

νυκτεγερσία

ΤΕΥΧΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΣΤΟ ΜΥΘΟ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Πανεπιστήμιον της Βαρβαρότητας
Μάης 2011

My brain socialist

My heart anarchist

My eyes pacifist

My blood revolutionary

Adrian Mitchell, από το «Loose Leaf Poem»

Πανεπιστήμιον της Βαρβαρότητας (ΠΤΒ)

Συντακτική ομάδα:

Βασίλης Δημόπουλος

Χαρά Καϊκίτση

Δημήτρης Κωνσταντίνου

Γιώργος Μπουρλής

Κάθε είδους επικοινωνία και βοήθεια κρίνεται πολύτιμη για τη συνέχεια...

Το *Πανεπιστήμιον της Βαρβαρότητας*, αποτελώντας φορέα βάσιμης και γόνιμης αμφισβήτησης, δε θεωρεί εκ των προτέρων κανένα κείμενο ως ευαγγέλιο αρχών και κανέναν στοχαστή ως αυθεντία. Για το λόγο αυτό, δεν αποδέχεται άκριτα και δεν υιοθετεί το σύνολο των ιδεών ή των απόψεων που εκφράζονται στα κείμενα που φιλοξενούνται στη *νυκτεγερσία*, καθώς δεν αντανακλούν, και δεν μπορεί να αντανακλούν, εξ ολοκλήρου τις θέσεις του.

Τα κείμενα που φέρουν την υπογραφή μελών της συντακτικής ομάδας δεν δεσμεύονται από κανέναν είδους πνευματική ιδιοκτησία και, ως εκ τούτου, η ανατύπωση, η αντιγραφή ή η αναπαραγωγή τους είναι ελεύθερη και επιθυμητή.

περιεχόμενα

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Δύο ποιήματα του Bertolt Brecht... σελ 5

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ivan Illich

Οι τρεις διαστάσεις της κοινωνικής επιλογής... σελ 9

Γιώργος Μπουρλής

Paul Avrich, ο ιστορικός τού «ονείρου»... σελ 23

Andrew Flood

Τι το διαφορετικό υπάρχει με τους Zapatistas;... σελ 39

Αμερικανίδες ζωγράφοι του ρεαλισμού... σελ 61

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ο μύθος της ανάπτυξης

Βασίλης Θεοδωρίδης

Έρρέτω άπειράκις ό πολιτισμός... σελ 73

Kirkpatrick Sale

Πέντε όψεις ενός μύθου... σελ 75

Ivan Illich

Ανάγκες... σελ 83

Miguel Valencia

Απελευθερώνοντας την κοινωνική φαντασία... σελ 97

Charles Siegel

Το τέλος της οικονομικής ανάπτυξης... σελ 106

Gustavo Esteva

Ο καρκίνος της οικονομικής ανάπτυξης... σελ 124

Ivan Illich

Η σκιά του μέλλοντος... σελ 127

Serge Latouche

Οικονομικά της απο-ανάπτυξης... σελ 138

Δημήτρης Κωνσταντίνου

Από την ανάπτυξη στην άμεση δημοκρατία... σελ 144

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Δύο ποιήματα του Bertolt Brecht

ΑΥΤΟ ΘΕΛΩ ΝΑ ΤΟΥΣ ΠΩ

Αναρωτιέμαι: γιατί να συζητάω μαζί τους;
Ψωνίζουμε τη γνώση για να την πουλήσουν,
θέλουν να μάθουν πού υπάρχει γνώση φτηνή
για να μπορούν ακριβά να την πουλήσουν. Γιατί
να ενδιαφερόθουν να γνωρίσουν ό,τι
ενάντια στην αγοραπωλησία μιλάει;

Θέλουμε να νικήσουν...
Στη νίκη ενάντια τίποτα δεν θέλουμε να ξέρουν.
Δεν θέλουν άλλοι να τους καταπιέζουν,
θέλουν να καταπιέζουν οι ίδιοι.
Δεν θέλουν την πρόοδο, θέλουν την υπεροχή.

Πειθαρχούν σ' όποιον
τους υπόσχεται ότι θα μπορούν να διατάζουν.
Θυσιάζονται
για να μπορέσει να μείνει όρθιος ο βωμός της θυσίας.

Τι να τους πω, σκέφτηκα. Αυτό
θέλω να τους πω, αποφάσισα.

ΛΕΣ

Λες: Πολύ καιρό αγωνίστηκες. Δεν μπορείς άλλο πια ν' αγωνιστείς.
Άκου λοιπόν: Είτε φταις είτε όχι, σαν δε μπορείς άλλο να παλέψεις,
θα πεθάνεις.

Λες: Πολύ καιρό έλπιζες. Δεν μπορείς άλλο πια να ελπίσεις.
Ήλιψες τι; Πως ο αγώνας θα 'ναι εύκολος;
Δεν είν' έτσι. Η θέση μας είναι χειρότερη απ' όσο νόμιζες.
Είναι τέτοια που, αν δεν καταφέρουμε το αδύνατο, δεν έχουμε ελπίδα.
Αν δεν κάνουμε αυτό που κανείς δεν μπορεί να μας ζητήσει,
θα χαθούμε.

Οι εχθροί μας περιμένουν να κουραστούμε.
Όταν ο αγώνας είναι στην πιο σκληρή καμπή του,
οι αγωνιστές έχουν την πιο μεγάλη κούραση
οι κουρασμένοι χάνουν τη μάχη.

ΜΕΡΟΣ Α΄
άγνοια

... στη θεωρία

Ivan Illich

Οι τρεις διαστάσεις της κοινωνικής επιλογής¹

Δέκα χρόνια πριν, τείναμε να διαχωρίζουμε τις εφαρμοζόμενες στην πολιτική σφαίρα κοινωνικές επιλογές από τις τεχνικές επιλογές που είναι εκχωρημένες στους ειδικούς. Οι πρώτες έπρεπε να εστιάζουν στους στόχους, ενώ οι δεύτερες περισσότερο στα μέσα. Σε γενικές γραμμές, οι επιλογές για την επιθυμητή κοινωνία κατατάσσονταν σε ένα φάσμα που εκτεινόταν από τη δεξιά μέχρι την αριστερά: εδώ καπιταλιστική, παραπέρα σοσιαλιστική «ανάπτυξη». Το «πώς» είχε αφαιρεθεί στους ειδικούς. Αυτό το μονοδιάστατο μοντέλο πολιτικής είναι πλέον παρελθόν. Σήμερα, πέρα από το «ποιος παίρνει τι», δύο νέα πεδία επιλογής συζητούνται ευρέως: η ίδια η νομιμοποίηση της κρίσης των μη ειδικών για τα κατάλληλα μέσα παραγωγής, και το ισοζύγιο μεταξύ ανάπτυξης και ελευθερίας. Ως αποτέλεσμα, τρεις ανεξάρτητες κατηγορίες επιλογών εμφανίζονται ως τρεις αμοιβαία κείμετοι άξονες δημόσιας επιλογής.

Στον άξονα Χ τοποθετώ τα θέματα που σχετίζονται με την κοινωνική ιεραρχία, την πολιτική εξουσία, την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τον καταμερισμό των πόρων, που συνήθως οριοθετούνται με τους όρους δεξιά και αριστερά. Στον άξονα Υ τοποθετώ τις τεχνικές επιλογές, από εντατικές μέχρι ήπιες, προεκτείνοντας τους όρους αυτούς πολύ πιο πέρα απ' τη θέση υπέρ ή κατά της πυρηνικής ενέργειας: όχι μόνο τα αγαθά αλλά και οι υπηρεσίες επηρεάζονται από τις εντατικές ή ήπιες εναλλακτικές.

Μια τρίτη επιλογή τοποθετείται στον άξονα Ζ. Το προκείμενο δεν είναι ούτε το προνόμιο ούτε η τεχνική αλλά η φύση της ανθρώπινης ικανοποίησης. Για να χαρακτηρίσω τα δύο άκρα, θα χρησιμοποιήσω τους όρους που καθορίστηκαν από τον Erich Fromm. Στη βάση τοποθετώ μια κοινωνική οργάνωση που είναι προσαρμοσμένη στην αναζήτηση ικανοποίησης στο έχειν: στην κορυφή, στο πράττειν. Επομένως, στη βάση τοποθετώ μια εντατικά εμπροσματοποιημένη κοινωνία, όπου οι ανάγκες καθορίζονται όλο και περισσότερο με όρους τυποποιημένων αγαθών και υπηρεσιών που σχεδιάστηκαν, καθορίστηκαν και παράχθηκαν υπό τον έλεγχο επαγγελματιών. Ο ιδεότυπος της κοινωνίας αυτής αντιστοιχεί στην εικόνα μιας

¹ Απόσπασμα από το κείμενο «Vernacular Values».

ανθρωπότητας αποτελούμενης από άτομα, που το καθένα λειτουργεί με το κριτήριο της οριακής χρησιμότητας. Αντιστοιχεί στην εικόνα που διαμορφώθηκε από τον Mandeville και τον Adam Smith, από τον Marx μέχρι τον Keynes· αυτή που ο Dumont² αποκαλεί *homo economicus*.

Στο αντίθετο άκρο, στην κορυφή του άξονα Z, τοποθετώ –σε σχήμα βεντάλιας– μια μεγάλη ποικιλία κοινωνιών, όπου ο τρόπος ζωής είναι οργανωμένος γύρω από τις δραστηριότητες της αυτοσυντήρησης. Κάθε μία από αυτές τις κοινωνίες, με το μοναδικό της τρόπο, δεν μπορεί παρά να προβληματίζεται με τις αξιώσεις της ανάπτυξης. Σε τέτοιες νέες κοινωνίες, όπου τα σύγχρονα εργαλεία διευκολύνουν τη δημιουργία χρηστικών αξιών, τα αγαθά και γενικά η βιομηχανική παραγωγή θεωρούνται πολύτιμα κυρίως στο βαθμό που είναι είτε πόροι είτε εργαλεία αυτοσυντήρησης. Ως εκ τούτου, ο ιδεότυπος αυτής της κοινωνίας αντιστοιχεί στην εικόνα του *homo habilis*, μιας αντίληψης που περιλαμβάνει πολυάριθμα άτομα ικανά να αντιμετωπίζουν την πραγματικότητα με διάφορους τρόπους, το αντίθετο του *homo economicus* που εξαρτάται από τις τυποποιημένες «ανάγκες». Εδώ, οι άνθρωποι που επιλέγουν την ανεξαρτησία και τους δικούς τους ορίζοντες αντλούν περισσότερη ικανοποίηση από το πράττειν και τη δημιουργία αγαθών για άμεση χρήση, παρά από τα προϊόντα των δούλων ή των μηχανών. Επομένως, κάθε πολιτισμικό σχέδιο είναι απαραίτητως μετριοπαθές. Εδώ, οι άνθρωποι προχωρούν όσο μπορούν περισσότερο προς την αυτοσυντήρηση, παράγοντας οι ίδιοι ό,τι μπορούν, ανταλλάσσοντας τα πλεονάσματά τους με γείτονες, αποφεύγοντας –όσο είναι δυνατόν– τα προϊόντα της μισθωτής εργασίας.

Η μορφή της σύγχρονης κοινωνίας είναι το αποτέλεσμα των διαρκών επιλογών κατά μήκος των τριών αυτών ανεξάρτητων αξόνων. Και η αξιοπιστία ενός πολιτεύματος σήμερα, εξαρτάται από το βαθμό συμμετοχής του κοινού σε κάθε μία από αυτές τις τρεις ομάδες επιλογών. Η ομορφιά της κάθε μοναδικής, κοινωνικά επεξεργασμένης εικόνας κάθε κοινωνίας θα καταστεί, ελπίζουμε, ο καθοριστικός παράγοντας του διεθνούς αντίκτυπού της. Αισθητικά και ηθικά παραδείγματα ίσως αντικαταστήσουν τον ανταγωνισμό των οικονομικών δεικτών. Στην πραγματικότητα, κανένας άλλος δρόμος δεν είναι ανοιχτός. Ένας τρόπος ζωής που χαρακτηρίζεται από λιτότητα, μετριοπάθεια, που βασίζεται στη σκληρή δουλειά και δομείται σε μικρή κλίμακα δεν προσφέρεται για προπαγάνδα μέσω του μάρκετινγκ.

² Bernard Mandeville (1670-1733). Ολλανδός φιλόσοφος και οικονομολόγος. Louis Dumont (1911-1998). Γάλλος ανθρωπολόγος.

Για πρώτη φορά στην ιστορία, πλούσιες και φτωχές κοινωνίες θα τεθούν ουσιαστικά επί ίσοις όροις. Για να πραγματοποιηθεί όμως αυτό, πρέπει πρώτα να ξεπεραστεί η τωρινή αντίληψη των διεθνών σχέσεων Βορρά-Νότου, που εκφράζεται με όρους ανάπτυξης.

Ένας παρόμοιος στόχος υψηλής προτεραιότητας στην εποχή μας, η πλήρης απασχόληση, πρέπει επίσης να αναθεωρηθεί. Δέκα χρόνια πριν, οι στάσεις απέναντι στην ανάπτυξη και οι πολιτικές ήταν απλούστερες απ' ό,τι σήμερα: οι στάσεις απέναντι στην εργασία ήταν σεξιστικές και αφελείς. Η εργασία ταυτίστηκε με την απασχόληση και η τιμητική απασχόληση περιορίστηκε στους άνδρες. Η ανάλυση της σκιάδους εργασίας, πέραν της απασχόλησης, ήταν ταμπού. Η αριστερά αναφερόταν σ' αυτήν ως ένα κατ'άλοιο πρωτόγονης αναπαραγωγικής διαδικασίας, ενώ η δεξιά ως οργανωμένη κατανάλωση –όλοι όμως συμφωνούσαν πως με την ανάπτυξη η εργασία αυτού του είδους θα σβήσει. Ο αγώνας για περισσότερες δουλειές, για ίσες αποδοχές μεταξύ ισότιμων εργασιών και για αύξηση στις απολαβές κάθε εργασίας ώθησε όλη την εκτός επίσημης απασχόλησης εργασία σε μια σκιάδη γωνιά, κρυμμένη από την πολιτική και την οικονομική επιστήμη.

Πρόσφατα, ορισμένες φεμινίστριες, μαζί με κάποιους οικονομολόγους και κοινωνιολόγους, μελετώντας αυτά που αποικαλούνται ενδιάμεσες δομές, ξεκίνησαν να εξετάζουν την άμισθη συνεισφορά στη βιομηχανική οικονομία, μια συνεισφορά για την οποία υπεύθυνες είναι κυρίως οι γυναίκες. Αυτοί πραγματεύτηκαν την «αναπαραγωγική διαδικασία» ως ένα συμπλήρωμα της παραγωγής. Η σκηνή, όμως, ως επί το πλείστον είναι γεμάτη με αυτοαποικαλούμενους ριζοσπάστες, οι οποίοι αναζητούν νέους δρόμους δημιουργίας συμβατικών θέσεων εργασίας, νέες μορφές κατανομής των ήδη διαθέσιμων, καθώς και τρόπους μετατροπής της οικιακής εργασίας, της εκπαίδευσης, της τεκνοποίησης και της μετακίνησης από το σπίτι στο χώρο της δουλειάς σε έμμισθες εργασίες. Υπό την πίεση αυτών των απαιτήσεων, ο στόχος της πλήρους απασχόλησης εμφανίζεται εξίσου ύποπτος με την ανάπτυξη. Νέοι παράγοντες που αμφισβητούν την ίδια τη φύση της εργασίας, βγαίνουν στο προσκήνιο. Διαχωρίζουν τη βιομηχανικά δομημένη δουλειά, έμμισθη ή μη, από τη δημιουργία μιας ζωής έξω από τα όρια της απασχόλησης και της κηδεμονίας των επαγγελματιών. Οι συζητήσεις τους αναδεικνύουν τα θέματα κλειδιά του κάθετου άξονα. Η επιλογή υπέρ ή κατά σε σχέση με την αντίληψη που καθιστά τον άνθρωπο εθισμένο στην ανάπτυξη καθορίζει εάν η μη εργασία, εννοώντας την ουσιαστική

ελευθερία τού να δουλεύεις χωρίς τα δεσμά του μισθού ή/και των αποδοχών, πρέπει να ειδωθεί ως κατήφεια και κατάρα ή ως όφελος και δικαίωμα.

Σε μια εντατικά εμπορευματοποιημένη κοινωνία, οι βασικές ανάγκες ικανοποιούνται μέσω των προϊόντων της μισθωτής εργασίας – η στέγαση όσο και η εκπαίδευση, η μετακίνηση όπως και η τεκνοποίηση. Η εργασιακή ηθική που οδηγεί μια τέτοια κοινωνία νομιμοποιεί την έμμισθη απασχόληση και υποβαθμίζει την αυτόνομη προσπάθεια διαβίωσης. Η επέκταση, όμως, της έμμισθης εργασίας επιτυγχάνει περισσότερα – διαιρεί τη μη πληρωμένη εργασία σε δύο αντίθετους τύπους δραστηριοτήτων. Ενώ η έλλειψη της άμισθης εργασίας μέσω της επέκτασης της έμμισθης έχει συχνά περιγραφεί, η δημιουργία ενός νέου τύπου εργασίας έχει σταθερά αγνοηθεί: το άμισθο συμπλήρωμα της βιομηχανικής εργασίας και των υπηρεσιών. Η μορφή της αναγκαστικής εργασίας ή της βιομηχανικής δουλοπαροικίας, που είναι στην υπηρεσία των εντατικά εμπορευματοποιημένων οικονομιών, πρέπει με προσοχή να διαχωριστεί από την εργασία που στοχεύει στη αυτοσυντήρηση, η οποία απλώνεται εκτός του βιομηχανικού συστήματος. Η άμισθη εργασία, καθοδηγούμενη από επαγγελματίες, θα μπορούσε να εξαπλωθεί μέσω μιας καταπιεστικής, οικολογικά ευημερούσας κοινωνίας, εκτός εάν γίνει η διάκριση αυτή και χρησιμοποιηθεί για να κάνουμε την επιλογή μας στον άξονα Ζ.

Η δουλοπαροικία των γυναικών στο οικιακό περιβάλλον είναι το προφανέστερο σημερινό παράδειγμα. Οι δουλειές του σπιτιού δεν μισθοδοτούνται. Ούτε αποτελούν δραστηριότητα αυτοσυντήρησης, με την έννοια που είχε το πλείστο μέρους της δουλειάς που έκαναν οι γυναίκες όταν μαζί με τους συντρόφους τους χρησιμοποιούσαν όλο το νοικοκυριό τους ως περιβάλλον και μέσο συντήρησης της ζωής τους. Το σύγχρονο νοικοκυριό είναι τυποποιημένο από βιομηχανικά προϊόντα, προσανατολισμένο προς την υποστήριξη της παραγωγής και ωθεί τις γυναίκες με έναν ιδιαίτερα σεξιστικό τρόπο στο καθήκον της αναπαραγωγικής διαδικασίας, της ανανέωσης, αλλά και στο να λειτουργούν ως κινητήρια δύναμη για το μισθωτό εργάτη. Η οικιακή εργασία, όμως, που έχει δημοσιοποιηθεί αρκετά από τις φεμινίστριες, είναι μία μόνο έκφραση της εκτεταμένης σιωδούς οικονομίας που έχει αναπτυχθεί παντού στις βιομηχανικές κοινωνίες ως ένα απαραίτητο συμπλήρωμα της επέκτασης της μισθωτής εργασίας. Το σιωδές αυτό συμπλήρωμα, μαζί με τη συμβατική οικονομία, αποτελεί ένα θεμελιώδες στοιχείο του βιομηχανικού τρόπου παραγωγής. Διέφυγε των οικονομικών αναλύσεων, όπως μας διέφυγε η κυματοειδής φύση των

στοιχειωδών σωματιδίων πριν από την κβαντική θεωρία. Και όταν εφαρμόζονται πάνω του θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί για τον τομέα της συμβατικής οικονομίας, διαστρεβλώνουν όσα απλώς αποτυγχάνουν να συλλάβουν. Η πραγματική διαφορά μεταξύ των δύο ειδών της άμισθης δραστηριότητας – η σκιώδης εργασία που συμπληρώνει τη μισθωτή και η εργασία αυτοσυντήρησης που ανταγωνίζεται και αντιτίθεται και στις δύο – μονίμως διαφεύγει. Έτσι, καθώς οι δραστηριότητες αυτοσυντήρησης γίνονται όλο και πιο σπάνιες, όλες οι μη πληρωμένες δραστηριότητες προσλαμβάνουν μια δομή ανάλογη με την οικιακή εργασία. Η προσανατολισμένη στην ανάπτυξη εργασία οδηγεί αναπόφευκτα στην τυποποίηση και διαχείριση των δραστηριοτήτων, πληρωμένων και μη.

Μια αντίθετη οπτική της εργασίας επικρατεί όταν μια κοινότητα επιλέξει έναν προσανατολισμένο στην αυτοσυντήρηση τρόπο ζωής. Εκεί ο στόχος είναι η αναστροφή της ανάπτυξης, η αντικατάσταση των καταναλωτικών αγαθών από την προσωπική δράση και των βιομηχανικών εργαλείων από ευδαιμονικά εργαλεία. Εκεί τόσο η μισθωτή όσο και η σκιώδης εργασία μειώνονται, καθώς τα προϊόντα τους, αγαθά ή υπηρεσίες, αξιολογούνται πρωταρχικά ως μέσα για τη συνέχιση της επινοητικής δραστηριότητας και όχι ως αυτοσκοποί, δηλαδή ως υποχρεωτική κατανάλωση. Εκεί η ιθαρόα έχει μεγαλύτερη αξία από το δίσκο μουσικής, η βιβλιοθήκη από τη σχολική αίθουσα, ο κήπος της αυλής από την επιλογή του σουπερμάρκετ. Εκεί ο προσωπικός έλεγχος κάθε εργαζόμενου πάνω στα δικά του μέσα παραγωγής καθορίζει τον μικρό ορίζοντα κάθε επιχείρησης, έναν ορίζοντα που αποτελεί απαραίτητη συνθήκη της κοινωνικής παραγωγής και της ανάδειξης της ατομικότητας κάθε εργαζόμενου. Αυτός ο τύπος παραγωγής υπάρχει επίσης στη δουλεία, στη δουλοπαροικία και σε άλλες μορφές υποτέλειας. Ωστόσο ανθίζει, απελευθερώνει την ενέργειά του και αποκτά τη στεγανή κλασική μορφή του μόνο εκεί όπου ο εργαζόμενος είναι ελεύθερος ιδιοκτήτης των εργαλείων και των πόρων του μόνο τότε μπορεί ο καλλιτέχνης να γίνει βιρτουόζος. Αυτή η μορφή παραγωγής μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα στα όρια που η φύση υποδεικνύει, στην παραγωγή όσο και την κοινωνία. Εκεί η επωφελής μη απασχόληση εκτιμάται, ενώ η μισθωτή εργασία, εντός ορίων, μόλις που είναι ανεκτή.

Το μοντέλο της ανάπτυξης μπορεί πιο εύκολα να αποκηρυχθεί από όσους ήταν ενήλικες, όταν ο Truman ανακοίνωσε το *Point Four Program*³,

³ Πολιτική των ΗΠΑ για παροχή τεχνικής-οικονομικής βοήθειας σε μη ανεπτυγμένες χώρες.

στις 10 Ιανουαρίου του 1949, και για πρώτη φορά οι περισσότεροι από εμάς συναντήσαμε τον όρο με τη σημερινή του έννοια. Μέχρι τότε, χρησιμοποιούσαμε την «ανάπτυξη» για να αναφερθούμε στα βιολογικά είδη, στην ακίνητη περιουσία και στις κινήσεις στο σκάκι –μόνο μετά από αυτό αναφερόμασταν έτσι στους ανθρώπους, στις χώρες και στις οικονομικές στρατηγικές. Από τότε και έπειτα, έχουμε πλημμυριστεί από θεωρίες ανάπτυξης, οι αρχές των οποίων είναι σήμερα αξιοπερίεργα αντικείμενα για τους συλλέκτες –«ανάπτυξη», «σύγκλιση», «εκσυγχρονισμός», «μπεριαλισμός», «δυσισμός», «εξάρτηση», «βασικές ανάγκες», «μεταφορά τεχνολογίας», «παγκόσμιο σύστημα», «αυτόχθονη εμβιομηχάνιση» και «προσωρινή αποσύνδεση». Κάθε επίθεση ήρθε σε δύο κύματα. Το ένα κουβαλούσε τους πραγματιστές, που υπερθεματίζανε την ελεύθερη επιχείρηση και την παγκόσμια αγορά· και το άλλο τους πολιτικούς, που εξήρασαν την ιδεολογία και την επανάσταση. Θεωρητικοί παρήγαγαν βουνά ολόκληρα από συνταγές και κοινές καρικατούρες. Θαμμένη κάτω από αυτά ήταν η κοινή αξίωση όλων. Τώρα, ήρθε η ώρα να ζετρωπώσουμε τα αξιώματα που είναι κρυμμένα μέσα στην ίδια την ιδέα της ανάπτυξης.

Θεμελιακά η ιδέα συνεπάγεται την αντικατάσταση της γενικής αυτοδυναμίας και την ικανοποίηση των δραστηριοτήτων αυτοσυντήρησης με τη χρήση και κατανάλωση εμπορευμάτων· το μονοπώλιο της μισθωτής εργασίας πάνω στους άλλους τύπους εργασίας· τον επαναπροσδιορισμό των αναγκών με όρους αγαθών και υπηρεσιών, μαζικά παραγόμενων σύμφωνα με το σχεδιασμό των ειδιών· εν τέλει τον επανακαθορισμό του περιβάλλοντος, ώστε ο χώρος, ο χρόνος, τα υλικά και ο σχεδιασμός να ευνοούν την παραγωγή και την κατανάλωση, ενώ θα μειώνουν ή θα παραλύουν τις προσανατολισμένες στη χρηστική αξία δραστηριότητες που ικανοποιούν άμεσα τις ανάγκες. Και όλες αυτές οι παγκόσμια ομοιογενείς αλλαγές και διαδικασίες θεωρούνται αναπόφευκτες και επωφελείς. Οι μεγάλοι μεξικανοί τοιχογράφοι απεικόνισαν δραματικά τις τυπικές φιγούρες, πριν ακόμη οι θεωρητικοί σκιαγραφήσουν τα στάδια. Στους τοίχους τους βλέπει κανείς το πρότυπο της ανθρώπινης ύπαρξης ως έναν άντρα με φόρμα εργασίας πίσω από μια μηχανή ή με άσπρο σακάκι πάνω από ένα μικροσκοπικό ανοίγει σήραγγες σε βουνά, οδηγεί τρακτέρ, τροφοδοτεί με καύσιμα τσιμινιέρες που καπνίζουν. Γυναίκες του δίνουν απογόνους, τον νοσηλεύουν και τον διδάσκουν. Οι Rivera και Orozco⁴, σε χτυπητή αντίθεση με

⁴ Diego Rivera και Jose Orozco. Διάσημοι μεξικανοί ζωγράφοι, που διακρίθηκαν στη δημιουργία τοιχογραφιών πολιτικού περιεχομένου σε δημόσια κτήρια.

τον τρόπο διαβίωσης των Αζτέκων, οραματίστηκαν τη βιομηχανική εργασία ως τη μόνη πηγή όλων των αγαθών που απαιτούνται για τη ζωή και τις πιθανές απολαύσεις της.

Ωστόσο, το ιδανικό αυτό του βιομηχανικού άντρα σήμερα φθίνει. Τα ταμπού που το προστάτευαν εξασθενίζουν. Τα σλόγκαν για την αξιοπρέπεια και την ευτυχία της μισθωτής εργασίας ακούγονται αδύναμα. Η ανεργία, ένας όρος που πρωτοεισάχθηκε το 1898 για να προσδιορίσει τους ανθρώπους χωρίς σταθερό εισόδημα, αναγνωρίζεται τώρα ως η κατάσταση στην οποία βρίσκονται, ούτως ή άλλως, οι περισσότεροι άνθρωποι του κόσμου –ακόμη και στο ζενίθ της βιομηχανικής οικονομικής άνθησης. Ειδικά στην Ανατολική Ευρώπη, αλλά και την Κίνα, οι άνθρωποι έχουν αντιληφθεί πλέον ότι από το 1950 και μετά ο όρος «εργατική τάξη» έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως ως προκάλυμμα για διεκδίκηση και αποκόμιση προνομίων για μια νέα μπουρζουαζία και τα παιδιά της. Η «ανάγκη» για δημιουργία απασχόλησης και για διέγερση της ανάπτυξης, με την οποία οι αυτόκλητοι υπερασπιστές των φτωχών έχουν μέχρι τώρα συνθλίψει κάθε εναλλακτική στην ανάπτυξη σκέψη, εμφανίζεται ξεκάθαρα ύποπτη. [...]

Σε αυτή την καμπή, αποτελεί στόχο του ιστορικού και του φιλοσόφου η αποσαφήνιση των πρωτογενών αιτιών και της διαδικασίας, συνέπεια των οποίων είναι οι Δυτικές ανάγκες. Μόνο έτσι θα είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε πώς μια κατά τα φαινόμενα φωτισμένη ιδέα παρήγαγε μια τόσο σαρωτική εκμετάλλευση. Η πρόοδος, μια αντίληψη που χαρακτήρισε τη Δύση για 2.000 χρόνια και καθόρισε τις σχέσεις της με τους τρίτους από την παρακμή της κλασικής Ρώμης και μετά, κρύβεται πίσω από την πίστη στις ανάγκες. Οι κοινωνίες αντικατοπτρίζονταν όχι μόνο στους υπερβατικούς θεούς τους αλλά και στην εικόνα που είχαν για τους ξένους πέρα από τα σύνορά τους. Η Δύση εξήγαγε μια διχοτόμηση μεταξύ του «μείς» και του «άλλου», μοναδική στη βιομηχανική κοινωνία. Αυτή η ιδιάζουσα στάση απέναντι στον εαυτό μας και τους άλλους είναι τώρα παγκόσμια, συνιστώντας τη νίκη μιας οικουμενικής αποστολής που ξεκίνησε στην Ευρώπη. Ο επαναπροσδιορισμός της ανάπτυξης απλώς θα ενίσχυε τη δυτική οικονομική κυριαρχία πάνω στη μορφή της επίσημης οικονομικής επιστήμης, μέσω της επιβολής των επαγγελματιών στον ανεπίσημο τομέα⁵, στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Για να αποφευχθεί αυτός ο κίνδυνος,

⁵ Τμήμα της οικονομίας που δεν φορολογείται, δεν ελέγχεται από το κράτος και δεν λογίζεται στο ΑΕΠ της χώρας.

πρέπει πρώτα να κατανοηθεί η έξι σταδίων μεταμόρφωση της έννοιας που τώρα εμφανίζεται ως «ανάπτυξη».

Κάθε κοινότητα έχει μια χαρακτηριστική στάση απέναντι στις άλλες. Ο Κινέζος, για παράδειγμα, δεν μπορεί να αναφερθεί στον ξένο χωρίς να του κολλήσει έναν υποτιμητικό χαρακτηρισμό. Για τον Έλληνα, ο ξένος είναι είτε ο φιλοξενούμενος από τη γειτονική πόλη είτε ο βάρβαρος που είναι κάτι λιγότερο από ολοκληρωμένος άνθρωπος. Στη Ρώμη, οι βάρβαροι μπορούσαν να γίνουν μέλη της πόλης, αλλά το να τους φέρουν μέσα σ' αυτήν δεν αποτέλεσε ποτέ πρόθεση ή αποστολή της. Μόνο κατά την ύστερη αρχαιότητα, με τη δυτική ευρωπαϊκή εκκλησία, ο ξένος έγινε κάποιος που είχε ανάγκη, κάποιος που έπρεπε να φέρεις μέσα. Η εικόνα αυτή, του ξένου ως ευθύνη, έχει καταστεί θεσμός για τη Δυτική κοινωνία χωρίς αυτή την οικουμενική αποστολή προς τον εξωτερικό κόσμο, αυτό που αποκαλούμε Δύση δεν θα μπορούσε να υπάρξει.

Η αντίληψη του ξένου ως κάποιου που πρέπει να βοηθηθεί, πήρε τη μορφή της με διαδοχικές μεταμορφώσεις. Κατά την ύστερη αρχαιότητα, ο βάρβαρος μεταλλάχθηκε σε ειδωλόατρο —το δεύτερο στάδιο προς την ανάπτυξη είχε αρχίσει. Ο παγανιστής ορίστηκε ως ο αβάπτιστος, προορισμένος όμως από τη φύση να γίνει Χριστιανός. Αποτελούσε καθήκον των μελών της εκκλησίας να τον συμπεριλάβουν με τη βάπτιση στο σώμα της χριστιανοσύνης. Στα πρώιμα χρόνια του Μεσαίωνα, οι περισσότεροι άνθρωποι στην Ευρώπη ήταν βαπτισμένοι, έστω και αν πιθανώς δεν είχαν ακόμη προσηλυτιστεί. Τότε εμφανίστηκε ο μωαμεθανός. Σε αντίθεση με τους Γότθους και τους Σάξονες, οι μουσουλμάνοι ήταν μονοθεϊστές και έκδηλα αφοσιωμένοι πιστοί: αντιστάθηκαν στον προσηλυτισμό. Επομένως, εκτός της βάπτισης έπρεπε να τους επιβληθούν με διδασκαλία και οι επιπρόσθετες ανάγκες. Ο ειδωλόατρος μεταλλάχθηκε σε αλλόθρησκο, το τρίτο μας στάδιο.

Προς το τέλος του Μεσαίωνα, η εικόνα του ξένου διαφοροποιήθηκε ξανά. Οι Μαυριτανοί εξωθήθηκαν από τη Γρανάδα, ο Κολόμβος διέπλευσε τον ωκεανό και ο ισπανικός Θρόνος οικειοποιήθηκε πολλές από τις αρμοδιότητες της εκκλησίας. Η εικόνα του άγριου που απειλούσε την εκπολιτιστική λειτουργία του ουμανιστή αντικατέστησε την εικόνα του αλλόθρησκου που απειλούσε την πίστη. Τη στιγμή αυτή επίσης, ο ξένος περιγράφηκε για πρώτη φορά με όρους σχετικούς με την οικονομία. Από πολλές μελέτες τεράτων, πιθήκων και αγρίων, μάθαμε πως οι ευρωπαίοι της περιόδου αυτής αντιλαμβάνονταν τον άγριο ως μη έχοντα καθόλου

ανάγκες. Η ανεξαρτησία του αυτή ήταν τιμητική, αλλά τον μετέτρεπε σε απειλή για τα σχέδια της αποικιοκρατίας και της εμποροκρατίας. Για να του προσάψει κάποιος ανάγκες, έπρεπε να τον μεταμορφώσει σε ιθαγενή, το πέμπτο στάδιο. Τα ισπανικά δικαστήρια μετά από πολλή περισκεψη αποφάσισαν πως ο άγριος του Νέου Κόσμου είχε τουλάχιστον ψυχή και επομένως ήταν άνθρωπος. Σε αντίθεση με τον άγριο, ο ιθαγενής έχει ανάγκες, διαφορετικές όμως απ' αυτές ενός πολιτισμένου. Οι ανάγκες του είναι πάγια διαμορφωμένες από το κλίμα, τη φυλή, τη θρησκεία και τη θεία πρόνοια. Η σκέψη του Adam Smith εξακολουθεί να αντανακλάται στην ελαστικότητα των αναγκών των ιθαγενών. Όπως έχει παρατηρήσει ο Gunnar Myrdal⁶, η κατασκευή ειδικών αναγκών για τους ιθαγενείς ήταν απαραίτητη τόσο για την αιτιολόγηση της αποικιοκρατίας όσο και για τη διοίκηση των αποικιών. Η παροχή διακυβέρνησης, εκπαίδευσης και εμπορικών συναλλαγών προς τους ιθαγενείς υπήρξε για τετρακόσια χρόνια το βάρος που έπρεπε να σηκώσουν οι λευκοί.

Κάθε φορά που η Δύση έβαζε ένα καινούργιο προσωπίο στον ξένο, το παλιό απορριπτόταν, καθώς αναγνωριζόταν ως καρικατούρα ενός εγκαταλειμμένου αυτο-ειδώλου. Ο ειδωολάτρης, με την εκ φύσεως χριστιανική ψυχή του, έπρεπε να υποχωρήσει μπροστά στον ανυπότακτο αλλόθρησκο, ώστε να επιτραπεί στο χριστιανισμό να εξαπολύσει τους Σταυροφόρους. Ο άγριος έγινε απαραίτητος για να δικαιολογηθεί η ανάγκη για κοσμική ουμανιστική εκπαίδευση. Ο ιθαγενής αποτέλεσε την καθοριστική ιδέα για την προώθηση της αυτο-νομιμοποιημένης αποικιακής εξουσίας. Ωστόσο, μέχρι την εποχή του σχεδίου Marshall, καθώς επεκτείνονταν οι πολυεθνικές συνενώσεις εταιριών, και οι φιλοδοξίες των υπερεθνικών παιδαγωγών, θεραπευτών και σχεδιαστών δεν γνώριζαν όρια, οι περιορισμένες ανάγκες των ιθαγενών σε αγαθά και υπηρεσίες εναντιώνονταν στην ανάπτυξη και την πρόοδο. Έπρεπε να μεταμορφωθούν σε υπανάπτυκτους ανθρώπους, το έκτο και παροντικό στάδιο της αντίληψης της Δύσης για τους ξένους.

Έτσι, η αποτίναξη του αποικιοκρατικού ζυγού ήταν ταυτόχρονα μια δι-αδικασία προσηλυτισμού: είχαμε την παγκόσμια αποδοχή του δυτικού αυτο-ειδώλου ως homo economicus στην πιο ακραία του μορφή ως homo industrialis, με εμπορευματικά καθορισμένες όλες του τις ανάγκες. Είκοσι μόλις χρόνια ήταν αρκετά ώστε δύο δισεκατομμύρια άνθρωποι να αυτοπροσδιοριστούν ως υπανάπτυκτοι. Θυμάμαι πολύ έντονα το καρνα-

⁶ Gunnar Myrdal (1898-1987). Σουηδός οικονομολόγος.

βάλι του Ρίο το 1963 –το τελευταίο πριν επιβληθεί η χούντα. Η «ανάπτυξη» ήταν το θέμα της νικήτριας του βραβείου σάμπας, «ανάπτυξη» ήταν και η κραυγή των χορευτών, καθώς χοροπηδούσαν στους ρυθμικούς χτύπους των τυμπάνων.

Η ανάπτυξη, που βασιίζεται στην υψηλή κατανάλωση ενέργειας κατά κεφαλή και στην έντονη επαγγελματική μέριμνα, είναι η πιο καταστρεπτική από τις ιεραποστολικές προσπάθειες της Δύσης –ένα εγχείρημα καθοδηγούμενο από μια οικολογικά παράλογη αντίληψη ελέγχου της φύσης από τον άνθρωπο και από μια ανθρωπολογικά διεφθαρμένη προσπάθεια αντικατάστασης όλων των καταφυγίων και ορυγμάτων του πολιτισμού με στείρες φυλακές επαγγελματικής υπηρεσίας. Τα νοσοκομεία που ξερνάνε το νεογέννητο και απορροφούν ξανά τον ετοιμοθάνατο, οι σχολές που λειτουργούν για να απασχολήσουν τους ανέργους πριν, ενδιάμεσα και μετά τις δουλειές, οι πύργοι διαμερισμάτων που συσσωρεύουν τους ανθρώπους στο χρόνο μεταξύ των αποδράσεων στα σουπερμάρκετ, οι αυτοκινητόδρομοι που συνδέουν γκαράζ, χαράζουν ένα πολύστικτο μοτίβο στο τοπίο κατά τη διάρκεια του σύντομου αναπτυξιακού ξεφαντώματος. Οι θεσμοί αυτοί, οι οποίοι σχεδιάστηκαν για ισόβια παιδιά του σωλήνα που τρέχουν από το ιατρικό κέντρο στο σχολείο, στο γραφείο, στο γήπεδο, αρχίζουν τώρα να φαίνονται τόσο ανώμαλοι όσο οι καθεδρικοί ναοί, χωρίς όμως το αντιστάθμισμα της αισθητικής γοητείας.

Ο οικολογικός και ανθρωπολογικός ρεαλισμός είναι τώρα απαραίτητος –όμως με προσοχή. Η δημοφιλής απαίτηση για ηπιότητα είναι αμφιλεγόμενη: τόσο η δεξιά όσο και η αριστερά τη σφετερίζονται. Ο άξονας Z μπορεί να φιλοξενήσει ένα πολύβουο μελίσι αλλά και τον πλουραλισμό πολλών ανεξάρτητων πράξεων. Η ήπια επιλογή επιτρέπει εύκολα μια ανάπλαση της μητριαρχικής κοινωνίας στο σπίτι και άλλη μία μεταμόρφωση του ιεραποστολικού ζήλου στο εξωτερικό. Για παράδειγμα, ο Αμερικανός περιβαλλοντολόγος Amory Lovins υποστηρίζει πως η πιθανότητα περαιτέρω ανάπτυξης σήμερα εξαρτάται από τη γρήγορη μετάπτωση προς τον ήπιο δρόμο. Μόνο με τον τρόπο αυτό, ισχυρίζεται, μπορεί το πραγματικό εισόδημα των πλουσίων κρατών να διπλασιαστεί και των φτωχών να τριπλασιαστεί μέσα σε αυτή τη γενιά. Μόνο με τη μετάπτωση από τα ορυκτά καύσιμα στην ηλιακή ενέργεια μπορούν οι εξωτερικότητες της παραγωγής να περικοπούν τόσο, ώστε οι πόροι που τώρα ξοδεύονται, για να παράγουμε απορρίμματα και να προσλαμβάνουμε σκουπιδιαρήδες να τα μαζεύουν, να χρησιμοποιηθούν επωφελώς. Συμφωνώ. Εάν θέλουμε την ανά-

πτυξη, τότε ο Lovins έχει δίκιο· και οι επενδύσεις σε ανεμόμυλους είναι περισσότερο εξασφαλισμένες απ' ό,τι στους πύργους άντλησης πετρελαίου. Για την παραδοσιακή δεξιά και αριστερά, για τους τεχνοκράτες δημοκρατικούς ή τους αυταρχικούς σοσιαλιστές, η ήπια διαδικασία και η οικολογική ενέργεια έχουν γίνει η απαραίτητη αιτιολογία για να επεκτείνουν τη γραφειοκρατία τους και να ικανοποιήσουν τις αυξανόμενες «ανάγκες» μέσω της τυποποιημένης παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών.

Η αντίστοιχη επιχειρηματολογία για τις υπηρεσίες έρχεται από την Παγκόσμια Τράπεζα. Μόνο με την επιλογή της εντατικής εργασίας, που μερικές φορές συσχετίζεται με μη αποδοτικές μορφές βιομηχανικής παραγωγής, μπορεί να συγχωνευτεί η εκπαίδευση με την εργασιακή μαθητεία. Τα πιο αποδοτικά εργοστάσια γεννούν τεράστιες και πολυέξοδες εξωτερικότητες στην επίσημη εκπαίδευση την οποία προϋποθέτουν, ενώ παράλληλα δεν δίνουν τη δυνατότητα μάθησης της δουλειάς.

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας υποστηρίζει πλέον την πρόληψη και την εκπαίδευση για τη φροντίδα του εαυτού μας. Μόνο έτσι μπορούν να αυξηθούν τα επίπεδα υγείας του πληθυσμού, ενώ οι ακριβές θεραπείες –οι περισσότερες με μη αποδεδειγμένη αποτελεσματικότητα, αν και ακόμη αποτελούν την κύρια εργασία των γιατρών– μπορούν να εγκαταληφθούν. Η ελευθεριακή ουτοπία της ισότητας του 18^{ου} αιώνα, που εξελίχθηκε σε πρότυπο της βιομηχανικής κοινωνίας για τους σοσιαλιστές του 19^{ου} αιώνα, δείχνει τώρα εφικτή μόνο αν ακολουθήσουμε τον ήπιο δρόμο της αυτοβοήθειας. Στο σημείο αυτό συγκλίνουν η αριστερά και η δεξιά. Ο Wolfgang Harich⁷, ένας εξαιρετικά καλλιεργημένος κομμουνιστής, εκλεπτυσμένος και δυναμωμένος στις πεποιθήσεις του από δύο συνεχείς περιόδους των οκτώ ετών απομόνωσης στη φυλακή –μία με τον Hitler και μία με τον Ulbricht⁸– είναι ο μοναδικός ανατολικοευρωπαίος υποστηρικτής του ήπιου δρόμου. Ωστόσο, ενώ σύμφωνα με τον Lovins η μετάπτωση στην αποκεντρωμένη παραγωγή θεμελιώνεται στην αγορά, για τον Harich η ανάγκη για τη μετάπτωση αυτή αποτελεί επιχείρημα υπέρ της σταλινικής οικολογίας. Για τους αριστερούς και τους δεξιούς, τους δημοκράτες ή τους απολυταρχικούς, η ήπια διαδικασία και η οικολογική ενέργεια έχει καταστεί το απαραίτητο μέσο ικανοποίησης των αυξανόμενων «αναγκών», μέσω της τυποποιημένης παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών.

⁷ Wolfgang Harich (1923-1995). Ανατολικογερμανός φιλόσοφος-δημοσιογράφος.

⁸ Walter Ulbricht (1893-1973). Αρχηγός του γερμανικού Κ.Κ. και πρωθυπουργός της Ανατολικής Γερμανίας την περίοδο 1960-1973.

Έτσι, ο ήπιος δρόμος μπορεί να οδηγήσει είτε προς μια ευδαιμονική κοινωνία, όπου οι άνθρωποι είναι με τέτοιο τρόπο εφοδιασμένοι ώστε να κάνουν μόνοι τους οτιδήποτε κρίνουν απαραίτητο για την αυτοσυντήρηση και ευχαρίστησή τους, είτε προς μια νέου τύπου εμπορευματοποιημένη κοινωνία, όπου ο στόχος της πλήρους απασχόλησης συνεπάγεται την πολιτική διαχείριση των δραστηριοτήτων, πληρωτέων και μη. Το κατά πόσο ένας «αριστερός» ή «ήπιος» δρόμος οδηγεί προς ή απομακρύνει από νέους τύπους «ανάπτυξης» και «πλήρους απασχόλησης» εξαρτάται από τις επιλογές μεταξύ του «έχειν» και του «είναι» στον τρίτο άξονα. [...]

Αντί της ζωής σε μια σκιάδη οικονομία, προτείνω, στην κορυφή του άξονα Z, την ιδέα της vernacular (άτυπης, μη εμπορευματικής) εργασίας: μη πληρωμένες δραστηριότητες που εξασφαλίζουν και βελτιώνουν τη ζωή, αλλά που είναι παντελώς ανυπότακτες σε οποιαδήποτε ανάλυση χρησιμοποιεί αρχές βασισμένες στη συμβατική οικονομική θεωρία. Χρησιμοποιώ τον όρο «vernacular» για τις δραστηριότητες αυτές, καθώς δεν υπάρχει καμία άλλη σημερινή έννοια που να μου επιτρέπει να κάνω τον ίδιο διαχωρισμό εντός του πεδίου που αναφέρεται με ονομασίες, όπως «ανεπίσημος τομέας», «αξία χρήσης», «κοινωνική αναπαραγωγή».

Το vernacular είναι ένας λατινικός όρος που τον χρησιμοποιούμε στα αγγλικά μόνο για τη γλώσσα που αποκτήσαμε χωρίς πληρωμένους δασκάλους. Στη Ρώμη χρησιμοποιήθηκε από το 500π.Χ. μέχρι το 600μ.Χ. για να καθορίσει κάθε αξία που ήταν οικόσιτη, σπιτική, απόρροια κοινής παράδοσης και την οποία ένα άτομο μπορούσε να προστατεύσει και να υπερασπιστεί, αν και δεν μπορούσε να την πουλήσει ή να την αγοράσει στην αγορά. Προτείνω να επαναφέρουμε τον απλό αυτό όρο, vernacular, για να δείξουμε την αντίθεση με τα εμπορεύματα και τη σκιά τους. Ο όρος αυτός μου επιτρέπει να κάνω τη διάκριση μεταξύ της επέκτασης της σκιάδους οικονομίας και του αντίστροφού της –την επέκταση του άτυπου, μη εμπορευματικού πεδίου.

Η ένταση και η ισορροπία μεταξύ της άτυπης, μη εμπορευματικής και της βιομηχανικής εργασίας –αμειβόμενης και μη– είναι το σημείο κλειδί στην τρίτη διάσταση των επιλογών, που διαχωρίζεται από τις πολιτικές επιλογές αριστερά και δεξιά, και από τις ήπιες ή εντατικές τεχνικές. Η βιομηχανική εργασία, πληρωμένη και με άλλα λόγια εκβιαστικά αποσπώμενη, δεν θα εξαφανιστεί. Αλλά όταν η ανάπτυξη, η μισθωτή εργασία και η σκιάδης οικονομία ποδοπατούν την άτυπη, μη εμπορευματική εργασία, η σχετική προτεραιότητα της μίας ή των άλλων είναι σοβαρό ζήτημα. Εί-

μαστε ελεύθεροι να επιλέξουμε από τη μία μεριά μεταξύ της ιεραρχικής και τυποποιημένης εργασίας, που μπορεί να είναι πληρωμένη ή μη, οικειοθελώς επιλεγμένη ή επιβαλλόμενη, και από την άλλη μπορούμε να προστατέψουμε την ελευθερία μας να επιλέγουμε τις συνεχώς νέες, επινοημένες μορφές απλών και ολοκληρωμένων δραστηριοτήτων αυτοσυντήρησης, που έχουν ως αποτέλεσμα κάτι που είναι μη αναμενόμενο για τους γραφειοκράτες, μη διοικούμενο από ιεραρχίες και προσανατολισμένο στις κοινές αξίες μιας συγκεκριμένης κοινότητας.

Εάν η οικονομία διευρυνθεί, κάτι που η ήπια επιλογή μπορεί να επιτρέψει, η σκιώδης οικονομία δεν μπορεί παρά να αυξηθεί ακόμη γρηγορότερα και το άτυπο, μη εμπορευματικό πεδίο υποχρεωτικά θα εξασθενήσει περισσότερο. Στην περίπτωση αυτή, με την αυξανόμενη έλλειψη θέσεων εργασίας, ο άνεργος θα ενσωματωθεί σε νεο-οργανωμένες χρήσιμες δραστηριότητες στον ανεπίσημο τομέα. Θα του δοθεί το επονομαζόμενο προνόμιο της συνεισφοράς σε αυτές τις μορφές μη πληρωμένης δραστηριότητας που ευνοούν την παραγωγική διαδικασία, οι οποίες από την εμφάνισή τους ως οικιακή εργασία το 19^ο αιώνα έχουν διακριτικά ανατεθεί στο «αδύνατο φύλο» —ένας προσδιορισμός που επίσης χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά την περίοδο εκείνη όταν η βιομηχανική δουλοπαροικία αντί της αυτοσυντήρησης καθορίστηκε ως ο σκοπός της γυναίκας. Η «φροντίδα», εκβιαστικά αποσπώμενη για χάρη της αγάπης, θα χάσει το σεξιστικό της χαρακτήρα και στην πορεία θα καταστεί ελεγχόμενη από το κράτος.

Με την επιλογή αυτή, η διεθνής ανάπτυξη είναι εδώ για να μείνει. Η τεχνική βοήθεια για τη διεθνή ανάπτυξη του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας θα αντανάκλα τη νέα άφυλη, μη πληρωμένη εγκατάσταση του άνεργου στο σπίτι. Οι καινούργιοι ειδήμονες, που προωθούν τις γαλλικές μεθόδους αυτοβοήθειας ή σχέδια ανεμογεννητριών, αντί των γερμανικών, έχουν ήδη γεμίσει τα αεροδρόμια και τα συνέδρια. Η τελευταία ελπίδα της αναπτυξιακής γραφειοκρατίας επαφίεται στην ανάπτυξη των σκιωδών οικονομιών.

Πολλοί από τους αντιστεκόμενους που έχω αναφέρει εναντιώνονται σε όλα αυτά —ενάντια στη χρήση της ήπιας τεχνολογίας που θα μειώσει το άτυπο, μη εμπορευματικό πεδίο και θα αυξήσει τον έλεγχο των επαγγελματιών πάνω στις δραστηριότητες του ανεπίσημου τομέα. Οι καινούργιες αυτές πρωτοπορίες αντιλαμβάνονται την τεχνική πρόοδο ως ένα κατάλληλο όργανο υποστήριξης μιας νέου τύπου αξίας, ούτε παραδοσιακής ούτε

βιομηχανικής, αλλά προσανατολισμένης στην αυτοσυντήρηση και επιλεγμένης με τη λογική. Οι ζωές τους, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, εκφράζουν μια κριτική αίσθηση της ομορφιάς, μια ιδιαίτερη εμπειρία ευχαρίστησης, μια μοναδική αντίληψη της ζωής ανά ομάδα ανθρώπων, καταννητής αλλά όχι απαραίτητα αποδεκτής από μια άλλη ομάδα. Έχουν ανακαλύψει πως τα σύγχρονα εργαλεία καθιστούν δυνατή την αυτοσυντήρηση με δραστηριότητες που επιτρέπουν ποικιλία των αναδυόμενων τρόπων ζωής και ανακουφίζουν μεγάλο μέρος του μόχθου του παλιού τρόπου διαβίωσης. Αγωνίζονται για την ελευθερία επέκτασης του άτυπου, μη εμπορευματικού πεδίου στις ζωές τους.

Τα παραδείγματα από το Travancore της ΒΔ Ινδίας μέχρι την Ουαλία μπορεί σύντομα να απελευθερώσουν τις πλειοψηφίες εκείνες που πρόσφατα αιχμαλωτίστηκαν από το σύγχρονο «επιδεικτικό μοντέλο» της αποβλάκωσης και του αηδιαστικού και παραλυτικού πλουτισμού. Πρέπει όμως να ικανοποιηθούν δύο συνθήκες. Πρώτον, ο τρόπος ζωής που θα προκύψει από τη νέα σχέση μεταξύ των ανθρώπων και εργαλείων πρέπει να βασιστεί πάνω στην αντίληψη του ανθρώπου ως *homo habilis* και όχι ως *homo industrialis*. Δεύτερον, οι ανεξάρτητοι από το εμπόρευμα τρόποι ζωής πρέπει να διαμορφωθούν εκ νέου από την κάθε μικρή κοινότητα και να μην επιβληθούν. Οι κοινωνίες που ζουν με τις άτυπες, μη εμπορευματικές αξίες δεν έχουν τίποτε περισσότερο να προσφέρουν στις άλλες εκτός της ελκυστικότητας του παραδείγματός τους. Το παράδειγμα, όμως, μιας φτωχής κοινωνίας που βελτιώνει τη σύγχρονη διαβίωση μέσω της άτυπης, μη εμπορευματικής εργασίας θα είναι μάλλον ελκυστικό στους άνδρες μιας πλούσιας κοινωνίας που είναι καταδικασμένοι στην ανεργία, όπως και στις γυναίκες τους που είναι καταδικασμένες στην κοινωνική αναπαραγωγή σε μια επεκτεινόμενη σιωδή οικονομία. Η ικανότητα, ωστόσο, όχι μόνο να ζούμε με νέους τρόπους αλλά και να επιμένουμε στην ελευθερία αυτή, απαιτεί να αναγνωρίζουμε ξεκάθαρα τι διαχωρίζει το μοντέλο του *homo economicus* από όλες τις άλλες ανθρώπινες υπάροξεις. Για το σκοπό αυτό, επιλέγω τη μελέτη της ιστορίας ως μια προνομιούχα οδό.

Μετάφραση: Γιώργος Δράκος

... στη ζωή

Γιώργος Μπουρλής
Paul Avrich, ο ιστορικός του «ονείρου»

Είναι κάποια πρόσωπα στην ιστορία των κινημάτων που, παρά την προσήλωση, τη συνεισφορά και τον αγώνα τους, με τον τρόπο τους επιλέγουν να μείνουν στο περιθώριο. Και παρότι συχνά είναι μπροστάρηδες στη δράση και πρωτοπόροι στον τομέα τους, η ταπεινή τους φύση αφήνει τους άλλους –πολύ περισσότερο το ίδιο τους το έργο– να μιλήσει για αυτούς. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί ο Paul Avrich, ο ιστορικός του αναρχικού ιδεώδους, ο άνθρωπος που κατά πολύ έβαλε τον αναρχισμό στα πανεπιστήμια των ΗΠΑ, ο ιστορικός που μελέτησε όσο λίγοι την ιστορία του κινήματος κι έγραψε γι' αυτό και κυρίως για τους ανθρώπους του.

Ο Paul Avrich γεννήθηκε στο Brooklyn της Ν. Υόρκης, στις 4 Αυγούστου του 1931 από εβραϊκή οικογένεια με καταγωγή από την Οδησό. Έζησε μαζί με τη γυναίκα του Ina και τις δύο κόρες του, Jane και Karen. Πέθανε το πρωινό της 17^{ης} Φεβρουαρίου του 2006.

«Ο θάνατός του», αναφέρει δελτίο της Kate Sharpley Library, «στέρησε από τον αναρχισμό τον καλύτερό του ιστορικό. Πολύ περισσότερο η ίδια η ιστορική επιστήμη έχασε έναν από τους πιο σπουδαίους της ειπροσώπων».

Οι σπουδές και το ενδιαφέρον για τον αναρχισμό

Έχοντας περάσει τη μαθητική του ζωή στα δημόσια σχολεία του Brooklyn, ο Avrich κατέληξε στη μελέτη της ρωσικής ιστορίας μέσα από τις σπουδές του στη ρωσική γλώσσα. Κατά τον πόλεμο της Κορέας, είχε σταλεί στο πανεπιστήμιο του Syracuse από τη Δυτική Γερμανία για να μάθει ρωσικά, καθώς η δουλειά του τότε ως αξιωματικός πληροφοριών ήταν να συλλέγει υλικό για σοβιετικά αεροσκάφη που έδρευαν στην Ευρώπη.

Μετά τη θητεία του, εισήχθη στο πανεπιστήμιο Columbia το 1957, συνεχίζοντας τα μαθήματα στη ρωσική. Αργότερα, ως υποψήφιος διδάκτορας στη ρωσική ιστορία θυμάται: «η έρευνά μου στο Columbia αφορούσε τη λειτουργία των εργοστασιακών συμβουλίων κατά τη διάρκεια της ρωσικής επανάστασης, ενός είδους επαναστατικού συνδικαλισμού, κατά τον οποίο απλοί εργάτες είχαν αναλάβει τον έλεγχο εργοστασίων και κατα-

στημάτων». Το ενδιαφέρον του αυτό για τους εργάτες πήγαζε από την αγάπη που έτρεφε για τον πατέρα του, ο οποίος εργαζόταν ως κόφτης υφασμάτων: «θαύμαζα τον πατέρα μου, γι' αυτό και πάντα θαύμαζα τους εργάτες», έλεγε.

Κατά τη διατριβή του, αρχές της δεκαετίας του '60, ο Avrich βρισκείται μαζί με συμφοιτητές του για έρευνα στη Σ. Ένωση σε πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών και ανακαλύπτει έτσι τους πρώτους του αναρχικούς στη βιβλιοθήκη Λένιν στη Μόσχα. Διερευνώντας το ρόλο των εργατών στη ρωσική επανάσταση και μελετώντας τα αρχεία, ανακάλυψε το ρόλο των αναρχικών στην επανάσταση του 1917 και την εξέγερση της Κροστάνδης το 1921, και εξέτασε τη συμβολή τους σε πλήθος άλλων εξεγέρσεων και κινήματων στη Ρωσία κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα. «Όσο διάβάζα για αυτούς, τόσο τους συμπαθούσα», έλεγε ο ίδιος, «μιας και μου φαινόταν αξιόλογοι, ωραίοι άνθρωποι».

Βέβαια, πίσω στις ΗΠΑ, ο Avrich πήρε την πρώτη του γεύση τού πόσο περιθωριοποιημένοι ήταν αυτοί οι «ωραίοι» άνθρωποι, όταν έλαβε το διδακτορικό του από το πανεπιστήμιο Columbia το 1961. Τελειώνοντας τη διατριβή του, ανέφερε στους καθηγητές του ότι σκόπευε να αρχίσει μια έρευνα σχετικά με τους ρώσους αναρχικούς, δεχόμενος αυστηρή κριτική και εισπράττοντας τη δηκτική περιφρόνηση των περισσοτέρων.

Ο Avrich δεν πτοήθηκε και τα επόμενα χρόνια, δουλεύοντας το βιβλίο του «The Russian Anarchists», έφερε στο φως της δημοσιότητας διάφορες ιστορικές εργασίες βασισμένες στις πληροφορίες που αποκόμισε κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Ρωσία αλλά και από τις μαρτυρίες σοβιετικών εξόριστων που ζούσαν στη Ν. Υόρκη, πολλούς από τους οποίους συναντούσε στις συγκεντρώσεις της εβραϊκής αναρχικής εφημερίδας *Free Voice of Labour*.

Εκείνο τον καιρό, ανακάλυψε ότι μια ομάδα παλαιών αναρχικών συγκεντρωνόταν σε ένα εστιατόριο στη συμβολή των οδών 77 και Broadway. «Έφτασα καλοντυμένος κουβαλώντας έναν χαρτοφύλακα, θέλοντας να με πάρουν με καλό μάτι», ανέφερε ο ίδιος, «όμως, αυτοί νόμιζαν πως δούλευα στο FBI». Μέσα από αυτήν την ομάδα, ήρθε σε επαφή και κατέγραψε τις μνήμες εκατοντάδων αναρχικών, των παιδιών κι εγγονιών τους, των συνεργατών τους. Η κόρη του Avrich, Jane, θυμάται ατέλειωτες αναζητήσεις με τον πατέρα της για να επισκεφτούν παλιούς αναρχικούς στα μικρά, σκοτεινά τους διαμερίσματα: «ήταν ακούραστος, λάτρευε να ακούει τις ιστορίες τους και αυτοί είχαν πραγματική ανάγκη να μιλήσουν σε κάποιον».

Ακαδημαϊκή καριέρα και δράση

Ο Avrich ξεκίνησε να διδάσκει στο Queens College το 1962 και το διδακτικό του έργο εκεί διήρκησε περίπου τέσσερις δεκαετίες. Είχε ενδιάμεσα εργαστεί ως υπότροφος του ιδρύματος Guggenheim στο πανεπιστήμιο Columbia το 1967-68 και με υποτροφία του Εθνικού Κληροδοτήματος για την Ανθρωπότητα το 1972-73. Αναγορεύτηκε Επίτιμος Καθηγητής το 1982.

Παρά το ότι η ρωσική ιστορία ήταν το πεδίο του, το ενδιαφέρον για τον αναρχισμό θέριψε, και τελικά τον κέρδισε η προσπάθεια να καταγράψει την ιστορία του αναρχικού κινήματος σε Ρωσία και ΗΠΑ. Ως καθηγητής στο Queens College και το City University της Νέας Υόρκης, δίδαξε την ιστορία του αμερικανικού αναρχισμού για περίπου 30 χρόνια, μέχρι τη συνταξιοδότησή του το 1999, παρά τη σφοδρή αρχικά αντίθεση της διεύθυνσης του πανεπιστημίου. Αμφισβήτησε την επικρατούσα άποψη για τους αναρχικούς ως βίαιους και ανήθικους, και από την έδρα του πέρασε στους μαθητές του «μια συμπάθεια κι ένα αίσθημα αλληλεγγύης για τους αναρχικούς όχι μόνο ως αγωνιστές, αλλά περισσότερο ως ανθρώπους». Έτσι κι αλλιώς, γι' αυτόν ο αναρχισμός ενσάρκωνε «το όραμα μιας αταξικής κοινωνίας χωρίς κανέναν εξαναγκασμό ή εκμετάλλευση».

Ο Avrich ήταν εξαιρετος σαν δάσκαλος. Το πάθος του για το αντικείμενό του και η ματιά του στην ιστορία, η ικανότητά του να δίνει υπόσταση στο υλικό του, η αίσθηση χιούμορ και η ιδιουσυγγρασία του είχαν σαν αποτέλεσμα να αποκτήσει ένα φανατικό κοινό που τον ακολουθούσε παντού, όχι μόνο φοιτητών του αλλά και επισκεπτών από άλλα πανεπιστήμια ή κοινότυποι και συλλογικοί από όλο τον κόσμο, οι οποίοι και γέμιζαν ασφυκτικά τις αίθουσές του.

Κι αυτό, γιατί ο Avrich δεν ήταν απλά ένας διαπρεπής ερευνητής και δάσκαλος. Ήταν ανθρώπινος και προσιτός σε όσους ζητούσαν τη βοήθειά του στην έρευνα για τον αναρχισμό, κι έτσι φοιτητές, ακτιβιστές, συνάδελφοί του ερευνητές επωφελούνταν από τη γνώση του. Η Julie Herrada, έφορος της συλλογής Labadie στο πανεπιστήμιο του Michigan, το οποίο στεγάζει τη μεγαλύτερη συλλογή υλικού σχετικά με τον αναρχισμό στις ΗΠΑ, αναφέρει ότι ο Avrich ήταν ευρέως γνωστός τόσο ανάμεσα στο κίνημα των αναρχικών όσο και μεταξύ της μεγάλης κοινότητας των ακαδημαϊκών ιστορικών, και θεωρούνταν ο ειδικός στην ιστορία του αναρχισμού στις ΗΠΑ.

Χωρίς αυτόν ένα μεγάλο μέρος της μνήμης του κινήματός μας θα χα-

νόταν. Στο διαμέρισμά του, στο οποίο έζησε για πάνω από 30 χρόνια, δύο δωμάτια στεγάζαν τα «αναρχικά» βιβλία του και ένα δωμάτιο περιείχε έργα της ρωσικής ιστορίας. Σήμερα, η συλλογή Anrich, μία συλλογή από είκοσι χιλιάδες χειρόγραφα και εκδόσεις πάνω στον αμερικανικό και ευρωπαϊκό αναρχισμό, βρήκε καταφύγιο στη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου, μετά από δωρεά του ίδιου.

Παράλληλα, ήταν πιστός φίλος του Διεθνούς Κέντρου Έρευνας για τον Αναρχισμό (CIRA) και συνέβαλε γενναιόδωρα στη χρηματοδότησή του και στη συγκρότηση των συλλογών που στεγάζονται εκεί (μάάλιστα, σε μια από τις τελευταίες συνεδριάσεις του Κέντρου υποστήριξε την έκδοση στα ρωσικά του έργου του Volin, προσφερόμενος να γράψει μια εισαγωγή). Ήταν έμπιστος φίλος πολλών από τα παλαιότερα μέλη του κινήματος, τα οποία έφερε ξανά σε επαφή μεταξύ τους, συμμετέχοντας στις συγκεντρώσεις τους και επισκέπτοντάς τους τακτικά.

Συχνά έδινε διαλέξεις στο Libertarian Book Club στη Ν. Υόρκη και μιλούσε στο ετήσιο συνέδριο της American Historical Association, διεισδύοντας στον αναρχισμό του Μπακούνιν και του Κροπότνιν. Αμέτρητες ήταν οι παρουσιάσεις και οι ομιλίες του σε ερευνητικά συνέδρια και συνελεύσεις. Ο Anrich ήταν αυτός που επελέγη να γράψει μια βιογραφία του Κροπότνιν για την 15^η έκδοση της εγκυκλοπαίδειας Britannica, ενώ αποτέλεσε ακούραστο σύμβουλο του «Emma Goldman Papers Project».

Το συγγραφικό του έργο

Το απύθμενο έργο του έφερε στο φως αυτούς που μοιράζονταν το «όμορφο ιδεώδες» και για να κατορθώσει να συλλέξει τις ιστορίες του αναγκάστηκε να μάθει ρωσικά, γαλλικά, γερμανικά και εβραϊκά. Δημοσίευσε συνολικά 10 βιβλία πάνω στο ρωσικό και αμερικανικό αναρχισμό. Ήταν υποψήφιος για το National Book Award, και συνολικά τέσσερα από τα βιβλία του προτάθηκαν για το βραβείο Pulitzer. Το 1984 κέρδισε το Philip Taft History Award για το βιβλίο του για την Haymarket, ενώ τα έργα του μεταφράστηκαν σε πολλές γλώσσες. Εξέδωσε διάφορες αναδημοσιεύσεις κλασικών αναρχικών έργων, δημοσίευσε πάνω από εκατό κριτικές και έγραψε αναρίθμητα άρθρα για την ιστορία του αναρχισμού τόσο σε ακαδημαϊκά περιοδικά όσο και σε αναρχικές εκδόσεις σε όλο τον κόσμο.

Η δουλειά του Anrich ανακλά τις ικανότητές του ως γλωσσολόγου, την ολοκληρωτική σημασία που έδειχνε στις πηγές και την ικανότητά του να

αποτυπώνει σε λόγο εκλαϊκευμένο τα συμπεράσματά του. Στο κέντρο όλων αυτών υπήρχε μια συνεπής επιμονή στην ακρίβεια.

Πήγε μακρύτερα, κοίταξε βαθύτερα από όλους τους άλλους κι έδωσε την ευκαιρία σε φωνές αναρχικών, ξεχασμένες από την ιστορία, να μιλήσουν για τον εαυτό τους. Επέλεξε να μην επεμβαίνει στις ιστορίες αυτές και να αφήνει την πραγματικότητα και τα γεγονότα να τον οδηγούν σε συμπεράσματα. Δεν έκρινε και δεν προσπάθησε να εξηγήσει ενέργειες που έλαβαν χώρα 100 χρόνια πριν με το σκεπτικό του σήμερα, αφού γι' αυτόν η ανακάλυψη και μόνο του γεγονότος και η εξιστόρησή του αποτελούσε το βασικό του μέλημα.

Η έρευνά του για τον αναρχισμό στη Ρωσία κάλυψε το μισό του συγγραφικού του έργου. Το πρώτο του βιβλίο «The Russian Anarchists» κυκλοφόρησε το 1967 και ήταν ένα δείγμα τού τι θα επακολουθούσε. Ευκολοδιάβαστο, γεμάτο αναφορές σε πηγές, έφερε το όλο ζήτημα στην πρώτη γραμμή και παράλληλα πρόβαλε, όπως βέβαια και όλο του το έργο, μία από τις βασικές διαμάχες στον αναρχισμό, μεταξύ αυτών που θεωρούν απαραίτητη την οργάνωση του αναρχικού κινήματος και αυτών που είναι επιφυλακτικοί απέναντί της.

Το έργο «Kronstadt 1921» που εκδόθηκε το 1970 «αποδόμησε τον μπολσεβίικο μύθο για την Κροστάνδη ως αντεπαναστατικό κέντρο, του οποίου η ζωντανή επαναστατική ενέργεια είχε από καιρού χαθεί. Αντίθετα, για τον Avrich, ήταν βασικά το τελευταίο προπύργιο ενάντια στο συγκεντρωτισμό και τις αντεπαναστατικές υπερβολές του μπολσεβιτισμού». Για άλλη μια φορά, έφερε εμπειριστατωμένα και μπροστά σε ένα μεγαλύτερο κοινό κάτι που ήταν ευρέως γνωστό στους κύκλους των αναρχικών.

Με το «Russian Rebels, 1600-1800» του 1972 συνεχίστηκε η έρευνά του για την επαναστατική κληρονομιά στη Ρωσία, ενώ το ριζοσπαστικό «The Anarchists in the Russian Revolution» που κυκλοφόρησε το 1973 ολοκλήρωσε την πρώτη φάση του έργου του. Πρόκειται για μια συλλογή πρωτογενών πηγών διανθισμένη με ερμηνευτικά σχόλια, η οποία επιτρέπει στον αναγνώστη να έρθει σε επαφή με τους ρώσους αναρχικούς της εποχής.

Στον πρόλογο του «An American Anarchist: The Life of Voltairine de Cleyre» του 1978, αφιερωμένο στη μνήμη του Max Nettlau, ο Avrich βρήκε την κατεύθυνσή του: θα εξερευνούσε τις ζωές αυτών που είχαν παίξει κάποιο ρόλο στο κίνημα, αφού «από τις περισσότερες αφηγήσεις, δύσκολα μπορεί κάποιος να κατανοήσει τους αναρχικούς ως ανθρώπινα

πλάσματα, και ακόμη λιγότερο αυτό που τους ωθεί να ακολουθήσουν το δικό τους μοναχικό και φαινομενικά μάταιο δρόμο. Με αποτέλεσμα, ο αναρχισμός να μοιάζει με ένα περιθωριακό κίνημα, ανύπαρκτο ή ουτοπικό, αποκομμένο από την αμερικανική ιστορία και άσχετο με τη ζωή της Αμερικής». Η έρευνά του για την de Cleyre αποτέλεσε μια λαμπρή εισαγωγή σε αυτήν την περίπλοκη και ξεχωριστή γυναίκα: *γραμμένο τριάντα χρόνια πριν, παραμένει αξεπέραστο και ως καταγραφή της ζωής της και ως μία αποτίμηση της πολύπλευρης φύσης των ιδεών της.*

Ακολουθούν τα δύο πιο σημαντικά του έργα, αρχικά το περίφημο «The Modern School Movement: Anarchism and Education in the United States» το 1980, αφιερωμένο στην αναρχικό βιβλιοθηκάριο Agnes Inglis. Αναφέρεται σε μια ξεχωριστή στιγμή στο αμερικανικό αναρχικό κίνημα, όπου κουλτούρα και αγωνιστική δράση συναντήθηκαν. Το «Μοντέρνο Σχολείο» επαναφέρει στο προσκήνιο ζωές ανθρώπων που αποτέλεσαν τους κρίσιμους παίκτες της προσπάθειας του αναρχικού κινήματος στις ΗΠΑ να ορθοποδήσει, και μέσα από αυτό ο Avrich επαναπροσδιορίζει τη γνώση μας, τις προσδοκίες μας και τον τρόπο που αξιολογούμε τα πράγματα.

Με το δεύτερο σπουδαίο έργο του, το «The Haymarket Tragedy» (1984), αφιερωμένο στον Joseph Labadie, το οποίο αποτελεί ένα εγχειρίδιο των ταξικών αγώνων του 19^{ου} αιώνα, δημιουργεί μια αξέχαστη εικόνα της αναρχικής πρακτικής και κουλτούρας. *Οι άνθρωποι παρουσιάζονται σε όλο τους το μεγαλείο με όλα τα ψεγάδια και τα προτερήματά τους, και ένα γόνιμο και ξεχωριστό γεγονός του παγκόσμιου επαναστατικού κινήματος παρουσιάζεται καθαρά αλλά και παθιασμένα.*

Το «Anarchist Portraits» εκδίδεται το 1988 και αποτελεί μία συλλογή δοκιμίων πάνω σε ποικίλα θέματα. Μέσα στις σελίδες του περιγράφονται στιγμές από τη ζωή και τη δράση αγωνιστών «πρώτης» γραμμής, όπως οι Bakunin, Kropotkin, Makhno, Proudhon, Ricardo Flores Magon, Berkman, Mollie Steimer και άλλων, ενώ αξιόλογες αναφορές και απειρώματα πραγματοποιούνται πάνω στην Παρισινή Κομμούνα, την υπόθεση Sacco-Vanzetti και τους εβραίους αναρχικούς.

Με το «Sacco and Vanzetti: The Anarchist Background» του 1991 επανέρχεται, εστιάζοντας σε ένα άλλο σημαντικό γεγονός στην ιστορία του αναρχισμού στην Αμερική. Ο Avrich πραγματεύεται το περίφημο αυτό δικαστικό φιάσκο, φωτίζοντας αρκετές πτυχές και αφήνοντας να διαφανεί η ποιότητα του τότε αναρχικού κινήματος παράλληλα με τις ίδιες τις αντιφάσεις και τις αδυναμίες των εμπλεκόμενων αγωνιστών. *Η βία που*

διατρέχει αυτήν την περίοδο αποτυπώνεται με ευθύτητα, καθαρά, χωρίς καμία προσπάθεια από τον συγγραφέα να ωραιοποιήσει, να δικαιώσει ή να ηθικολογήσει, με αποτέλεσμα οι Sacco και Vanzetti να παρουσιάζονται σε όλη τους την πολυπλοκότητα και το εύρος.

Τέλος, το «Anarchist Voices: An Oral History of Anarchism In America» (1996) αποτελεί μια συλλογή από διακρίσεις συνεντεύξεις «κνώ-νυμων» αγωνιστών, οι οποίες συγκεντρώθηκαν μέσα σε ένα διάστημα 30 ετών. Με την εργασία αυτή επέτρεψε σε όλες αυτές τις φωνές να αποφυγουν τη λήθη, ανοίγοντας έτσι το δρόμο σε αναρίθμητες άλλες παρόμοιες εργασίες. Στο «Anarchist Voices» μπορεί κανείς να διαβάσει τα λόγια εν ζωή των Sam Dolgoff και Abe Bluestein· να ακούσει να λένε τις ιστορίες τους οι κόρες των Kropotkin, B. Tucker και Gustav Landauer μαζί με τους γιους των Most, Joseph Labadie και R. Rocker· ναιώσει τη φωτιά της Goldman από τις αφηγήσεις πλήθους συντρόφων και συνεργατών της· να ζωντανέψει τη δική και το κλίμα μιας εποχής μέσα από τις μαρτυρίες ανθρώπων που αγωνίστηκαν για την υπεράσπιση των Sacco και Vanzetti· αλλά και να μαγευτεί από το πάθος και την ένταση όσων συμμετείχαν σε τομές και σε πρωτοποριακά τότε εκπαιδευτικά εγχειρήματα ή έπαιζαν ενεργό ρόλο σε προσπάθειες οργάνωσης και λειτουργίας πρότυπων κοινοτήτων, όπως ο Manuel Komroff, ο Charles Plunkett, η Jo Ann Burbank ή η Nellie Dick.

Τα τελευταία του χρόνια πριν το θάνατό του, τον Avrich είχε απορροφήσει μία βιογραφία του Alexander Berkman, την οποία δυστυχώς δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει.

Επιλογικά

Ο Paul Avrich, ο πιο σημαντικός σύγχρονος ιστορικός του αναρχισμού, ήταν ένας «ταπεινός ερευνητής, ένας μάγος του λόγου, ένας προσιτός μέντορας». Ο σεβασμός που επιδεικνυε, η ακεραιότητά του και η θέληση να καταγράψει τους αγωνιστές του παρελθόντος αποτέλεσαν τα θεμέλια της ζωής του. Όλα του τα έργα εξάλλου μαρτυρούν την αφοσίωσή του στην κληρονομιά αυτών που θεωρούσε τους «πιο αγαθούς ανθρώπους» και την πίστη του στη σπουδαιότητα του αγώνα τους, ενώ παράλληλα εκφράζουν και τη βαθιά του πεποίθηση ότι «κόλοι οι καλοί άνθρωποι δεν μπορεί παρά βαθιά μέσα τους να είναι αναρχικοί».

Κατορθώνοντας να αποτυπώσει ιστορίες καθημερινών ανθρώπων, των οποίων οι πράξεις και οι ιδέες αποτέλεσαν κομμάτι του πολύχρωμου και

σύνθετου μωσαϊκού του αναρχισμού, το έργο του μας υπενθυμίζει ότι αναρχισμός είναι πρώτα απ' όλα οι ίδιοι οι άνθρωποι: όλοι αυτοί οι «κάνωνυμοι» που με τις πράξεις τους συγκρότησαν το κίνημα, όλοι αυτοί που έγραψαν γι' αυτόν ή βοήθησαν στην έκδοση και την προώθηση εντύπων... που βρέθηκαν άφοβα εκεί για να ακούσουν όσους έδιναν ζωή στις λέξεις... που βγήκαν στο δρόμο... που συμμετείχαν στο Modern School... όλοι αυτοί που οργάνωσαν κι έζησαν σε κοινότητες, που στήριξαν οικονομικά διωκόμενους συντρόφους· όλοι αυτοί που εκτελέστηκαν, φυλακίστηκαν ή κυνηγήθηκαν. Αναρχισμός πρώτα απ' όλα είναι οι ίδιοι οι άνθρωποι· αυτοί που λαιδορορήθηκαν αλλά δεν το έβαλαν κάτω και παρά τις τόσες δυσκολίες παρέμειναν «ωραίοι άνθρωποι».

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ PAUL AVRICH ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ

Βιβλία

- *The Russian Anarchists*, Princeton University Press, 1967, σελ. 303.
- *Kronstadt 1921*, Princeton University Press, 1970, σελ. 271.
- *Russian Rebels, 1600-1800*, New York, Schocken Books, 1972, σελ. 309 (επιλογή για το History Book Club).
- *The Anarchists in the Russian Revolution*, London, Thames & Hudson, 1973, σελ. 179.
- *An American Anarchist: The Life of Voltairine de Cleyre*, Princeton University Press, 1978, σελ. 266 (υποψήφιο για βραβείο Pulitzer στη Βιογραφία το 1979).
- *The Modern School Movement: Anarchism and Education in the United States*, Princeton University Press, 1980, σελ. 447 (υποψήφιο για το βραβείο Pulitzer στη Βιογραφία το 1981).
- *The Haymarket Tragedy*, Princeton University Press, 1984, σελ. 535 (βραβείο «Philip Taft» Labor History Award το 1984 και υποψήφιο για το βραβείο Pulitzer στην ιστορία το 1985).
- *Anarchist Portraits*, Princeton University Press, 1988, σελ. 316.
- *Sacco and Vanzetti: The Anarchist Background*, Princeton University Press, 1991, σελ. 265 (υποψήφιο για το National Book Award και το βραβείο Pulitzer στην Ιστορία το 1991 και επιλογή για το History Book Club).
- *Anarchist Voices: An Oral History of Anarchism in America*, Princeton University Press, 1995, σελ. 574.

Επιμέλειες βιβλίων (εισαγωγές, μεταφράσεις, βιβλιογραφίες)

- Michael Bakunin, *God and the State*, New York, Dover Publications, 1970.
- Voltairine de Cleyre, *The First Mayday: The Haymarket Speeches, 1895-1910*, Sanday, Cienfuegos Press, 1980.
- Peter Kropotkin, *In Russian and French Prisons*, εισαγωγή, New York, Schocken Books, 1971.
- Peter Kropotkin, *Mutual Aid*, Εισαγωγή, London and New York, Allen Lane and New York University Press, 1972.
- Peter Kropotkin, *The Conquest of Bread*, London and New York, Allen Lane and New York University Press, 1972.
- Alexander Berkman, *What is Communist Anarchism?*, New York, Dover Publications, 1972.
- *The Totalitarian Nightmare*, Culver City, CA, Western World Press, 1975.
- Domenico Tarizzo, *L'Anarchia: storia dei movimenti libertari nel mondo*, πρόλογος, Milan, Mondadori, 1976.
- *Proudhon and His "Bank of the People"*, Chicago, Charles H. Kerr, 1984.

Άρθρα

- *The Short Course and Soviet Historiography*, Political Science Quarterly 75, 1960, σελ. 539.
- *The Sons of Freedom and the Promised Land*, Russian Review (Stanford, Calif.) 21:3, Ιούλιος 1962, σελ. 264.
- *The Bolshevik Revolution and Workers' Control in Russian Industry*, Slavic Review 22, Μάρτιος 1963, 1:47.
- *Russian Factory Committees in 1917*, Jahrbucher für Geschichte Osteuropas n.s.:11, 1963, σελ. 161-182.
- *What is 'Makhaevism'?*, Soviet Studies 17, Ιούλιος 1965, 1:66.
- *Anarchism and Anti-Intellectualism in Russia*, Journal of the History of Ideas, XXVII, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1966.
- *The Anarchists in the Russian Revolution*, Russian Review, XXVI, Οκτώβριος 1967, σελ. 341-50.
- *New Books on 1917*, Russian Review (Stanford, Calif.) 27:2, Απρίλιος 1968, σελ. 225.
- *Russian Anarchists and the Civil War*, Russian Review, XXVII, Ιούλιος 1968, σελ. 296-306.
- *The Legacy of Bakunin*, Russian Review, XXIX, Απρίλιος 1970, σελ 129-42.

- *Bakunin's 'God and the State'*, Anarchy 115, Σεπτέμβριος 1970, σελ. 276.
- *On the New Class: A Libertarian Critique*, Libertarian Analysis I, χειμώνας 1970, σελ. 8-12.
- *Kropotkins Fuftsikster Yortsayt*, Freie Arbeiter Stimme, 1/2/1971.
- *Kronstadt. An Introduction*, Anarchy n.s.:2, 1971, σελ. 3.
- *Bakunin*, University Review, Οκτώβριος 1971, σελ. 21-24.
- *The Last Maximalist: An Interview with Klara Klebanova*, Russian Review (Stanford, Calif.) 32:4, Οκτώβριος 1973, σελ. 413.
- *Anarchists: Anatoli Zhelezniakov*, The Match, Ιανουάριος 1974.
- *Peter Kropotkin*, Encyclopedia Britannica, 15^η έκδοση.
- *The Paris Commune and Its Legacy*, The Match, Μάρτιος 1975.
- *Makhno and His Biographers*, Freedom, 12/4/1975.
- *Memoirs of an Anarchist: An Interview with Lena Shlakman (1872-1975)*, Freedom 6, Δεκέμβριος 1975.
- *Anarchism in Russia*, The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History I, 1976, σελ. 206-12.
- *Kropotkins etisch anarchisme*, in «De volle vrijheid: Ideologie en geschiedenis van het anarchisme», εκδ. Frans Boenders (Brussels) and The Hague, Manteau, 1976, σελ. 41-75.
- *British Anarchists in America*, Freedom, 9 & 23/10/1976.
- *Bakunin and His Writings*, Canadian-American Slavic Studies, X, χειμώνας 1976, σελ. 591-96.
- *Conrad's Anarchist Professor: An Undiscovered Source*, Labor History, XVIII, καλοκαίρι 1977, σελ. 397-402.
- *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*, IV, 1977, σελ. 42-45.
- *Prison Letters of Ricardo Flores Magón to Lilly Sarnoff*, International Review of Social History, XXII, 1977, Part 3, σελ. 379-422.
- *The Anarchists on the Socialization of Agriculture*, Freedom, 30/9/1978.
- *Bakunin and Nechaev* (pamphlet), London, Freedom Press, 1974, σελ. 32.
- *Bakoenin en Kropotkin*, Spiegel Historiae (Haarlem), Νοέμβριος 1979, σελ. 585-94.
- *Bakunin and the United States*, International Review of Social History, XXIV, 1979, Part 3, σελ. 320-40.
- *Kropotkin in America*, International Review of Social History, XXV, 1980, Part 1, σελ. 1-34.
- *La vida de Mollie Steimer: una anarquista*, in «Mollie Steimer: toda una vida de lucha», Mexico City, Ediciones Antorcha, 1980, σελ. 36-53.

- *Nestor Ivanovich Makbno*, The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History, XXI, 1981, σελ. 15-20.
- *Italian Anarchism in America: An Historical Background to the Sacco-Vanzetti Case*, in «Sacco-Vanzetti: Developments and Reconsiderations», Boston, Boston Public Library, 1982, σελ. 61-67.
- *Bolshevik Opposition to Lenin: G. T. Miasnikov and the Workers' Group*, Russian Review, Vol. 43, 1984, σελ. 1-29.
- *Bakunin och Netjajev*, Fenix 2:2, 1984, σελ. 18.
- *Anarkhizm in der geschichte fun Amerike*, Problemen, Μάρτιος & Μάιος 1985.
- Francis Naumann, *Adolf Wolff: Poet, Sculptor and Revolutionist, but Mostly Revolutionist*, The Art Bulletin, Σεπτέμβριος 1985, σελ. 486-500.
- *The Bomb-Thrower: A New Candidate*, in «Haymarket Scrapbook», εκδ. Dave Roediger and Franklin Rosement, Chicago, Charles H. Kerr, 1986, σελ. 71-73.
- *An Interview with Oriole Tucker*, in «Benjamin R. Tucker and the Champions of Liberty», εκδ. Michael E. Coughlin, Charles H. Hamilton και Mark A. Sullivan, St. Paul and New York, Michael E. Coughlin and Mark A. Sullivan Publishers, 1987, σελ. 20-27.
- *Zmanim (Times)*, Tel Aviv, No. 27-28, Άνοιξη 1988, σελ. 68-78.
- *V.M. Eikhenbaum (Volin): Portrait of a Russian Anarchist*, in «Imperial Russia, 1700-1917: State, Society, Opposition», εκδ. Ezra Mendelsohn and Marshall S. Shatz, Dekalb, Northern Illinois University Press, 1988, σελ. 278-288.
- *The Anarchist Critique of Government*, in «Voor Arthur Lehning», εκδ. Toke Van Helmond και J.
- *Sacco and Vanzetti-Innocent or Guilty?*, in «Italian Americans: The Search for a Usable Past», εκδ. Richard N. Juliani και Philip V. Cannistraro, New York, American Italian Historical Association, 1989, σελ. 210-15.
- *CIRA Bulletin* (Lausanne), No. 47, Ιανουάριος 1991, σελ. 4-6.
- *Sacco and Vanzetti*, The Italian American Review V.2 No.1, 17/4/1993, σελ. 73-80.
- *Rivista anarchica* (Milan), Απρίλιος 1995, σελ. 10-19.
- *Attilio Bortolotti (1903-1995)*, The Fifth Estate, Detroit, 1995, σελ. 6.
- *Bollettino Archivio G. Pinelli*, Milan, Ιούλιος 1996, σελ. 30-36.

Κριτικές

- David Footman, *Red Prelude: A Life of A. I. Zhebyabor*, Soviet Studies 20:3

Ιανουάριος 1969, σελ. 397.

- Allan K. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army: The Old Army and the Soldiers' Revolt (March-April 1917)*, *Soviet Studies* 33:1, Ιανουάριος 1981, σελ. 150.
- Israel Getzler, *Kronstadt 1917-1921: The Fate of a Soviet Democracy*, *Soviet Studies* 36:1, Ιανουάριος 1984, σελ. 139.
- Max Nomad, *Dreamers, Dynamiters, and Demagogues: Reminiscences*, *Slavic Review* 24:3, Σεπτέμβριος 1965, σελ. 539.
- *Marxism in the Modern World*, εκδ. Milorad M. Drachkovitch, *Slavic Review* 25:3, Σεπτέμβριος 1966, σελ. 546.
- *Michel Bakounine et l'Italie, 1871-1872*, εκδ. Arthur Lehning, *Slavic Review* 27, Δεκέμβριος 1968, σελ. 650.
- *Michel Bakounine et les conflits dans l'Internationale, 1872: La question germano-slave*, *Slavic Review* 27:4, Δεκέμβριος 1968, σελ. 650.
- *Le communisme d'état*, εκδ. Arthur Lehning, *Slavic Review* 27:4, Δεκέμβριος 1968, σελ. 650.
- Michel Bakounine, *Gosudarstvennost' i Anarkhiia (Etatisme et Anarchie)*, trans. Marcel Body, *Slavic Review* 27:4, Δεκέμβριος 1968, σελ. 650.
- Olga A. Narkiewicz, *The Making of the Soviet State Apparatus*, *Slavic Review* 31:1, Μάρτιος 1972, σελ. 168.
- Anthony Masters, *Bakunin: The Father of Anarchism*, *Slavic Review* 35:2, Ιούνιος 1976, σελ. 330.
- Emile Capouya and Keitha Tompkins (εκδ.), *The Essential Kropotkin*, *Slavic Review* 35:3, Σεπτέμβριος 1976, σελ. 534.
- *Michel Bakounine et ses relations slaves, 1870-1875*, εκδ. Arthur Lehning, *Slavic Review* 35:4, Δεκέμβριος 1976, σελ. 735.
- *The «Confession» of Mikhail Bakunin*, μτφρ. Robert C., *Slavic Review* 37:1, Μάρτιος 1978, σελ. 125.
- Nora Levin, *While Messiah Tarried: Jewish Socialist Movements, 1871-1917*, *Slavic Review* 38:4, Δεκέμβριος 1979, σελ. 671.
- Richard B. Saltman, *The Social and Political Thought of Michael Bakunin*, *Slavic Review* 42:3, 1983, σελ. 479.
- Robert M. Cutler, μτφρ. και εκδ., *Mikhail Bakunin-From Out of the Dustbin: Bakunin's Basic Writings, 1869-1871*, *Slavic Review* 45:2, 1986, σελ. 334.
- Caroline Cahm, *Kropotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism*, *Slavic Review* 50:3, 1991, σελ. 705.
- P.A. Kropotkin, *Dnevnik raznykh let*, εκδ. A. P. Lebedeva, *Besprechungen. Jahrbucher für Geschichte Osteuropas n.s.*:43:3, 1995, σελ. 436.

- Allan Wildman, *The Making of a Workers' Revolution: Russian Social Democracy 1891-1903*, Russian Review (Stanford, Calif.) 27:3, 7/1968, σελ. 354.
- John T. Alexander, *Autocratic Politics in a National Crisis: The Imperial Russian Government and Pugachev's Revolt, 1773-1775*, Russian Review (Stanford, Calif.) : 29:3, Ιούλιος 1970, σελ. 337.
- Alfred Erich Senn, *The Russian Revolution in Switzerland, 1914-1917*, Russian Review (Stanford, Calif.) 31:1, Ιανουάριος 1972, σελ. 83.
- George F. Kennan, *The Marquis de Custine and His Russia in 1839*, Russian Review (Stanford, Calif.) 31:1, Ιανουάριος 1972, σελ. 96.
- Pierre Pascal, *La révolte de Pougatchëv*, Russian Review (Stanford, Calif.) 31:2, Απρίλιος 1972, σελ. 202.
- Philip Pomper, *Peter Lavrov and the Russian Revolutionary Movement*, Russian Review (Stanford, Calif.) 32:3, Ιούλιος 1973, σελ. 313.
- Oliver H. Radkey, *The Unknown Civil War in Soviet Russia: A Study of the Green Movement in the Tambov Region 1920-1921*, Russian Review (Stanford, Calif.) 36:2, Απρίλιος 1977, σελ. 225.
- Alexander Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd*, Russian Review (Stanford, Calif.) 36:3, Ιούλιος 1977, σελ. 361.
- Norman E. Saul, *Sailors in Revolt: The Russian Baltic Fleet in 1917*, Russian Review (Stanford, Calif.) 37:4, Οκτώβριος 1978, σελ. 463.
- Anthony D'Agostino, *Marxism and the Russian Anarchists*, Russian Review (Stanford, Calif.) 38:3, Ιούλιος 1979, σελ. 368.
- M. S. Bernshtam, *Nezavisimoe rabochee dvizhenie v 1918 godu: dokumenty i materialy*, Russian Review (Stanford, Calif.) 41:2, Απρίλιος 1982, σελ. 208.
- Michael Malet, *Nestor Makhno in the Russian Civil War*, Russian Review (Stanford, Calif.) 42:1, Ιανουάριος 1983, σελ. 113.
- S. N. Kanev, *Revolutsiia i anarkhizm: Iz istorii bor'by revoliutsionnykh demokratov i bol'shevikov protiv anarkhizma (1840-1917gg.)*, Russian Review (Stanford, Calif.) 48:1, Ιανουάριος 1989, σελ. 91.
- Lane, *The roots of russian communism*, American Historical Review 75:3, Φεβρουάριος 1970, σελ. 891.
- E. N. Burdzhakov, *Vtoraia Russkaia Revolutsiia: Vosstanie v Petrograde*, American Historical Review 76:1, Φεβρουάριος 1971, σελ. 171.
- Arthur Lehning, *Michel Bakounine et ses relations avec Sergej Necaev, 1870-1872: Écrits et matériaux*;
- Michael Confino, *Violence dans la violence: Le débat Bakounine-Necaev*, American Historical Review 79:2, Απρίλιος 1974, σελ. 536.

- M. Sh. Shigabudinov, *Rabochee dvizhenie na Severnom Kavkaze v gody novogo revoliutsionnogo pod'ema i pervoi mirovoi voiny (1910-fevral' 1917gg.)* [*The Worker's Movement in the Northern Caucasus during the New Revolutionary Enthusiasm and the First World War (1910-February 1917)*], *American Historical Review* 79:5, Δεκέμβριος 1974, σελ. 1601.
- David Childs, *Marx and the Marxists: An Outline of Practice and Theory*, *American Historical Review* 81:1, Φεβρουάριος 1976, σελ. 124.
- V. F. Pustarnakov, *Kapital' K. Marksa i filososfskaia mysl' v Rossii (Konets XIX-nachalo XX v.)* [*K. Marx's "Capital" and Philosophical Thought in Russia (End of the 19th-Beginning of the 20th Century)*], *American Historical Review*: 81:1, Φεβρουάριος 1976, σελ. 124.
- Richard N. Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels". Vol. 1, "Marxism and Totalitarian Democracy, 1818-1850*, *American Historical Review* 81:1, Φεβρουάριος 1976, σελ. 124.
- Martin A. Miller, *Kropotkin*, *American Historical Review* 81:5, Δεκέμβριος 1976, σελ. 1176.
- John L. H. Keep, *The Russian Revolution: A Study in Mass Mobilization*, *American Historical Review* 83:1, Φεβρουάριος 1978, σελ. 235.
- David DeLeon, *The American as Anarchist: Reflections on Indigenous Radicalism*, *American Historical Review* 84, Δεκέμβριος 1979, σελ. 1467.
- A. S. Orlov, *Volneniia na Urale v seredine XVIII veka: K voprosu o formirovaniu proletariata v Rossii* [*Disturbances in the Urals in the Middle of the Eighteenth Century: On the Question of the Formation of a Proletariat in Russia*], *American Historical Review* 85:5, Δεκέμβριος 1980, σελ. 1237.
- Frederic Trautmann, *The Voice of Terror: A Biography of Johann Most*, *American Historical Review* 86:3, Ιούνιος 1981, σελ. 659.
- Luigi Galleani, *The End of Anarchism?*, *Black Rose* 10, 1983.
- Aileen Kelly, *Mikhail Bakunin: A Study in the Psychology and Politics of Utopianism*, *American Historical Review* 88:5, Δεκέμβριος 1983, σελ. 1243.
- Andrew Ezergailis, *The Latvian Impact on the Bolshevik Revolution: The First Phase; September 1917 to April 1918*, *American Historical Review* 89:4, Οκτώβριος 1984, σελ. 1121.
- Robert H. McNeal, *Tsar and Cossack, 1855-1914*, *American Historical Review* 93:3, Ιούνιος 1988, σελ. 738.
- Michael Melancon, *The Socialist Revolutionaries and the Russian Anti-War Movement, 1914-1917*, *American Historical Review* 97:2, Απρίλιος 1992, σελ. 585 & *Canadian-American Slavic Studies/Revue canadienne-américaine d'études slaves* 13:3, 1979, σελ. 365.

- *Bakounine et les autres: Esquisses et portraits contemporaines d'un révolutionnaire*, edited by Arthur Lehning, Canadian-American Slavic Studies/Revue canadienne-américaine d'études slaves 13:3, 1979, σελ. 365.
- Linda Gordon, *Cossack Rebellions: Social Turmoil in the Sixteenth-Century Ukraine*, Canadian-American Slavic Studies/Revue canadienne-américaine d'études slaves 17:4, 1983.
- Gerson, *The Secret Police in Lenin's Russia*, Canadian Journal of History/Annales canadiennes d'histoire 12:2, Δεκέμβριος 1977, σελ. 274.
- Michael Bakunin, *Statism and Anarchy*, μτφρ. και εκδ. Marshall S. Shatz, Russian History/Histoire russe 18:2, 1991, σελ. 211.
- Frederick Kaplan, *Bolshevik Ideology and the Ethics of Soviet Labor*, Labor History 11, 1970, σελ. 387-389.
- Walter Sablinsky, *The Road to Bloody Sunday: Father Gapon and the St. Petersburg Massacre of 1905*, Labor History 18, 1977, σελ. 300-302.
- John Hart, *Anarchism and the Mexican Working Class, 1860-1931*, Labor History 21, 1980, σελ. 622-624.
- Howard Ehrlich, *Reinventing Anarchy: What Are Anarchists Thinking These Days?*, Labor History 23, 1982, σελ. 440-443.
- Organization of American Historians, In Memoriam, OAH Newsletter 34, Μάιος 2006.
- Terry Perlin (εκδ), *Contemporary Anarchism*, Labor History 23, 1982, σελ. 440-443.
- Diane Koenker, *Moscow Workers and the 1917 Revolution*, Labor History 25, 1984, σελ. 304-305.
- Morton Cowden, *Russian Bolshevism and British Labor, 1917-1921*, Labor History 27, 1986, σελ. 146-147. S.A. Smith, *Red Petrograd: Revolution in the Factories, 1917-1918*, Labor History 28, 1987, σελ. 418-419.

Creagh Ronald

Βιβλιογραφία

- Creagh Ronald, «Paul Avrich bibliography: Works on Anarchism».
- Enckell Marianne, «Paul Avrich (1931-2006) is dead», Centre International de Recherches sur l'Anarchisme (CIRA).
- Vivian Gruder, «From the In Memoriam column of the May 2006», Queens College.

Helms P. Robert, «Paul Avrich: An Eulogy».

Stuart Christie, «Obituary of Russian-American anarchist historian Paul Avrich», *The Guardian*, *Απρίλιος* 2006.

KSL collective, «Paul Avrich 1931-2006: a historian who listened to anarchist voices».

Phillips Susan, «Love and Anarchy: A Profile and Interview with Paul Avrich».

Wikipedia, /wiki/File:Paul_avrich_ca1980.png.

«Paul Avrich, radical historian, 1931-2006», *Φεβρουάριος* 2006.

... στην πράξη

Andrew Flood

Τι το διαφορετικό υπάρχει με τους Zapatistas¹;

Ο EZLN (Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός των Zapatistas) έγινε σύντομα γνωστός παγκοσμίως, όταν κατέλαβε αρκετές κωμοπόλεις στην περιοχή Chiapas², την Πρωτοχρονιά του 1994. Αυτή η εικόνα ενός νέου ένοπλου επαναστατικού κινήματος, σε μια περίοδο που τέτοια κινήματα άρχιζαν ν' αναγνωρίζουν ότι ήταν περιττά, προκάλεσε εντύπωση και αποδείκνυε ότι η ιστορία δεν είχε τελειώσει ακόμα.

Από τότε, το μεγαλύτερο μέρος της συνεχούς υποστήριξης στους Zapatistas βασίστηκε κυρίως στην ιδέα ότι αυτοί είναι διαφορετικοί. Διαφορετικοί όχι μόνο από τη νεοφιλελεύθερη παγκόσμια τάξη στην οποία αντιτίθενται, αλλά θεμελιωδώς διαφορετικοί από τις ένοπλες επαναστατικές ομάδες που υπάρχουν και έχουν υπάρξει οπουδήποτε στον κόσμο.

Όσοι παγκοσμίως τάχθηκαν αλληλέγγυα με το μέρος των Zapatistas, δεν το έκαναν επειδή πιστεύουν ότι το Μεξικό είναι ιδιαίτερα καταπιεσμένο. Υπάρχουν πολλές χώρες που είναι πολύ χειρότερα, ένα προφανές παράδειγμα είναι η Κολομβία. Απλώς, ελπίζουν ότι υπάρχει κάτι στη μέθοδο των Zapatistas που μπορούν να εφαρμόσουν στη δική τους πόλη ή περιοχή. Γι' αυτό το λόγο είναι δημοφιλής η ρήση του EZLN: «Γίνε ένας Zapatista, όπου κι αν βρίσσεσαι».

Έτσι, αν και οι Zapatistas παραμένουν απομονωμένοι στις ζούγκλες και τα βουνά του νοτιο-ανατολικού Μεξικού, οι ιδέες τους έχουν επηρεάσει πολλούς ακτιβιστές σ' όλο τον κόσμο. Ειδικά στον παγκόσμιο αγώνα ενάντια στον καπιταλισμό. Ένα κάλεσμα για τον αγώνα αυτό πραγματοποιήθηκε στη διεθνή διάσκεψη στη La Realidad, Chiapas, το 1996, και προκάλεσε εν μέρει τις αντικαπιταλιστικές διαδηλώσεις που ακολούθησαν στο Λονδίνο και το Σιάτλ το 1999, στην Ουάσινγκτον και την Πράγα το 2000.

¹ Πρωτοδημοσιεύτηκε στην έκδοση της ιρλανδομεξικανικής ομάδας «Chiapas Revealed» το 1997. Ολόκληρο το αγγλικό κείμενο καθώς και οι παραπομπές βρίσκονται στην ιστοσελίδα: <http://anarchism.pageabode.com/andrewnflood/what-different-about-zapatistas>. ΣΤΜ.

² *Estado Libre y Soberano de Chiapas* (Ελεύθερη και Κυρίαρχη πολιτεία της Chiapas), η νοτιότερη από τις 32 πολιτείες του Μεξικού. Κατοικείται από 4,3 εκ. ανθρώπους.

Την 1η Ιανουαρίου του 1994 ξυπνήσαμε από το πρωτοχρονιάτικο μεθύσι μας, για να ανακαλύψουμε ότι ένας νέος επαναστατικός στρατός είχε αναδυθεί, φαινομενικά από το πουθενά, στο νότιο Μεξικό και είχε καταλάβει αριετές επαρχιακές πόλεις. Αυτός ο στρατός, ο EZLN, μοίραζε μια διακήρυξη που ονομαζόταν «Η Αφύπνιση του Μεξικάνου» (The Mexican Awakener). Στη διακήρυξη αυτή περιλαμβάνονταν η κήρυξη του πολέμου και ένας αριθμός από επαναστατικούς νόμους και διαταγές για το στρατό τους. Κήρυτταν ότι αγωνίζονται για «εργασία, γη, καταφύγιο, τροφή, ιατρική περίθαλψη, μόρφωση, ανεξαρτησία, ελευθερία, δημοκρατία, δικαιοσύνη και ειρήνη». [...]

«Η Αφύπνιση του Μεξικάνου» δεν έλεγε ότι ο EZLN θα καταλάβει την εξουσία σαν μια νέα επαναστατική κυβέρνηση, αλλά καθόριζε τους αντικειμενικούς σκοπούς της επανάστασης που ήταν «η προέλαση στην πρωτεύουσα της χώρας, υπερφαλαγγίζοντας το μεξικάνικο ομοσπονδιακό στρατό, προστατεύοντας κατά την προέλαση τους πολίτες και επιτρέποντας σε αυτούς των ελεύθερων περιοχών να εκλέξουν ελεύθερα και δημοκρατικά τις δικές τους διοικητικές αρχές».

Με τρόπο ασυνήθιστο για κάθε επαναστατική οργάνωση, αυτοί οι νόμοι καθόριζαν και το δικαίωμα των ανθρώπων να αντιστέκονται σε κάθε άδικη πράξη του EZLN. Καθόριζαν το δικαίωμα κάθε ανθρώπου να «απαιτεί ότι οι επαναστατικές ένοπλες δυνάμεις δεν θα παρεμβαίνουν σε θέματα που αφορούν την πολιτική τάξη ή τη διάθεση του κεφαλαίου στη γεωργία, το εμπόριο, τα οικονομικά και τη βιομηχανία, μιας και αυτά ανήκουν αποκλειστικά στην αρμοδιότητα των πολιτικών αρχών που έχουν εκλεγεί ελεύθερα και δημοκρατικά.» Αναφέρεται ακόμα ότι οι πολίτες «πρέπει να αποκτούν και να κατέχουν όπλα για να προστατέψουν τους ανθρώπους τους, τις οικογένειες και τις περιουσίες τους σύμφωνα με τους νόμους της διάθεσης του κεφαλαίου των αγροκτημάτων, του εμπορίου, των οικονομικών και της βιομηχανίας, ενάντια σε ένοπλες επιθέσεις που διαπράττονται από τις επαναστατικές δυνάμεις ή από την κυβέρνηση».

Τα παραπάνω και άλλα ακόμα, που ειπώθηκαν ή τελέστηκαν από τον EZLN, υποδείκνυαν ότι υπήρχε κάτι σ' αυτή την επανάσταση που έσπαζε το καθιερωμένο μοντέλο επαναστατικής οργάνωσης.

Πριν από το 1989

Μια φορά κι έναν καιρό, οι αριστεροί ακτιβιστές μπορούσαν να κοροϊδεύουν τον εαυτό τους ότι η καταστολή της δημοκρατίας είχε τουλάχιστον δημιουργήσει μια κοινωνία που ήταν δικαιότερη οικονομικά και ότι ήταν ένα είδος (μάλλον προβληματικό) «κράτους εργατών». Ο EZLN

εμφανίστηκε σε μια περίοδο που τέτοιου είδους αυταπάτες δεν μπορούσαν να υφίστανται πλέον, λόγω της πτώσης της πλειοψηφίας των κομμουνιστικών κρατών. Έτσι, βρήκαν διεθνώς ένα έτοιμο ακροατήριο ακτιβιστών, που δεν παρήτησαν την προσπάθεια μεταμόρφωσης της κοινωνίας, μα είδαν την ανάγκη για ένα νέο μοντέλο οργάνωσης για να το πετύχουν.

Ο κύριος εκπρόσωπος των Zapatistas, ο υποδιοικητής Marcos, αναφέρθηκε σ' αυτά τα κινήτρα το 1995, λέγοντας: «... Ίσως γι' αυτό το λόγο, την έλλειψη ενδιαφέροντος για εξουσία, το μήνυμα των Zapatistas έχει γίνει αποδεκτό σε άλλες χώρες σε όλη τη Γη και προπαντός στην Ευρώπη. Και όχι επειδή είναι νέο ή καινοτόμο, αλλά επειδή προτείνει το διαχωρισμό του πολιτικού προβλήματος από το πρόβλημα της κατάληψης της εξουσίας και το μεταφέρει σε ένα άλλο επίπεδο. Το έργο μας πρόκειται να τελειώσει, αν τελειώσει, με την κατασκευή ενός τέτοιου χώρου για νέες πολιτικές σχέσεις. Ό,τι ακολουθήσει θα είναι προϊόν των προσπαθειών άλλων ανθρώπων, με έναν άλλο τρόπο σκέψης και δράσης. Και δεν πρόκειται να δράσουμε εκεί, γιατί θα ήμαστε μια παραφωνία». [...]

Ο Marcos το 1995 σε ένα γράμμα εξηγεί τους λόγους που οι Zapatistas είναι διαφορετικοί: «Δεν θέλουμε άλλοι, δεξιοί, κεντρικοί ή αριστεροί, να αποφασίζουν για μας. Θέλουμε να συμμετέχουμε άμεσα στις αποφάσεις που μας αφορούν, να ελέγχουμε αυτούς που μας κυβερνούν, ανεξάρτητα από τους πολιτικούς τους δεσμούς και να τους υποχρεώνουμε να 'κυβερνούν υπηρετώντας το λαό'. Δεν αγωνιζόμαστε για να πάρουμε την εξουσία, αγωνιζόμαστε για τη δημοκρατία, την ελευθερία και τη δικαιοσύνη. Η πολιτική μας πρόταση είναι η πιο ριζοσπαστική στο Μεξικό (μπορεί και σε όλο τον κόσμο, αλλά είναι πολύ νωρίς για να το πούμε). Είναι τόσο ριζοσπαστική που όλο το παραδοσιακό πολιτικό φάσμα (δεξιά, κέντρο, αριστερά και αυτοί του ενός ή του άλλου άκρου) μας κριτικάρουν και προσπερνούν το παραλήρημά μας.

Δεν είναι τα όπλα που μας κάνουν ριζοσπαστικούς: είναι η νέα πολιτική πρακτική που προτείνουμε και με την οποία έχουμε βαθιά συνδεθεί μαζί με χιλιάδες άνδρες και γυναίκες στο Μεξικό και στον υπόλοιπο κόσμο: στην κατασκευή μιας πολιτικής πρακτικής που δεν στοχεύει στην κατάληψη της εξουσίας αλλά στην οργάνωση της κοινωνίας. Διανοσούμενοι και πολιτικοί ηγέτες όλων των μεγεθών, της άκρα δεξιάς έως και της άκρα αριστεράς, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο ασκούν κριτική στην πρότασή μας. Είμαστε τόσο ριζοσπάστες που δεν ταιριάζουμε στις παραμέτρους της 'σύγχρονης πολιτικής επιστήμης'. Δεν κομπορημονούμε... δείχνουμε τα γεγονότα. Υπάρχει κάτι πιο ριζοσπαστικό από την πρόταση να αλλάξουμε τον κόσμο; Το ξέρετε κι εσείς αυτό, επειδή μοιραζόμαστε το ίδιο όνειρο με εμάς, και γιατί, ενώ η αλήθεια επαναλαμβάνεται, το ονειρευόμαστε μαζί».

Δεν είναι το ίδιο

Για το Μεξικό, το 1996 ήταν μια χρονιά όπου ο EZLN ήθελε να δώσει έμφαση σε αυτή τη διαφορά. Μια νέα ένοπλη ομάδα, που ονομαζόταν EPR (Λαϊκός Επαναστατικός Στρατός)³, εξάπέλυσε επιθέσεις εναντίον αστυνομικών τμημάτων σε αριετές πολιτείες του Μεξικού, λέγοντας συγκεκριμένα ότι –σε αντίθεση με τους Zapatistas– επιθυμούν να καταλάβουν την εξουσία της χώρας. Ο EZLN ήθελε οπωσδήποτε να κρατήσει απόσταση από τον EPR, ειδικά επειδή ο EPR προσπαθούσε να συνδεθεί με τον EZLN, και σε μια διακήρυξη προς «τους στρατιώτες και τους διοικητές του Λαϊκού Επαναστατικού Στρατού», έγραψε: «Αυτό που αναζητούμε, αυτό που χρειαζόμαστε και θέλουμε είναι όλοι αυτοί οι άνθρωποι χωρίς κόμμα και οργάνωση να μπορούν να συμφωνούν γι' αυτό που θέλουν ή δεν θέλουν και μέσω της οργάνωσης να επιτύχουν (κατά προτίμηση με πολιτικά και ειρηνικά μέσα) όχι να καταλάβουν την εξουσία, αλλά να την ασκούν. Ξέρω ότι θα πείτε, πως είναι ουτοπικό και ανορθόδοξο, αλλά αυτός είναι ο τρόπος των Zapatistas. Τι κρίμα!

Είναι χρήσιμο να επισημαίνετε και να επαναλαμβάνετε ότι είμαστε διαφορετικοί. Και η διαφορά δεν έγκειται σε αυτό που εσείς και οι άλλοι επιμένετε. Η διαφορά έγκειται στο ότι οι πολιτικές μας προτάσεις είναι διαμετρικά αντίθετες, και αυτό γίνεται αντιληπτό και από τα λόγια και από τις πράξεις των δύο οργανώσεων. Λόγω της εμφάνισής σας, τώρα πολλοί άνθρωποι μπορούν να καταλάβουν ότι αυτό που μας κάνει διαφορετικούς από τις υπάρχουσες πολιτικές οργανώσεις δεν είναι τα όπλα και οι κοινούλες, αλλά οι πολιτικές μας προτάσεις. Έχουμε χαράξει ένα νέο και ριζοσπαστικό μονοπάτι. Είναι τόσο νέο και ριζοσπαστικό, ώστε όλα τα πολιτικά ρεύματα μας έχουν κριτικάρει, μαζί και σεις. Δεν είμαστε βολικοί. Τι κρίμα, αυτός είναι ο τρόπος των Zapatistas.

Εσείς αγωνίζεστε για την εξουσία. Εμείς για τη δημοκρατία, την ελευθερία και τη δικαιοσύνη. Δεν είναι το ίδιο. Αν και μπορεί να τα καταφέρετε και να καταλάβετε την εξουσία, εμείς θα συνεχίσουμε τον αγώνα για δημοκρατία, ελευθερία και δικαιοσύνη. Δεν έχει σημασία ποιος έχει την εξουσία, οι Zapatistas αγωνίζονται και θα αγωνίζονται για τη δημοκρατία, την ελευθερία και τη δικαιοσύνη». [...]

Οποιοσδήποτε διατέλεσε μέλος αριστερής οργάνωσης γνωρίζει ότι υπάρχει μια διακριτή διαφορά μεταξύ της εξωτερικής ρητορικής της δημοκρατίας των εργατών και μιας εσωτερικής πραγματικότητας, όπου ο αληθινός διάλογος είναι καταπιεσμένος, οι εντολές έρχονται από πάνω προς τα κάτω και υπάρχουν μηχανισμοί που εξασφαλίζουν ότι η ίδια μικρή κλί-

³ Popular Revolutionary Army: Αριστερό αντάρτικο κίνημα, δημιουργήθηκε στις 28 Ιουνίου 1996. ΣτΜ

κα θα διοικεί τον οργανισμό για δεκαετίες. Υπάρχουν παρόμοια προβλήματα με τους Zapatistas;

Αριστερά κόμματα, ειδικά αυτά που είναι στην εξουσία, έχουν ειδικευτεί στο να οργανώνουν ελεγχόμενα ταξίδια στις δήθεν κοινότητες-πρότυπα και στους χώρους εργασίας, όπου οι διεθνείς επισκέπτες έρχονται σε επαφή μόνο με δασκαλεμένα μέλη κομμάτων. Πολλές από τις συζητήσεις για τους Zapatistas έχουν εστιάσει πάνω σε δικά τους ανακοινωθέντα και ουσιαστικά οι απόψεις χωρίζονται σε δύο στρατόπεδα, ένα που τους δείχνει να προσφέρουν ένα νέο μοντέλο επαναστατικής οργάνωσης κι ένα άλλο που ασκεί κριτική με βάση τα προβλήματα στο πολιτικό πρόγραμμα. Λίγα έχουν γραφτεί για την καθημερινή ζωή στην περιοχή των επαναστατών.

Ένα από τα άμεσα κέρδη της επανάστασης των Zapatistas ήταν η δημιουργία μιας μερικώς ελεύθερης ζώνης χιλιάδων τετραγωνικών χιλιομέτρων. Μέσα σε αυτή τη ζώνη χιλιάδες κοινότητες Zapatistas πέτυχαν ένα μακροπρόθεσμο πείραμα πάνω στην αυτοδιαχείριση. Μερικές φορές αυτό έγινε σε γη που καταλήφθηκε μετά την επανάσταση, αλλά πιο συχνά σε καινούργια μέρη που είχαν εκχερσωθεί στη ζούγκλα του Lacandon κατά τις δεκαετίες πριν από το 1994.

Δεν θέλω να εκθειάσω την ελεύθερη φύση αυτής της περιοχής. Για ένα χρόνο μέχρι τον Φεβρουάριο του 1995 ήταν περίπου κάτω από τον αδιανπίσθητο έλεγχο των Zapatistas. Μετά ο στρατός (ομοσπονδιακός) εξαπέλυσε επίθεση που σταμάτησε μόνο ύστερα από μαζικές διαδηλώσεις στην πόλη του Μεξικού. Στα επόμενα χρόνια ξεκίνησε ένας πόλεμος χαμηλής έντασης, και γύρω στους 70.000 στρατιώτες τοποθετήθηκαν σε βάσεις του στρατού σε όλη την περιοχή των Zapatistas και δεκάδες παραστρατιωτικές ομάδες εξοπλίστηκαν και παροτρύνθηκαν να επιτεθούν εναντίον των κοινοτήτων. Επιπρόσθετα, η επιλεκτική διάθεση της κυβερνητικής βοήθειας μαζί με το θρησκευτικό σεχταρισμό χρησιμοποιήθηκαν ώστε να διαιρέσουν μεμονωμένες κοινότητες και περιοχές σε ομάδες κυβερνητικών και αντικυβερνητικών.

Το σημαντικό με αυτή την περιοχή δεν είναι το ότι μπορεί να αποτελέσει μια μόνιμη απομονωμένη εναλλακτική λύση. Ακόμη και αν αυτό ήταν που ήθελαν οι Zapatistas, δεν θα υπήρχε τρόπος να νικήσουν τις καλύτερα εξοπλισμένες και μεγαλύτερες σε αριθμό δυνάμεις του μεξικάνικου στρατού (κι αν νικούσαν, θα επενέβαιναν οι ΗΠΑ). Το σημαντικό είναι ότι αυτή η ζώνη παρέχει ένα χώρο στον οποίο γίνονται πράξη οι μέθοδοι των Zapatistas. Αυτό γίνεται κάτω από τις πιο δύσκολες συνθήκες, γιατί ακόμη

και χωρίς το στρατό και τους παραστρατιωτικούς, η υπερβολική φτώχεια, η έλλειψη παιδείας και υποδομών θα αποτελούσαν σοβαρά εμπόδια.

Δύσκολες συνθήκες

Οι περιοχές, όπου οι Zapatistas οργανώθηκαν, είναι αγροτικές και φεβρά φτωχές. Χαρακτηριστικές είναι οι Κοινότητες που αποτελούνται από λίγες μέχρι και 100 οικογένειες, οι οποίες αναγκάζονται να ζουν από τη γη χωρίς τα πλεονεκτήματα των σύγχρονων γεωργικών μηχανημάτων. Μερικοί από τους άνδρες υποχρεώνονται να εργάζονται εκτός χωριού σε τοπικές κωμοπόλεις ή ακόμα και στις ΗΠΑ, και η μόνη πολιτική άποψη στα χωριά τείνει να προέρχεται από ένα τοπικό είδος «καπελευθερωτικής θεολογίας», που έχει τις ρίζες της στην Καθολική εκκλησία, τον EZLN και διάφορες οργανώσεις χωριών.

Πριν από την επανάσταση, πολλές κοινότητες δεν είχαν αρκετή γόνιμη καλλιεργήσιμη γη για να παράγουν ικανοποιητική ποσότητα τροφής. Τυπικά, οι γαιοκτήμονες (που καυχόντουσαν ότι έχουν γνήσιο «ισπανικό αίμα») είχαν καταλάβει την εύφορη γη στη βάση των φαραγγιών, αφήνοντας στους ιθαγενείς τις λιγότερο γόνιμες περιοχές στις πλαγιές των χαράδρων. Αυτό το γεγονός ανάγκασε τους ντόπιους πληθυσμούς των ιθαγενών να εργαστούν για τους γαιοκτήμονες, πρακτικά ως δουλοπάροικοι. Ιστορίες για σωματικές τιμωρίες των ιθαγενών που δεν εργάζονταν σκληρά, καθώς και για δολοφονίες όσων δημιουργούσαν αναταραχές κατά των γαιοκτημόνων ήταν πολύ συνηθισμένες. Με την επανάσταση οι γαιοκτήμονες έφυγαν, και σε πολλές περιπτώσεις η εγκαταλειμμένη γη καταλήφθηκε από τους ιθαγενείς για να εγκαθιδρυσουν νέες κοινότητες.

Λόγω του συνεχιζόμενου πολέμου χαμηλής έντασης, οι αναφορές για το τι συμβαίνει στις εκτάσεις αυτές είναι πολύ δύσκολο να είναι ακριβείς. Τα τελευταία χρόνια, η κυβέρνηση εφάρμοσε ένα πρόγραμμα βάζοντας οδοφράγματα και απελούνοντας τους διεθνείς παρατηρητές, ώστε να αποκρυφτούν αυτές οι κοινότητες από τα μάτια του κόσμου. Οι απλοί άνθρωποι είναι πολύ καχύποπτοι απέναντι στους ξένους γενικά λόγω του πολέμου, και ειδικά απέναντι στους Βορειοαμερικανούς και τους Ευρωπαίους παρατηρητές. Ωστόσο, χιλιάδες άνθρωποι που προέρχονταν από άλλες περιοχές εκτός Chiapas, έχουν ζήσει στις κοινότητες των Zapatistas σαν παρατηρητές ή εργάστηκαν με τις κοινότητες σε έργα, όπως η κατασκευή ενός αγωγού ύδρευσης.

Diez de Abril

Πολλοί παρατηρητές μπόρεσαν να σχηματίσουν μια πραγματική εικόνα του πώς λειτουργούν οι κοινωνίες των Zapatistas. Η Ιρλανδομεξικάνικη Ομάδα διατηρούσε μια ειρηνική κατασκήνωση σε μια κοινότητα, την Diez de Abril, από την αρχή του 1997 μέχρι τις αρχές του 2000 (και ακόμα την επισκέπτονται τακτικά), και κατά τη διάρκεια αυτών των τριών χρόνων τουλάχιστον 200 άνθρωποι επισκέφτηκαν την Diez.

Η Diez de Abril βρίσκεται μεταξύ των κωμοπόλεων του Altamirano και Comitán στα υψίπεδα της Chiapas. Περίπου 100 οικογένειες ζούσαν εκεί το 1997. Το 80% των ανθρώπων είναι Tzeltal και το άλλο 20% είναι Tojolobal. Όπως παντού στην Chiapas, οι συνθήκες διαβίωσης είναι δύσκολες λόγω της φτώχειας, της έλλειψης μόρφωσης, των ασθενειών και του υψηλού δείκτη θνησιμότητας (ειδικά των παιδιών και των ηλικιωμένων). Οι συνθήκες υγιεινής είναι άθλιες, εκτός από τα αποχωρητήρια που κατασκευάστηκαν από τους ίδιους, δεν υπάρχει πρόσβαση σε καθαρό νερό και υπάρχει μόνο ένα –παράνομο– καλώδιο ηλεκτρικού ρεύματος.

Το αγρόκτημα Diez καταλήφθηκε στις 10 Απριλίου 1995. Αυτοί που εγκαταστάθηκαν στη γη, εργάζονταν πριν την επανάσταση για τον γαιοκτήμονα κάτω από φρικτές συνθήκες. Τους μήνες πριν την κατάληψη έγινε συνέλευση για το πώς θα χωριστεί η γη. Ένας αντιπρόσωπος της κοινότητας εξήγησε: *«Αναγκαστήκαμε να μετοικήσουμε στη γη του γαιοκτήμονα, γιατί ζούσαμε σαν τα ζώα στους λόφους. Η γη εκεί ήταν άθλια και δύσκολο να καλλιεργηθεί... Η πλειοψηφία της κοινότητας ψήφισε να ονομαστεί το χωριό Diez de Abril, προς τιμή του Zapata που σκοτώθηκε εκείνη την ημέρα. Ήταν ένας *companero* (σύντροφος) που αγωνιζόταν ενάντια στην κυβέρνηση. Συνήθως μαζεύομασταν εκεί που βρίσκεται τώρα η εκκλησία και εκεί αποφασίσαμε πού θα χτίσουμε τα σπίτια και πού θα έμεναν οι παρατηρητές. Μετρήσαμε τη γη και τη μοιράσαμε. Κάθε οικογένεια από ένα αγροτεμάχιο και κάποια αγροτεμάχια κοινά για όλους».*

Η εκκλησία στο Diez είναι το κύριο σημείο συναθροίσεων της κοινότητας. Όλοι οι άνθρωποι της κοινότητας συναντιούνται εκεί μια φορά την εβδομάδα, μετά τη Θεία Λειτουργία το πρωί της Κυριακής. Σε αυτές τις συναθροίσεις, στις οποίες ο καθένας μπορεί να μιλήσει και καθένας πάνω από 12 ετών έχει δικαίωμα ψήφου (αν και οι ψήφοι είναι σπάνιοι, οι περισσότερες αποφάσεις παίρνονται ομόφωνα), αποφασίζονται όλα τα θέματα που αντιμετωπίζει η κοινότητα: από το εάν θα αγοραστεί ένα φορτηγό ή ένα τρακτέρ μέχρι το πώς θα επισκευαστούν οι φράχτες ή η γέφυρα.

Μερικές φορές απαιτούνται περισσότερες από μία συναθροίσεις, ειδικά

σε περιπτώσεις υψηλής έντασης. Επιπλέον υπάρχουν και αρκετές υποσυνελεύσεις των ανθρώπων που εργάζονται πάνω σε συγκεκριμένα προγράμματα για την κοινότητα, όπως για παράδειγμα η κολεκτίβα για τα βοοειδή. Κάθε κολεκτίβα έχει ένα συντονιστή, ένα γραμματέα κι έναν ταμιά. Ο συντονιστής αντικαθίσταται τουλάχιστον μια φορά το χρόνο.

Η κύρια συνέλευση μπορεί να διορίζει αντιπροσώπους για να συντονίζουν συγκεκριμένες αποστολές. Αυτοί οι αντιπρόσωποι σχηματίζουν ένα συμβούλιο που συνέρχεται μεταξύ των συνελεύσεων και οργανώνει την καθημερινή εργασία σε συγκεκριμένους τομείς. Υπηρετούν για περιορισμένο χρονικό διάστημα (ένα με δύο χρόνια) και υπόκεινται σε ανάκληση, αν γίνει αντιληπτό ότι δεν «ηγούνται, υπηρετώντας το λαό».

Οι κολεκτίβες που εκτελούν συγκεκριμένες αποστολές διορίζονται από τη συνέλευση και είναι υπόλογες σε αυτή, ενώ κατά τα άλλα είναι αυτόνομες. Στη Diez υπάρχουν κολεκτίβες για τον καφέ, τα βοοειδή, το μέλι, την κηπουρική, το ψήσιμο, το ράψιμο και την εκτροφή των κοτόπουλων. Ένα τμήμα της παραγωγής κάθε κολεκτίβας μένει στα μέλη της: το πλεόνασμα συγκεντρώνεται σε μια κεντρική αποθήκη της κοινότητας και ελέγχεται από τη συνέλευση.

Πολύ συχνά, γίνεται αναφορά για τη δομή της Συνέλευσης στα ανακοινωθέντα του EZLN. Για παράδειγμα τον Ιανουάριο του 2000 η κοινότητα του Nicolas Ruiz βρισκόταν σε διένεξη με μια εταιρεία που ήθελε να χτίσει μια αποθήκη μέσα στη γη της: το ανακοινωθέν ανέφερε τα εξής: «Σε διάφορες περιπτώσεις, έχουμε ενημερώσει το μηχανικό Enrique Siles, αντιπρόσωπο της FIDELIC, ότι στην κοινότητά μας υπάρχει μια δομή για τη λήψη αποφάσεων με ανώτερη αρχή τη Συνέλευση και ότι μόνο με τη συναίνεση αυτής αναλαμβάνουμε δράση για κάποιο θέμα. Σε αυτή την περίπτωση, τον ενημερώσαμε ότι η Συνέλευση δεν συζήτησε ή δεν έλαβε καμιά απόφαση για την εγκατάσταση αποθήκης από την εταιρεία που εκπροσωπεί. Έτσι η κατασκευή υπόστεγου στην κοινότητα είναι ανεύθυνη πράξη και δείχνει έλλειψη σεβασμού στις αρχές, εφόσον δεν υπήρξε καμία συμφωνία για το συγκεκριμένο θέμα».

Όταν αρκετές εκατοντάδες στρατιώτες προσέγγισαν την κοινότητα της Morelia στις 8 Ιανουαρίου του 1998, εκδιώχθηκαν από τις γυναίκες της κοινότητας. Η Roselia, μια μεσήλικη από τη Morelia, εξηγεί: «συνεδριάσαμε και αποφασίσαμε να πετάξουμε έξω το στρατό, αν ερχόταν... ήμασταν αποφασισμένες να προστατέψουμε τις κοινότητές μας... θέλουμε τα πάντα για τον οικισμό και όχι μόνο για μερικούς ανθρώπους ή για μερικές κοινότητες».

Αντιβιστές που επισκέφτηκαν άλλες κοινότητες αναφέρουν έναν παρόμοιο μηχανισμό λήψης αποφάσεων. Παρατηρούνται πολλές παραλλαγές από κοινότητα σε κοινότητα, αλλά το βασικό μοντέλο της συνέλευσης παραμένει το ίδιο, βασισμένο στην παράδοση των ιθαγενών, μια παράδοση που είναι κοινή σε πολλές ομάδες ιθαγενών σε όλη την Αμερική.

Ορισμένα προβλήματα

Υπάρχουν μερικά προβλήματα εξαιτίας της παράδοσης των ιθαγενών, όπως το γεγονός ότι παραδοσιακά οι γυναίκες δεν δικαιούνταν να μιλήσουν εκτός από μερικές περιπτώσεις χηρών (όταν ήταν υπεύθυνες για τη γη της οικογένειας). Ένα άλλο πρόβλημα ήταν ότι οι συνελεύσεις συχνά ελέγχονταν από μια ομάδα γηραιότερων και όχι από ανακλητούς αντιπροσώπους.

Οι συνελεύσεις στην περιοχή των Zapatistas αγωνίζονται ενάντια σε αυτά τα δεδομένα. Οι γυναίκες τώρα έχουν το δικαίωμα να μιλούν και να ψηφίζουν – αν και το μέγεθος αυτών των δικαιωμάτων ποικίλλουν από κοινότητα σε κοινότητα. Στη Diez οι γηραιότεροι έχουν αυτόματη εξουσία μόνο για θέματα παράδοσης. Το 1997, για παράδειγμα, αντιστέκονταν σε αίτημα των νεώτερων να καταργηθεί η προίκα στο γάμο.

Η περιγραφή του πώς οι Zapatistas λαμβάνουν αποφάσεις στη βάση της μίας κοινότητας επιβεβαιώνει την πραγματικότητα που βρίσκεται πίσω από τα όσα έχουν ειπωθεί σε συνεντεύξεις και ανακοινωθέντα περί «λήψης αποφάσεων από τα κάτω». Ωστόσο, είναι φανερό ότι μια τέτοια δομή δεν μπορεί εύκολα να εφαρμοστεί για περισσότερους ανθρώπους και μεγαλύτερη γεωγραφική περιοχή.

Αυτό οδήγησε μερικούς στο να συμπεράνουν ότι αυτές οι δομές λήψης αποφάσεων, που χρησιμοποιούνται σε μικρά χωριά των Chiapas, έχουν πολύ μικρή σχέση με εμάς που ζούμε σε μεγάλες πόλεις (μια συζήτηση που λαμβάνει χώρα και μεταξύ των Zapatistas). Αλλά ακόμα και στην περιοχή Chiapas, οι αποφάσεις που λαμβάνονται επηρεάζουν δεκάδες, ακόμα και εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους. Ένα από τα δυνατά σημεία του κινήματος των Zapatistas είναι ότι έχουν μία μέθοδο να λαμβάνουν τέτοιες αποφάσεις, η οποία προστατεύει το δικαίωμα των απλών ανθρώπων να αποφασίζουν ποιες αποφάσεις θα παίρνονται (και όχι όπως συμβαίνει στη δική μας «δημοκρατία»).

Η μέθοδος των Zapatistas είναι μια παραλλαγή της «δημοκρατίας των αντιπροσώπων», σαν αυτή που χρησιμοποιείται σε πολλές χώρες στη βάση των συνδικάτων και των φοιτητικών ενώσεων. Ένα άτομο εκλέγεται από

αυτούς με τους οποίους συνεργάζεται. Τα άτομα αυτά δεν έχουν λευκή επιταγή να αποφασίζουν ό,τι τους αρέσει, αλλά έχουν μια σαφή εντολή να εκπροσωπούν τις απόψεις της ομάδας που τους εξέλεξε στις κατά τόπους συναντήσεις. Τέτοια συστήματα περιλαμβάνουν και μηχανισμούς περιορισμού της ανεπίσημης ισχύος των αντιπροσώπων, όπως:

– περιορίζοντας το χρόνο που ένα άτομο μπορεί να αντιπροσωπεύει μια ομάδα

– επιμένοντας ότι αυτοί οι αντιπρόσωποι θα συνεχίσουν να εκτελούν τουλάχιστον κάποιο μέρος της κανονικής τους δουλειάς

– εξασφαλίζοντας ότι αναφέρουν λεπτομερώς στην ομάδα που τους εξουσιοδότησε τις αποφάσεις που έχουν ληφθεί.

Αν αποτύχουν στα καθήκοντά τους, τότε η ομάδα άμεσα μπορεί να τους ανακαλέσει και να ειλέξει κάποιον άλλο.

Η δομή των Zapatistas στη λήψη αποφάσεων χονδρικά λειτουργεί μέσα σε αυτές τις γραμμές. Έτσι, όλα τα επίπεδα της οργάνωσης από πάνω προς τα κάτω είναι υπόλογα στους απλούς ανθρώπους της βάσης. Οι κοινότητες των Zapatistas σχηματίζουν ένα οργανωτικό και εκτελεστικό δίκτυο, που περιλαμβάνει εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους. Υπάρχουν 38 επαναστατικοί δήμοι και κάθε δήμος αποτελείται από 50 μέχρι και πάνω από 100 κοινότητες.

Στρατιωτική Διοίκηση

Η Στρατιωτική δομή των Zapatistas ωστόσο δεν είναι στο εσωτερικό της δημοκρατική. Είναι οργανωμένη, όπως ένας συμβατικός στρατός, με αξιωματικούς ιεραρχικά από πάνω προς τα κάτω. Κάποιοι θα πουν ότι σε μια κατάσταση πολέμου δεν είναι εφικτή η δημοκρατική δομή...

Αν και η εσωτερική δομή του EZLN δεν είναι δημοκρατική, η συνολική διοίκηση του στρατού είναι. Έτσι, σε αντίθεση με όλους τους άλλους επαναστατικούς στρατούς, η διοίκηση του στρατού δεν τελειώνει μέσα στα στρατιωτικά όρια, αλλά καταλήγει στα χέρια των ανθρώπων της βάσης, τους οποίους εκπροσωπεί.

Η CCRI

Η «Μυστική Επαναστατική Επιτροπή Ιθαγενών» (Clandestine Revolutionary Indigenous Committee) είναι το σώμα που διοικεί το στρατό και αποτελείται από αντιπροσώπους των κοινοτήτων. Δεν έχει στρατιωτική δομή, αν και φαίνεται να περιλαμβάνει μόνιμους στρατιωτικούς αντιπροσώπους, όπως ο Tacho.

Σημαντικά πολιτικά ανακοινωθέντα των Zapatistas πάντα υπογράφονται από τη CCRI και είναι συνήθως γραμμένα με έναν τρόπο που δείχνει ότι έχουν προκύψει από συζήτηση μεγάλου αριθμού ανθρώπων (π.χ. περιέχουν λίστα αριθμημένων σημείων). Εκτός από τον έλεγχο του στρατού και την έκδοση ανακοινωθέντων, η CCRI λαμβάνει αποφάσεις που επηρεάζουν όλη την περιοχή, σε καθημερινή βάση. Όταν μια κοινότητα στην περιοχή της Morelia ήθελε να καταλάβει άμεσα μια έκταση λίγο μετά την επανάσταση, «η τοπική CCRI διέταξε τους ντόπιους να περιμένουν, αναμένοντας έναν ευρύτερο διακανονισμό για τη γη μετά το διάλογο του 1994». Σε μια τέτοια κατάσταση είναι προφανώς ζωτικό η CCRI να αντιπροσωπεύει πραγματικά τη συλλογική λήψη αποφάσεων των κοινοτήτων και όχι απλά να είναι μια ηγεσία που ελέγχει τη βάση του κινήματος.

Ένα μήνα μετά την επανάσταση, η «La Jornada» πήρε συνέντευξη από μερικά μέλη της CCRI. Ένα από αυτά, ο Isaac, εξήγησε την ευθύνη που έχει η CCRI ως ακολούθως: «*Αν ο κόσμος λέει ότι ένας σύντροφος που είναι μέλος της CCRI δεν κάνει τίποτα, ότι δεν σεβόμαστε τον κόσμο ή ότι δεν κάνουμε αυτό που λέει ο κόσμος, τότε απλά ο κόσμος λέει ξεκάθαρα ότι θέλει να μας απομακρύνει... Έτσι, αν κάποια μέλη της CCRI δεν κάνουν τη δουλειά τους, δεν σέβονται τον κόσμο...ε, λοιπόν σύντροφε, δεν έχεις θέση εδώ. Συγγνώμη, αλλά πρέπει να βάλουμε κάποιον άλλο στη θέση σου*».

Αυτή ήταν μια αρχική περιγραφή του συστήματος της δημοκρατίας των αντιπροσώπων στην πράξη, όπου οι κοινότητες μπορούσαν να ανακαλέσουν τους αντιπροσώπους τους στη CCRI, αν αισθάνονταν ότι δεν τους αντιπροσώπευαν. Σε μια σημαντική συνέντευξη με μεξικανούς αναρχικούς το Μάιο του 1994, ο Marcos περιέγραψε το αντιπροσωπευτικό σύστημα της λήψης αποφάσεων, πριν συνεχίσει με τους περιορισμούς που έχει η CCRI στο να λαμβάνει αποφάσεις. «*Σε κάθε στιγμή, αν κατέχεις μια θέση σε μια κοινότητα (αρχικά η κοινότητα πρέπει να σε διορίσει χωρίς να λάβει υπόψη τους πολιτικούς δεσμούς σου), η κοινότητα μπορεί να σε απομακρύνει. Δεν υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα που πρέπει να ολοκληρωθεί. Από τη στιγμή που η κοινότητα αρχίζει να αντιλαμβάνεται ότι αποτυγχάνεις στα καθήκοντά σου, ότι έχεις προβλήματα, σε καλούν μπροστά στην κοινότητα και σου λένε τι έχεις κάνει λάθος. Εσύ υπερασπίζεσαι τον εαυτό σου και τελικά η κοινότητα, η κολεκτίβα, η πλειοψηφία, αποφασίζει τι θα κάνει με σένα. Τελικά, θα πρέπει να αφήσεις τη θέση σου και κάποιος άλλος να αναλάβει τις ευθύνες σου*.

...Στρατηγικές αποφάσεις, σημαντικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται δημοκρατικά, από κάτω και όχι από πάνω. Αν πρόκειται να λάβουμε δράση ή μια

σειρά από δράσεις που εμπλέκουν ολόκληρη την οργάνωση, τότε η έγκριση πρέπει να έρθει από κάτω. Έτσι, ακόμα και η CCRI δεν είναι ικανή να λάβει όλες τις αποφάσεις. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο EZLN διαφέρει από άλλους πολιτικοστρατιωτικούς οργανισμούς που έχουν μόνο ένα διοικητή, στο ότι οι μυστικές επιτροπές αποτελούνται από 80, 100, ακόμα και 120 ανθρώπους. Αλλά δεν είναι αυτή η διαφορά. Η διαφορά είναι ότι ακόμα και οι μυστικές επιτροπές δεν μπορούν να λάβουν τις πιο σημαντικές αποφάσεις. Είναι περιορισμένες σε τέτοιο βαθμό, που οι μυστικές επιτροπές δεν μπορούν να γνωρίζουν πιο δρόμο θα ακολουθήσει ο οργανισμός, αν δεν ληφθεί υπόψη και η γνώμη του τελευταίου συντρόφου».

Στην πρώτη συνέντευξη μελών του CCRI το Φεβρουάριο του 1994 γίνεται μεία σε αυτό τον τρόπο λήψης αποφάσεων:

- «Πώς αποφασίζετε συλλογικά να αρχίσετε τον ένοπλο αγώνα»;
 - «Αυτό πήρε αρκετούς μήνες, γιατί έπρεπε να ερωτηθεί όλος ο κόσμος, αφού ήταν μια απόφαση του κόσμου. Γιατί να αποφασίσει μια μικρή ομάδα να μπει σε πόλεμο; Και τι θα γινόταν αν ο κόσμος δεν την υποστήριζε; Τι θα γινόταν αν ο κόσμος δεν είχε μιλήσει ακόμα; Δεν μπορείς να αγωνιστείς με αυτό τον τρόπο. Ήταν ο κόσμος που είπε: 'Ας ξεκινήσουμε. Δεν αντέχουμε άλλο, ήδη πεθαίνουμε από την πείνα'. Οι ηγέτες, η CCRI, ο στρατός των Zapatistas και η Γενική Διοίκηση, αν ο κόσμος το λέει, τότε θα ξεκινήσουν τον αγώνα. Σεβόμενοι και υπακούοντας σε ό,τι ζητά ο λαός. Ο λαός γενικά. Έτσι ξεκίνησε ο αγώνας».
 - «Πώς διενεργούσατε τις συνελεύσεις σας»;
 - «Λάμβαναν χώρα σε κάθε περιοχή· σε κάθε ζώνη ρωτάμε τη γνώμη του κόσμου. Μετά αυτή η γνώμη συλλέγεται από όλες τις κοινότητες των Zapatistas. Και Zapatistas υπάρχουν παντού στην πολιτεία Chiapas. Ρωτήθηκαν ποια είναι η γνώμη τους και είπαν τι θέλουν: αν θα πρέπει να ξεκινήσουμε τον πόλεμο ή όχι».
 - «Θα ερωτηθεί ο κόσμος ακόμη και για το αν θέλει διαπραγματεύσεις»;
 - «Δεν μπορούμε να κάνουμε διάλογο ή να διαπραγματευτούμε από μόνοι μας. Πρώτα πρέπει να ρωτήσουμε το λαό. Στο επίπεδο της πολιτείας, όπου υπάρχουν σύντροφοι, θα πρέπει να τους συμβουλευτούμε αν θα διαπραγματευτούμε ή όχι. Αν ο λαός συμφωνεί, θα κάνουμε ό,τι λέει ο λαός. Γιατί; Επειδή εκπληρώνουμε τη δέσμευσή μας απέναντί του. Επειδή ο λαός έχει ζήσει κάτω από αυτές τις συνθήκες για πολλά χρόνια: μια σκληρή ζωή γεμάτη αδικίες. Εξαιτίας αυτού, δεν είναι εύκολο να αρχίσουμε τις διαπραγματεύσεις τόσο γρήγορα. Αν ο λαός προχωρήσει στο διάλογο, όλα καλά. Αν όχι, πάλι όλα καλά. Να, γιατί δεν είναι εύκολο».
- Έτσι, ακόμα και η CCRI δεν έχει την εξουσία να λάβει σημαντικές αποφάσεις, όπως να επιλέξει μεταξύ ειρήνης και πολέμου. Αντ' αυτού τέτοιες αποφάσεις λαμβάνονται με δημοψηφίσματα (consultas).

Consultas

Τον Ιούνιο του 1994, με τη «Δεύτερη διακήρυξη από τη ζούγκλα της *La-candona*» (οι διακηρύξεις είναι κομβικές πολιτικές δηλώσεις) συμφωνήθηκε να αρχίσει ο διάλογος. Εξηγήθηκε ότι: «Ο EZLN, με μια δημοκρατική πράξη χωρίς προηγούμενο για ένοπλη οργάνωση, έλαβε υπόψη τη βάση από την οποία αποτελείται για το αν θα υπογράψει ή όχι τη συμφωνία ειρήνης που παρουσιάστηκε από την Ομόσπονδη Κυβέρνηση. Οι ντόπιοι που αποτελούν τη βάση του EZLN, βλέποντας ότι οι βασικές απαιτήσεις για δημοκρατία, ελευθερία και δικαιοσύνη δεν είχαν ακόμη επιλυθεί, αποφάσισε να μην υπογράψει την πρόταση της κυβέρνησης».

Πώς διενεργούνται αυτές οι διαβουλεύσεις; Ένα ακόμα ανακινωθέν από την ίδια περίοδο εξηγεί τη διαδικασία: «Οι διαβουλεύσεις έλαβαν χώρα σε κάθε κοινότητα όπου υπάρχουν μέλη του EZLN. Η μελέτη, η ανάλυση και οι συζητήσεις για τη συμφωνία ειρήνης έγιναν με δημοκρατικές συνελεύσεις. Η ψήφιση ήταν άμεση, ελεύθερη και δημοκρατική. Μετά την ψήφιση δόθηκαν επίσημες αναφορές των αποτελεσμάτων των συνελεύσεων. Αυτές οι αναφορές καθορίζουν την ημερομηνία και το μέρος της συνέλευσης, τον αριθμό των ανθρώπων που έλαβαν μέρος (μέχρι και παιδιά μεγαλύτερα από 12 χρονών), γνώμες και βασικά σημεία που συζητήθηκαν, καθώς και τον αριθμό των ανθρώπων που ψήφισαν».

Τα consultas είναι παρόμοια με τα δημοψηφίσματα, μόνο που οι συζητήσεις σε κάθε κοινότητα παίζουν τον ίδιο κεντρικό ρόλο στη διαδικασία, όπως και η ψήφος. Ο σκοπός των συζητήσεων είναι να δημιουργήσουν το πλαίσιο των ζητημάτων που θα τεθούν σε ψηφοφορία. Αυτό είναι σημαντικό, γιατί μέσω της διατύπωσης των δημοψηφισμάτων η κυβέρνηση συχνά μπορεί να επιβάλλει περιορισμούς, με ό,τι αποτέλεσμα μπορεί να έχει κάτι τέτοιο. Τα consultas των Zapatistas διαρκούν εβδομάδες, δημιουργώντας μεγάλη σύγχυση στη μεξικάνικη κυβέρνηση, η οποία θέλει μια απάντηση άμεσα ή μέσα σε λίγες μέρες.

Σε συνέντευξή του το Μάιο του 1994, ο Marcos εξήγησε πώς λειτουργεί η διαδικασία στο επίπεδο των κοινοτήτων: «Ο λαός συγκεντρώνεται σε συνελεύσεις και οι αντιπρόσωποι διατυπώνουν, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των διαβουλεύσεων, τις απαιτήσεις του EZLN και την απάντηση της κυβέρνησης. Αρχικά εξηγείται τι είναι αυτό που ζητήσαμε και τι μας απάντησε η κυβέρνηση. Κι έτσι αρχίζει η συζήτηση. Στη συνέχεια η κοινότητα απαντά: έχουμε συζητήσει, έχουμε καταλάβει, τώρα μπορούμε να ψηφίσουμε. Αυτό μπορεί να πάρει μέρες. Στην πραγματικότητα, σχεδόν όλες οι διαβουλεύσεις μέχρι τώρα κράτησαν δύο, τρεις ημέρες και δεν έχουν φθάσει ακόμη στο στάδιο της ψήφου. Όταν φθάσουν εκεί λέμε: 'λοιπόν εντάξει, είμαστε έτοιμοι, ας ψηφίσουμε, αν έχουμε

καταλάβει τι πρέπει να αποφασίσουμε'. Δεν είναι απλώς σηκώνουμε το χέρι να ψηφίσουμε ή βάζουμε ένα τικ στη μια επιλογή ή στην άλλη. Πρέπει να συζητήσουμε και να αναλύσουμε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα».

Μια συνέντευξη με την ταγματάρχη Ann María του EZLN, που δημοσιεύτηκε το Μάρτιο του 1994, αναφέρεται στο consulta που έλαβε χώρα πριν από τις επιθέσεις της 1^{ης} Ιανουαρίου. «Πρώτα ψηφίσαμε για το αν θα αρχίσει ο πόλεμος ή όχι. Μετά την απόφαση, η επίθεση οργανώθηκε με την υποστήριξη της ανώτερης ηγεσίας». Σε ένα ενδιαφέρον βίντεο από το 1998, ο Marcos αποκάλυψε ότι αυτή η απόφαση από το consulta ήταν αντίθετη προς τις επιθυμίες της στρατιωτικής ηγεσίας, η οποία πίστευε ότι ο EZLN δεν ήταν έτοιμος για έναν επιθετικό πόλεμο. Αργότερα, στην ίδια συνέντευξη η Ann María αναφέρεται πώς με μια παρόμοια διαδικασία ψηφίστηκε ο Γυναικίος Επαναστατικός Νόμος: «Θα μας έδιναν το δικαίωμα να συμμετέχουμε στις συνελεύσεις και στις ομάδες μελέτης, αλλά δεν υπήρχε νόμος για τις γυναίκες. Έτσι, διαμαρτυρηθήκαμε και προέκυψε ο νόμος για τις γυναίκες. Όλοι μαζί τον καταρτίσαμε και τον παρουσιάσαμε στη συνέλευση όλων των κομποπόλεων. Ψήφισαν άνδρες και γυναίκες. Κατά τη διαδικασία ζητήθηκαν οι γνώμες των γυναικών σε όλες τις κομποπόλεις. Οι αντάρτες μας βοήθησαν να τον γράψουμε».

Αυτόνομοι Δήμοι

Τα consultas είναι ιδανικά για λήψη σημαντικών αποφάσεων, όπως το ερώτημα πόλεμος ή ειρήνη. Ωστόσο, ψηφοφορίες σε εθνικό επίπεδο είναι πολύ δύσχρηστες για τη διευθέτηση μικρότερων ζητημάτων. Μερικά από τα πιο σημαντικά μπορούσαν να διευθετηθούν από την CCRI, αλλά από το 1995 μια άλλη περιφερειακή δομή αναδύθηκε για να ασχοληθεί με τον περιφερειακό συντονισμό και την τήρηση αρχείων. Η επανάσταση σήμαινε ότι οι κοινότητες των Zapatistas αρνούνταν οποιαδήποτε επαφή με το μεξικάνικο κράτος –ακόμα και την καταγραφή γεννήσεων ή θανάτων.

Το πρακτικό πρόβλημα που προέκυψε από την ανάγκη για τον συντονισμό μεταξύ των κοινοτήτων οδήγησε στο σχηματισμό αυτών των περιφερειακών συμβουλίων. Αυτά είναι γνωστά ως Αυτόνομοι Δήμοι. Για παράδειγμα, 100 κοινότητες σχηματίζουν τον Αυτόνομο Δήμο που πήρε το όνομά του από τον μεξικάνο αναρχικό Ricardo Flores Magon. Ένας άλλος δήμος, η Tierra y Libertad, στα σύνορα με τη Γουατεμάλα, αποτελείται συνολικά από 120 Tzotzil, Tseltal και Tojolobal κοινότητες από τους επίσημους κρατικούς δήμους Las Margaritas, Ocosingo, La Trinitaria, La Independencia και Frontera Comalapa.

Ο commandante Samuel του EZLN εξηγεί τους λόγους που οδήγησαν τον EZLN να δημιουργήσει αυτές τις ελεύθερες ζώνες: «Ήταν μια ιδέα που ήρθε στην επιφάνεια το 1994 σαν ένας τρόπος ώστε να μη χρειάζεται να έχουμε δεσοληφίες με τους κυβερνητικούς θεσμούς. Είπαμε 'Αρκετά!' σε αυτούς που έλεγχαν όλους τους τομείς των κοινοτήτων για μας. Δημιουργώντας αυτόνομους δήμους καθορίζουμε τους δικούς μας χώρους για να εφαρμόσουμε τα κοινωνικά και πολιτικά μας ήθη, χωρίς μια κυβέρνηση που παρεμβαίνει μόνο προς όφελος της, χωρίς να μας υπολογίζει».

Η μη κυβερνητική οργάνωση SIPAZ αναφέρει για τους Αυτόνομους Δήμους: «Από μια δυτική πολιτική οπτική γωνία, οι αυτόνομοι δήμοι δεν έχουν κανένα νόημα. Δεν έχουν πόρους ή πραγματική εξουσία ή νομιμότητα και πεθαίνουν περικλωμένοι από την πείνα, τις αρρώστιες, τις απειλές των παραστρατιωτικών ομάδων και τις δυνάμεις ασφαλείας. Ωστόσο, για τους ιθαγενείς αποτελούν εύγλωττο σύμβολο ενός πολιτισμού που ανθίσταται και αψηφά την κυρίαρχη κουλτούρα, χαράσσοντας ένα διαφορετικό δρόμο για την κατανόηση της πολιτικής και οργανώνοντας την οικονομία, την κοινωνία, ακόμα και τις ανθρώπινες σχέσεις».

Στην πραγματικότητα η SIPAZ έχει άδικο, όταν λέει ότι οι δήμοι δεν έχουν κανένα νόημα από τη δυτική οπτική γωνία. Στην Ευρώπη παρόμοιες δομές αναδύθηκαν σε εποχές επαναστάσεων, όπως τα Σοβιέτ το 1905 και το 1917 στη Ρωσία, τα Συμβούλια των Εργατών στη Γερμανία από το 1918 έως το 1923, τα Βιομηχανικά Συμβούλια στην Ιταλία το 1920-21, οι Επιτροπές των Εργατών και οι Ομοσπονδίες Καντονιών στην Ισπανία το 1936-37 και πρόσφατα το 1974-76 στην Πορτογαλία οι Επιτροπές των Εργατών και των Γειτονιών. Ακόμα και η Ιρλανδία έζησε μια τέτοια βραχύβια κατάσταση κατά τη διάρκεια της γενικής απεργίας στο Limerick το 1919, όπου τα συμβούλια των συνδικάτων ανέλαβαν τη διοίκηση της πόλης φθάνοντας στο σημείο να τυπώσουν ακόμα και δικό τους χρήμα. Αν και αυτές οι δομές διαφέρουν η μία από την άλλη και από τις δομές στην Chiapas, όλες αντιπροσωπεύουν ένα μηχανισμό κατά τον οποίο απλοί άνθρωποι διοικούν άμεσα τις κοινωνίες τους.

Ο σκοπός των Αυτόνομων Δήμων είναι να ασχολούνται με τα πρακτικά ζητήματα της καθημερινότητας, παρά να εκδίδουν ανακοινωθέντα ή να διοικούν στρατιώτες. Γι' αυτό, δεν έχουν την αίγλη της CCRI ή της στρατιωτικής διοίκησης του EZLN, κι έτσι τα ΜΜΕ ασχολούνται μαζί τους μόνο κατά τις εισβολές του στρατού στις κωμοπόλεις με σκοπό την καταστροφή τους. Αλλά για τους απλούς Zapatistas αυτή η καθημερινή φύση τους έχει σημαντικό αντίκτυπο στη ζωή τους.

Μια παρατηρήτρια, η Mariana Mora, εξηγεί: «Μέσα στις νεοϊδρυθείσες Δημοτικές δομές, οι κοινότητες διόρισαν τις δικές τους αρχές, τους δικούς τους δασκάλους, γιατρούς, τα δικά τους κοινοβούλια ιθαγενών, εκπόνησαν τους δικούς τους νόμους βασισμένες στην κοινωνική, οικονομική, πολιτική και φυλετική ισότητα μεταξύ κατοίκων διαφορετικών εθνοτικών κοινοτήτων. Στον αυτόνομο δήμο 17 de Noviembre, που βρίσκεται στην περιοχή του Altamirano, εκπαιδευτικοί από μια περιοχή 75 κοινοτήτων συναντιούνται συχνά μέσω ομάδων εργασίας και συσκέψεων, ώστε να δημιουργήσουν το νέο εκπαιδευτικό σύστημα του Δήμου».

Η εκπαίδευση είναι ένα σημαντικό παράδειγμα του μεγέθους της επιρροής των Αυτόνομων Δήμων, όπως στην περιοχή Ocosingo. «Οι άνθρωποι των κοινοτήτων λένε ότι θέλουν να καταργήσουν το παρόν εκπαιδευτικό σύστημα, γιατί επιβάλλεται από την κυβέρνηση. Θεωρούμε ότι η υπάρχουσα εκπαίδευση δεν περιλαμβάνει τα τέσσερα θέματα που είναι τα πιο σημαντικά: το οικονομικό, το πολιτικό, το πολιτισμικό και το κοινωνικό ζήτημα. Έτσι τώρα απαιτούμε από τους δασκάλους να επεξεργαστούν ένα νέο εκπαιδευτικό σύστημα που να υποστηρίζεται από τις βάσεις της κοινότητας και να στηρίζεται στα τέσσερα ζητήματα που αναφέραμε. Σε αυτό το σημείο όλα τα σχολεία είναι κλειστά, κάτι που αποφασίστηκε από τη βάση των κοινοτήτων. Οι κοινότητες έχουν πει ότι θα κλείσουμε όλα τα σχολεία και θα καλέσουμε όλους τους καθηγητές που εργάζονται στην περιοχή μας να αναπτύξουν τις προτάσεις τους, ανεξάρτητα από το αν εμείς έχουμε τις δικές μας».

Πώς λειτουργούν

Η Enlace Civil, ακόμα μία μη κυβερνητική μεξικάνικη οργάνωση, αναφερόμενη στις προσπάθειες της κυβέρνησης να διασπάσει τους Αυτόνομους Δήμους, εξηγεί τον τρόπο λειτουργίας τους: «Οι αυτόνομοι δήμοι αποτελούνται από ιθαγενικές κοινότητες στην περιοχή που βρίσκεται υπό την επιρροή των Zapatistas. Οι κοινότητες μας τοπικής ζώνης ή περιοχής αποφασίζουν σε συνέλευση όλων των μελών αν θα ανήκουν ή όχι σε κάποιον αυτόνομο δήμο.

Οι αυτόνομοι δήμοι σε αντίθεση με τους κρατικούς δεν λαμβάνουν οικονομική υποστήριξη από το κράτος ούτε εισπράττουν φόρους. Είναι οι κοινότητες που εκλέγουν τους αντιπροσώπους τους για το Συμβούλιο του Αυτόνομου Δήμου, οι οποίες αποτελούν τις αρχές του δήμου. Κάθε αντιπρόσωπος επιλέγεται από μία διοικητική περιοχή μέσα στον αυτόνομο δήμο και μπορεί να απομακρυνθεί αν δεν συμμορφώνεται πλήρως με τις εντολές της κοινότητας.

Γενικά, το Συμβούλιο αποτελείται από έναν πρόεδρο, αντιπρόεδρο, γραμματέα, έναν υπουργό δικαιοσύνης, ένα άτομο υπεύθυνο για αγροτικά θέματα, μια επιτροπή υγείας κι ένα διευθυντή αρχείου πολιτών. Οι εξουσίες του κάθε μέλους καθορίζονται από το διορισμό του, και τα μέλη λειτουργούν με συλλογικό τρόπο, λαμβάνο-

ντας υπόψη τις συμβουλές των προκατόχων τους ή του Συμβουλίου των Γηραιότερων. Τα Συμβούλια εκλέγονται και ανανεώνονται κάθε ένα ή δύο χρόνια, ανάλογα με το δήμο.

Οι δραστηριότητες και οι ευθύνες κάθε αυτόνομου δήμου εξαρτώνται από τη θέληση των μελών και το μέγεθος της ενοποίησης. Δεν διαχειρίζονται τους δημοσίους πόρους και τα κονδύλιά τους, αν υφίστανται, είναι περιορισμένα και εξαρτώνται από τη συνδρομή μερικών από τα μέλη του δήμου. Τα μέλη του Συμβουλίου δεν έχουν μισθό, και τα έξοδά τους θα πρέπει να καλύπτονται από τις κοινότητες που τους εξέλεξαν. Σε μερικές περιπτώσεις τα μέλη των συμβουλίων βοηθούνται στις αγροτικές εργασίες τους από άλλα άτομα, έτσι ώστε να αφοσιώνονται στα καθήκοντα του Συμβουλίου χωρίς να χρειάζεται να παρατήσουν τα χωράφια.

Οι αυτόνομοι δήμοι επιλύουν τα τοπικά προβλήματα της συνύπαρξης, των σχέσεων και των συναλλαγών μεταξύ των κοινοτήτων καθώς και τα μικροεγκλήματα. Η εφαρμογή της δικαιοσύνης βασίζεται στο εθνικό δίκαιο. Για παράδειγμα, σε περιπτώσεις κοινών εγκλημάτων, η τιμωρία που επιβάλλεται από το Συμβούλιο είναι η αποκατάσταση των ζημιών: αντί για τιμωρία με φυλάκιση ή πρόστιμο, επιβάλλεται ποινή εργασίας είτε για την κοινότητα είτε για την οικογένεια στην οποία προκλήθηκε η ζημιά. Στον αυτόνομο δήμο του Polho, Chenalho, όπου βρίσκονται χιλιάδες εκποτισμένοι λόγω του πολέμου, το Συμβούλιο λαμβάνει εθνική αλλά και διεθνή ανθρωπιστική βοήθεια, που τη διανέμει στα στρατόπεδα των εκποτισμένων μέσω της Επιτροπής Εφοδιασμού».

Αυτό το είδος δομής στη λήψη αποφάσεων είναι που καθορίζει ότι η επανάσταση είναι υγιής και όχι τα ωραία λόγια των ηγετών ή τα συνθήματα με τα οποία οργανώθηκε η επανάσταση. Επίσης παρουσιάζει μια ξεκάθαρη εναλλακτική λύση απέναντι στο κράτος (και καταλαμβάνει εξουσίες του κράτους), κάτι που οι αριστεροί Λενινιστές είναι απρόθυμοι να αποδεχτούν. Παραδόξως, η μεξικάνικη κυβέρνηση και η τοπική Καθολική εκκλησία φαίνεται να το κατανοούν αυτό περισσότερο.

Ένα έγγραφο της Καθολικής Επισκοπής Cristobal de las Casas αναφέρει: «Ο διορισμός των αρχών μέσω τοπικών κανόνων και εθίμων δηλώνει ότι το πολιτικό σύστημα των κομμάτων δεν είναι ο μοναδικός τρόπος για την εκλογή αρχών και κυβερνητικών αντιπροσώπων. Σε τοπικό επίπεδο οι πρόεδροι των δήμων που επιβλήθηκαν από το PRI (Institutional Revolutionary Party)⁴ έφθγαν από τη διακυβέρνηση από μόνοι τους, χωρίς να μπορέσουν να διεισδώσουν μέσα στις κοινότητες. Βασικά αυτό σηματοδοτεί την αργή αποδόμηση της εσφαλμένης δημο-

⁴ Θεσμικό Επαναστατικό Κόμμα: πολιτικό κόμμα που κυβέρνησε το Μεξικό για πάνω από 70 χρόνια, σήμερα κατ' επίφαση σοσιαλιστικό. ΣτΜ.

κρατίας που συντηρείται από το πολιτικό σύστημα των κομμάτων και την αντικατάστασή της από κοινότητες και οργανισμούς που γράφουν τη δική τους ιστορία, πρώτα σαν αυτόνομοι δήμοι και τελικά σαν αυτόνομες ζώνες».

Είναι αποκαλυπτικό το πόσο αγνοούν όλες αυτές τις δομές οι αριστεροί σχολιαστές των Zapatistas. Αντίθετα, οι Zapatistas αναλύθηκαν βάσει των επαναστατικών νόμων ή των απαιτήσεων που είχαν κατά την ειρηνευτική διαδικασία. Μια τέτοια ανάλυση φαίνεται να προέρχεται περισσότερο από την επιθυμία των παρατηρητών να βρεθούν στην εξουσία παρά από την πραγματική κατανόηση για το πώς πρέπει να είναι η επανάσταση.

Σε τοπικό επίπεδο, στην περιοχή Chiapas το θέμα της αυτονομίας είναι που φοβίζει την κυβέρνηση, επειδή απειλεί να αφαιρέσει το δικαίωμα από το κράτος να επιβάλλει ολοκληρωτικά τις αποφάσεις του στο λαό. *«Στη βασική της μορφή η αυτονομία αποτελείται από την εκ νέου ανάκτηση και αναμόρφωση του πολιτισμού και το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό που είχε αφαιρεθεί τα τελευταία 504 χρόνια. Αναφερόμενοι στην περιφέρεια, αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι που ζουν σε μια περιοχή μπορούν να διαχειριστούν τη δική τους οικονομία, τη δική τους πολιτική, τον πολιτισμό και τους πόρους τους».*

Η ιδέα της αυτονομίας αποτελεί τον πόλο έλξης για πολλούς διεθνείς υποστηρικτές των Zapatistas, τους οποίους απέκτησαν με την εξέγερση στην Chiapas. Ωστόσο, τουλάχιστον όπως το βλέπει ο EZLN, στην ιδέα της αυτονομίας υπάρχουν και αντιφάσεις. Υπάρχει ο κίνδυνος οι δομές αυτές να θεωρηθούν ότι εφαρμόζονται μόνο στην Chiapas ή ότι μπορούν να συνυπάρχουν με τους μηχανισμούς της κρατικής διακυβέρνησης. [...]

Συνύπαρξη;

Το πιο ελκυστικό σημείο των Zapatistas είναι ότι δείχνουν πώς γίνεται να παίρνονται αποφάσεις αποτελεσματικά, χωρίς να χρειάζεται η ειλογή ατόμων που αντιπροσωπεύουν τις θέσεις μας. Σε ιστορικό επίπεδο, υπάρχει μια σύγκρουση μεταξύ του συστήματος της άμεσης δημοκρατίας από τη μια μεριά και της κυβέρνησης από την άλλη. Στη Ρωσία το 1917 και στη Βαρκελώνη το 1937, όπως και αλλού, αυτή η σύγκρουση οδήγησε την κυβέρνηση να χρησιμοποιήσει βία για να διαλύσει τις δομές της άμεσης δημοκρατίας. Έτσι, από την οπτική γωνία των αναρχικών υπάρχει μια επιλογή που πρέπει να γίνει: ή το ένα ή το άλλο, όχι και τα δύο.

Δεν μπορώ να πω ότι οι Zapatistas συμφωνούν. Πράγματι, απαντώντας ακριβώς σ' αυτό, ο Marcos έγραψε τα παρακάτω σε συνέντευξή του το Μάιο του 1995 (καθώς φανταζόταν την πολιτική του δική): *«Οι κομμουνιστές τον κατηγορούν ότι είναι αναρχικός: ένοχος. Οι αναρχικοί τον κατηγορούν ότι*

είναι συμβατικός: ένοχος».

Επειδή διαφωνώ με το μεγαλύτερος μέρος των όσων ακολουθούν στο κείμενο αυτό, ακριβώς γιατί θεωρώ ότι οι Zapatistas είναι σχετικά «συμβατικοί» όσον αφορά το πολιτικό σύστημα εκλογής, παραθέτω εκτεταμένα αποσπάσματα από τα κείμενα που έχουν γράψει εξηγώντας τη θέση τους.

Οι Zapatistas φαίνεται να διαφωνούν πάνω στο ζήτημα της συνύπαρξης του δικού τους συστήματος της άμεσης δημοκρατίας και του έμμεσου εκλογικού συστήματος του μεξικάνικου κράτους. Επίσης μιλούν για αναμόρφωση του εκλογικού συστήματος, εισάγοντας κάποια στοιχεία της μεθόδου «ηγούμαι, υπακούωτας». Το 1995 ο Marcos ισχυρίστηκε ότι *«αυτό που περνά κρίση είναι το σύστημα, η κυβέρνηση, τα παλαιά πράγματα και ο αναχρονιστικός τρόπος με τον οποίο ασκείται η πολιτική. Αλλά το έθνος μπορεί να επιβιώσει με μια νέα σύμβαση, με μια νέα πολιτική τάξη και με νέες μορφές άσκησης πολιτικής».* Η ύπαρξη μια συγκεκριμένης πολιτικής τάξης ξέχωρα από τους απλούς ανθρώπους, συνεπάγεται τη συνέχιση της ύπαρξης μιας μορφής κρατικού συστήματος. [...]

Αν και οι Zapatistas έχουν αποκοπεί από πολλά στοιχεία του πολιτικού τους παρελθόντος, έχουν διατηρήσει μια σταδιακή θεωρία απελευθέρωσης. Στις παλιές μέρες κάποιος θα μιλούσε για την ανάγκη εθνικής απελευθέρωσης, πριν προχωρήσει σε μια σοσιαλιστική επανάσταση. Σήμερα οι Zapatistas ακόμα μιλούν για την ανάγκη ύπαρξης δύο σταδίων, με πρώτο το στάδιο της εθνικής επανάστασης.

Οι ιδέες τους διευκρινίζονται με λεπτομέρεια στη Δεύτερη Διακήρυξη από τη ζούγκλα του Lacandon: *«Δεν προτείνουμε ένα νέο κόσμο, αλλά κάτι που προηγείται αυτού του νέου κόσμου: ένα προθάλαμο προς το νέο Μεξικό. Με αυτή την έννοια, αυτή η επανάσταση δεν θα καταλήξει με μια νέα τάξη ή μια νέα ομάδα στην εξουσία. Θα καταλήξει σε ένα ελεύθερο και δημοκρατικό χώρο για πολιτικούς αγώνες. Αυτός ο ελεύθερος και δημοκρατικός χώρος θα γεννηθεί μέσα από το δυσώδες πτώμα του πολιτικού συστήματος των κομμάτων και της παράδοσης της παγιωμένης προεδρικής διαδοχής. Μια καινούργια πολιτική σχέση θα γεννηθεί, μια σχέση που δεν θα βασίζεται στην αναμέτρηση των πολιτικών οργανισμών, αλλά στην αναμέτρηση των πολιτικών προτάσεων τους με διάφορες κοινωνικές τάξεις. Η πολιτική ηγεσία θα εξαρτάται από την υποστήριξη αυτών των κοινωνικών τάξεων και όχι μόνο από την άσκηση της εξουσίας. Σε αυτή την νέα πολιτική σχέση, διαφορετικές πολιτικές προτάσεις (σοσιαλισμός, καπιταλισμός, σοσιαλιστική δημοκρατία, χριστιανική δημοκρατία, φιλελευθερισμός) πρέπει να πείσουν την πλειοψηφία του έθνους ότι η πρότασή τους είναι η καλύτερη για τη χώρα. Οι*

ομάδες που ασκούν την εξουσία, θα παρακολουθούνται από το λαό με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι υποχρεωμένες να δίνουν τακτική αναφορά για τον εαυτό τους, και ο λαός να αποφασίζει αν θα παραμένουν στην εξουσία ή όχι. Το δημοψήφισμα είναι ένας ρυθμιστικός τρόπος αντιπαράθεσης του έθνους, των πολιτικών κομμάτων και της εξουσίας, και αξίζει μια θέση στον ανώτερο νόμο της χώρας». [...]

Οικονομικά

Ένα δεύτερο και συγγενές πρόβλημα με τις ιδέες που διατυπώνουν οι Zapatistas (ή, σε αυτή την περίπτωση, που δεν διατυπώνουν) βρίσκεται στη σφαίρα της οικονομίας. Από τη μία καταγγέλλουν το νεοφιλελευθερισμό και καλούν το λαό τα καταλάβει τη γη, όπως φαίνεται στη συνέντευξη τον Ιανουάριο του 1994: «Ο άμεσος αντικειμενικός σκοπός είναι οι νόμοι μας για τη γεωργία να αρχίσουν να λειτουργούν σε απελευθερωμένες ζώνες που οι χωρικοί οργάνωσαν μόνοι τους, καταλαμβάνοντας τη γη, σεβόμενοι τη μικρή αγροτική περιουσία και εργαζόμενοι σε κολεκτίβες, αγρώντας όλα τα χρέη προς την κυβέρνηση. Banco de Crédito Rural, όλες οι δημεύσεις περιουσιών, όλα αυτά, δεν τα αναγνωρίζουμε στην αγροτική ζώνη, επειδή εκεί εφαρμόζουμε αυτούς τους νόμους, που είναι το παλιό Σύνταγμα πριν την αναμόρφωσή του. Αυτό είναι το άμεσο σχέδιο που έχουμε, να οργανώσουμε την αγροτική ζωή αυτής της χώρας σύμφωνα με τη θέληση της πλειοψηφίας των συντρόφων μας. Αυτό σημαίνει ότι θα υπάρξει γη, γιατί υπάρχει γη, και ότι θα μοιραστεί, επειδή είπαν ότι δεν πρόκειται να τη μοιράσουν».

Όπως έχουμε δει, οι καταλήψεις γης είναι μια πραγματικότητα, αλλά η ρητορική πίσω από αυτές συχνά βασίζεται στο ότι οι καταλήψεις είναι οι νόμιμοι ιδιοκτήτες της γης παρότι είναι αυτοί που δουλεύουν τη γη. «Εμείς, που αποτελούμε τη βάση υποστήριξης του EZLN από το 1994, έχουμε ανακτήσει αυτή τη γη, η οποία προηγουμένως ονομαζόταν San Jacinto από τον ιδιοκτήτη, αλλά τώρα εμείς είμαστε οι πραγματικοί ιδιοκτήτες».

Και εκτός από το ερώτημα για τις καταλήψεις γης στην Chiapas, ο EZLN διατηρεί σιγή όσον αφορά τα οικονομικά. Ενώ έχουν υποστηρίξει μερικές απεργίες στις πόλεις, δεν έχουν προβάλλει ιδέες πάνω στο πώς θα διαμορφωθεί στο μέλλον η σχέση των εργατών στα εργοστάσια. Αυτοί οι εργάτες, ιθαγενείς ή μη, δεν μπορούν να ισχυριστούν ότι είναι οι γνήσιοι ιδιοκτήτες των εργοστασίων (αν και μπορούν να επισημάνουν ότι η εργαζόμενη τάξη τα έχει χτίσει).

Οι επαναστατικοί νόμοι του EZLN που καθορίστηκαν την 1η Ιανουαρίου του 1994 δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αντικαπιταλιστικοί. Περιορίζουν αλλά ακόμα επιτρέπουν τη μισθωτή εργασία, την ενοικίαση, ακό-

μα και τις πολυεθνικές επενδύσεις. Για παράδειγμα, ο νόμος «*οι ξένες εταιρίες θα πληρώνουν τους εργάτες τους με ωρομίσθια σε εθνικό νόμισμα που θα ισοδυναμεί με το ποσό σε δολάρια που θα πληρώνονταν αν εργάζονταν εκτός της χώρας*», αν και είναι ένα σημαντικό βήμα προς τα εμπρός για πολλούς μεξικάνους εργάτες, δεν συνεπάγεται την κατάργηση του καπιταλισμού.

Ίσως ένας απλός λόγος είναι ότι μπορεί οι Zapatistas να μην επιθυμούν να είναι η εμπροσθοφυλακή, με κάθε έννοια της λέξης, και έτσι αναμένουν ένα πρόγραμμα για τα αστικά κέντρα και τα εργοστάσια που θα προκύψει από τους ανθρώπους που ζουν και εργάζονται εκεί. Ή μπορεί να σιέφτονται ότι σε αυτό το στάδιο του μετασχηματισμού που βρισκονται, το να μιλούν για οικονομική δημοκρατία στις πόλεις, θα είχε σαν αποτέλεσμα να απομακρυνθούν μερικοί από τους υποστηρικτές τους.

Η πρώτη από αυτές τις δύο απόψεις είναι η πιο αποδεκτή, αλλά ενέχει κινδύνους. Κατά τη μεξικάνικη επανάσταση, η έλλειψη σαφήνειας ήταν ακριβώς αυτό που επέτρεψε στην κυβέρνηση του Carranza⁵ να κινητοποιήσει τα σωματεία των αναρχοσυνδικαλιστών της Casa εναντίον των αγροτών Zapatistas. Η κυβέρνηση Fox⁶, η οποία έχει το πλεονέκτημα να ισχυρίζεται ότι έχει δώσει ένα τέλος στο μονοκομματικό κράτος, θα ψάξει αναμφίβολα να χρησιμοποιήσει αυτή το γεγονός, για να απομονώσει τους Zapatistas από τους εργάτες στις πόλεις. Κι αν δεχτούμε ότι κυρίως η κολοσσιαία κινητοποίηση των αστών εργατών και των φοιτητών ήταν αυτό που σταμάτησε την κυβέρνηση από την αντεπίθεση του 1994 και την επίθεση του 1995, τότε ο κίνδυνος να επιτύχει η κυβέρνηση Fox το στόχο της είναι εμφανής. [...]

Ποια ηγεσία;

Υπάρχουν δύο ερμηνείες για τη λέξη «ηγεσία». Η πρώτη αναφέρεται σ' ένα άτομο ή οργανισμό που τοποθετείται σε μια θέση αρχής πάνω από τους άλλους κι έτσι μπορεί να τους πει τι να κάνουν. Αυτό είναι το είδος της ηγεσίας που εφαρμόζεται από τους εκλεγμένους πολιτικούς. Η δεύτερη, που συνήθως συγχέεται με την πρώτη, αναφέρεται στο ότι ένα άτομο ή μια ομάδα δεν έχει καθόλου εξουσία πάνω στους άλλους, αλλά αναγνωρίζεται ως «αρχή» σε μια δεδομένη περιοχή, κι ο λαός δοκιμάζει αυτά που

⁵ Venustiano Carranza de la Garza (1859-1920): Από τους ηγέτες της Μεξικάνικης Επανάστασης και μετέπειτα πρόεδρος του Μεξικού. Δολοφονήθηκε στο τέλος της προεδρίας του από στρατιωτικούς. ΣτΜ.

⁶ Vicente Fox Quesada (1942): Μεξικάνος πολιτικός, πρόεδρος του Μεξικού από το 2000 μέχρι το 2006. ΣτΜ.

προτείνουν. Οι αναρχικοί αναφέρονται σ' αυτό ως «ηγεσία των ιδεών». Στην πραγματικότητα οι Zapatistas αποτελούν ήδη αυτό το συγκεκριμένο είδος ηγεσίας, όχι μόνο για το Μεξικό αλλά για όλο τον κόσμο.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι Zapatistas θα πρέπει, ίσως, αντί να μένουν απλοί υποστηρικτές των αγώνων των άλλων, να προτείνουν τρόπους για το πώς πρέπει να οργανωθούν αυτοί οι αγώνες και για το ποιοι πρέπει να είναι οι αντικειμενικοί σιοποί τους. Ως ένα σημείο, το έχουν κάνει αυτό, όπως στη 2^η Διακήρυξη της Πραγματικότητας. Ωστόσο, είναι σχεδόν σίγουρο ότι αν ξεκινούσαν κάτι τέτοιο στο Μεξικό, οι προτάσεις τους θα προκάλυψαν μια συζήτηση, με βάση την οποία αυτοί που ήδη συμφωνούν με τη μέθοδο τους στις πόλεις θα μπορούσαν να οργανωθούν.

Η δύναμη των Zapatistas είναι η δύναμη του παραδείγματος. Οι μέθοδοι οργάνωσής τους είναι τελείως διαφορετικές από ό,τι θεωρείται κανόνας στα συνδικάτα, στις κοινοτικές οργανώσεις και στις ομάδες αριστερών. Η απόρριψη της κατάληψης της εξουσίας είναι ριζικά διαφορετική από τους στόχους των αριστερών ομάδων, οι οποίες βλέπουν την επαναστατική δράση περισσότερο μέσα από την πώληση εφημερίδων και «ψηφίζοντας αριστερά χωρίς αυταπάτες», παρό μέσα από το γεγονός ότι απλοί άνθρωποι μπορούν να πάρουν την εξουσία στα χέρια τους.

Έχοντας τους Zapatistas ως παράδειγμα, θα πρέπει να επισημάνουμε την ανάγκη να προχωρήσουμε πέρα από το σημείο που έχουν φθάσει. Η αλληλεγγύη μας προς αυτούς πρέπει να παραμείνει ισχυρή, ειδικά στα σημεία που έχουν ακόμα να ξεκαθαρίσουν ή και να αποφασίσουν. Οι Zapatistas αντιπροσωπεύουν ένα παράδειγμα για το πώς μπορούμε να κάνουμε τα πράγματα με ένα διαφορετικό τρόπο και όχι ένα μοντέλο που μπορεί να ακολουθηθεί τυφλά.

Μετάφραση: Η. Λογοθέτης

... στην Τέχνη

Αμερικανίδες ζωγράφοι του ρεαλισμού¹

Alice Beach Winter (1877-1970)

Elizabeth Olds (1896-1991), Picasso study club

¹ Χωρίς τάση κατηγοριοποίησης, η ενότητα αναφέρεται σε αμερικανίδες ζωγράφους των αρχών του 20^{ου} αιώνα, που σχετίστηκαν με τον κύκλο του Robert Henri και γενικά το ρεαλιστικό κίνημα του Ashan School. Νοείται ότι σε κάποιες το ρεζύμα του ρεαλισμού δεν αποτέλεσε ούτε τη μοναδική επιρροή ούτε και τη μόνη κατεύθυνσή τους.

Elizabeth Olds (1896-1991), Mending nets

Cornelia Barns (1888-1941), United we stand, antisuffrage meeting

Isabel Bishop (1902-1988), Woman walking

Peggy Bacon (1895-1987), Mazzonis

Clara Tice (1888-1973), Woman with hat

Theresa Bernstein (1890-2002), The art party

Marguerite Zorach (1887-1968), Father and daughter

Marguerite Zorach (1887-1968), Commerce and industry

Clara Tice (1888-1973), High stepping dancer

Peggy Bacon (1895-1987), Dance at the league

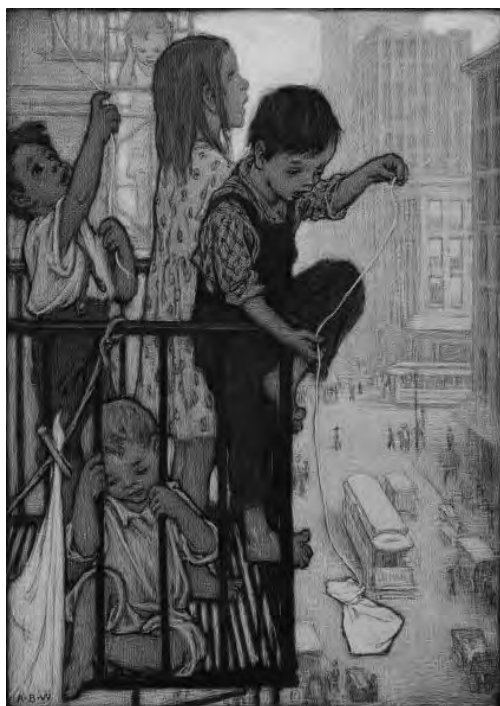
Cornelia Barns (1888-1941), We accuse society

Elizabeth Olds (1896-1991), White collarboys

Isabel Bishop (1902-1988), Students outdoors

Alice Beach Winter (1877-1970), On the fire escape

Isabel Bishop (1902-1988), Tidying up

Wanda Gág (1893-1946), In the year of our lord

ΜΕΡΟΣ Β΄
προκατάληψη

Ο μύθος της ανάπτυξης

«Η ίδια ιστορία παντού. Αν θες ψωμί, πρέπει ν' αφήσεις να σε ζέψουν, να μπεις στην κρεατομηχανή. Σε όλο τον πλανήτη, μια γριζα έρημος, ένα χαλί από ατσάλι και τσιμέντο. Η Παραγωγή! Όλο και περισσότερες βίδες και παξιμάδια, όλο και περισσότερο συρματόπλεγμα, όλο και περισσότερες σκυλοτροφές, όλο και περισσότερες μηχανές για να κουρεύεις το γκαζόν, όλο και περισσότερα ρουλεμάν, όλο και περισσότερα εκρηκτικά, όλο και περισσότερα άρματα μάχης, όλο και περισσότερα δηλητηριώδη αέρια, όλο και περισσότερο σαπούνι, όλο και περισσότερες οδοντόκρεμες, όλο και περισσότερες εφημερίδες, όλο και περισσότερη εκπαίδευση, όλο και περισσότερες βιβλιοθήκες, όλο και περισσότερα μουσεία. Εμπρός! Ο χρόνος πιέζει. Το έμβρυο σπρώχνει το στόμιο της μητράς, και δεν υπάρχει μήτε στάλα σάλιο να διευκολύνει την έξοδό του. Μια στεγνή στραγγαλιστική γέννα. Μήτε κλάμα μήτε τιτίβισμα. Salut au monde!

Εμπρός! Εμπρός δίχως οίκτο, δίχως συμπόνια, δίχως αγάπη, δίχως συγχώρηση. Μη ζητάτε και μη δίνετε το παραμικρό! Όλο και πιο πολλά θωρηκτά, όλο και πιο πολλά εκρηκτικά! Όλο και πιο πολλοί γονόκοικοι! Όλο και πιο πολλοί στρεπτόκοικοι! Όλο και πιο πολλά βομβαρδιστικά! Όλο και πιο πολλά, ναι, πιο πολλά από δαύτα: ώσπου όλα αυτά τα γαμημένα να τιναχτούνε στον αέρα, και μαζί με δαύτα και η Γη!»

Χένρι Μίλερ, Ο Τροπικός του Καρκίνου

Βασίλης Θεοδωρίδης
«Ἐρρέτω ἀπειράκις ὁ πολιτισμός»

7 Μαρτίου 1899

«Κάτω ὁ πολιτισμός! Κραυγάζουν οἱ φυσιοκράται διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἐρρίκου Ζισλύ, καὶ ἡ κραυγὴ των αὐτὴ ἀντηχεῖ ἡδέως εἰς τὰ ὦτα μου καὶ ἡ κεφαλὴ μου κάτω νεύει σιωπηρῶς ἐπιδοκιμάζουσα τοῦ πολιτισμοῦ τὴν καταδίκην! Πῶς! Κάτω ὁ πολιτισμός; Κάτω τόσοι ἀγῶνες τῆς ἀνθρωπότητος, τόσαι κατακτήσεις, τόση πρόοδος; Πῶς! νὰ ἐπανέλθῃ πάλιν ὁ ἀνθρωπος εἰς τὰ δάση, νὰ κατοικήσῃ πάλιν τὰ σπήλαια, ν' ἀποβάλλῃ τὸ ἔνδυμα καὶ νὰ τρέφῃται διὰ τῶν ἀγρίων καρπῶν τῆς φύσεως; Πῶς! ὁ ἀνθρωπος ὁ κύριος τῆς φύσεως, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν θρόνον του, ὃν διὰ τόσων θυσιῶν ἐδραίωσε καὶ ν' αὐτομολήσῃ εἰς τὸν ἐχθρὸν ἀνομολογῶν τὴν ἀδυναμίαν του νὰ καρπωθῇ τόσων αἰῶνων μόχθους του; Πῶς! Δὲν εἶνε τοῦτο παραφροσύνῃ; Καὶ ἐτόλμησε νὰ προφέρῃ τοιαύτην βλασφημίαν ἀνὴρ ζῶν ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ δυνάμενος νὰ ἐκτιμῆσῃ ὁλον τὸ μεγαλεῖον τῆς δυνάμεώς του;

Ναι ἀπαντῶμεν. Κάτω ὁ πολιτισμός! Κάτω δηλαδὴ ἡ ὑποκρισία, ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τυραννία τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, κάτω ἡ τερατώδης αὐτὴ κατάστασις καθ' ἣν χιλιάδες ἀνθρώπων καθ' ἐκάστην ἀποθνήσκουσιν ἐξ ἀσιτίας καὶ τοῦ ψύχους, καθ' ὃν χρόνον οἱ παραγωγεῖς τοῦ ἄρτου, τῶν ὑφασμάτων καὶ τῶν λοιπῶν χρειδῶν τοῦ βίου λιμώττουσιν ἀκριβῶς ἕνεκεν τῆς πληθώρας τῆς παραγωγῆς, καὶ τῆς συσσωρεύσεως τούτων ἐν ὑπεραφθονίᾳ, εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς καταναλώσεως· ἐνὶ λόγῳ κάτω ἡ βάσανος τοῦ Ταντάλου· καὶ... Ζήτω ἡ Φύσις!

Ναί! Ἐάν πρόκηται νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ αἰσχρὰ καὶ κακούργος αὕτη τάξις τῶν πραγμάτων τῆς τυραννίας, τοῦ ψεύδους, τῆς πορνείας, τοῦ ἀλκοολισμοῦ, τῆς φθίσεως, τῆς συφιλίδος, τοῦ ἐκνευρισμοῦ, τῆς παρανοίας, τῶν φόνων, τῶν στάσεων, τῶν ἐπαναστάσεων, τῶν πολέμων, τοῦ ἔλεινοῦ αὐτοῦ τέλος καὶ αἰωνίου ἀλληλοφαγώματος καὶ ἀλληλοεξετελισμοῦ, καὶ εἶνε ἀνέφικτος ἡ βασιλεία τῆς ἀναρχικῆς ἀλληλεγγύης, ἃς ὑπάγη μυριάκις ἐς κόρακας ὁ πολιτισμός! Δὲν θέλομεν οὔτε σιδηροδρόμους, οὔτε τηλεγράφους, οὔτε τηλέφωνα, οὔτε φωνόγραφα, οὔτε ἀνάκτορα, οὔτε τάπητας, οὔτε ὀλοσηρικά, οὔτε ἐριούχα, οὔτε ὑποδήματα, οὔτε χρυσόν, οὔτε ἄργυρον, οὔτε χάλυβα, οὔτε τίποτε, τίποτε τεχνητόν! Ἀλλὰ τὰ πάντα εἶναι φυσικά.

Ναί! Ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν φύσιν! ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν πτωχὴν μητέρα μας φύσιν! Παρ' αὐτῆ βεβαίως δὲν θὰ εὕρωμεν οὔτε ἀσιατικὴν οὔτε εὐρωπαϊκὴν κουζίαν, δὲν θὰ τύχωμεν δουλικῆς ὑπηρεσίας, δὲν θὰ ἐνδυθῶμεν μαλακὰ ἱμάτια καὶ τριζόντας στολισμούς, δὲν θὰ ἠδύνωμεν τὸν οὐρανίσκον μας μὲ ἀρωματώδη σίκερα, καὶ δὲν θὰ ἀτονήσωμεν εἰς τὴν χλιαρὰν τῆς παστάδος ἠδυπάθειαν· ἀλλὰ θὰ εὕρωμεν τὴν λιτὴν, τὴν ὑγιεινὴν καὶ τὴν μόνην ἀρμόζουσαν εἰς τὸν ὄργανισμόν τοῦ ἀνθρώπου τροφήν τῶν καρπῶν, θὰ περιβληθῶμεν τὰ βαρῆα τῶν ζῶων δέρματα, θὰ πίνωμεν τὰ διαυγῆ τῶν πηγῶν νάματα καὶ θὰ εἰσπνέωμεν διὰ τῶν εὐρέων στέρνων μας τὸν ὑγιᾶ καὶ ἀρωματώδη τῶν δασῶν καὶ τῶν βουνῶν ἀέρα.

Παρὰ τῆ φύσει δὲν θὰ διατρέχωμεν τὰς ἐκτάσεις διὰ τῶν ἀτμῆρων ἀμαξοστοιχιῶν, καὶ τοὺς ὠκεανούς διὰ τῶν κολοσσιαίων ἀτμοπλοίων, δὲν θὰ τρέφωμεν παχείας καὶ πλαδαράς σάρκας, δὲν θὰ καυχώμεθα γελοίως ὅτι ἡ γυνή, τὸ ἕτερον ἐγὼ μας, εἶναι σύζυγός μας, δηλαδή δούλη μας, κτῆμα μας, δὲν θὰ συντηρῶμεν προγᾶστορας αἰδεσιμωτάτους, πανιερωτάτους, ἀγιωτάτους καὶ παναγιωτάτους, ἀλλὰ θὰ εἴμεθα ἐλαφροὶ ὡς δορκάδες, ρωμαλέοι ὡς ταῦροι, γενναῖοι καὶ ὑπερήφανοι ὡς λέοντες, ἐλεύθεροι ὡς ἀετοί, πρὸ πάντων ἐλεύθεροι, ἐλεύθεροι!

Ἄ! ναι· κάτω ἢ τυραννικὴ αὐτὴ κοινωνία τῶν προλήψεων, τῶν δεισιδαιμονιῶν, τῶν πιέσεων, τῶν ἀνεκπληρώτων πόθων, τοῦ ἄωρου γήρατος, τοῦ μαρασμοῦ, τῶν στεναγμῶν καὶ τῶν θρήνων, καὶ ζήτη ἢ ἐλευθερία τῆς φύσεως!

Ἐν αὐτῇ δυνατόν νὰ καλυφθῆ τις ὑπὸ τῶν χιόνων καὶ ν' ἀποψυγῆ, ἀλλὰ δὲν θ' ἀποθνήσκῃ εἰς τὸ πεζοδρομίον ὑπὸ τὰ παράθυρα τῶν ἀνακτόρων ὀργιαζόντων κηφήνων· δυνατόν νὰ πέσῃ ἐκ βράχου τινος καὶ νὰ θραύσῃ τὸν πόδα του ἢ τὰς χεῖρας του καὶ νὰ μὴν ὑπάρχῃ ὁ χειρουργὸς ἵνα περιδέσῃ τὸ τραῦμα του καὶ τὸν θεραπεύσῃ· ἀλλὰ δὲν θὰ ὑφίσταται τοὺς πόνους τοῦ γνωρίζων ὅτι ἐκεῖ που πλησίον ὑπάρχει νοσοκομεῖον, οὐ αἱ θύραι εἶνε κλεισταὶ ἀσπλάγχχνως δι' αὐτόν· δυνατόν ν' ἀποθάνῃ ἔστω καὶ ἐκ τῆς πείνης, ὅπερ ἀπαράδεκτον, ἀλλὰ δὲν θ' ἀποθάνῃ ἔξωθεν ἐστιατορίων ὑφιστάμενος τὴν βάσανον τῆς εὐωδίας τῶν φαγητῶν καὶ τῶν κρότων, ὃν ποιουσι ἐπὶ τῶν παροψίδων οἱ τρώγοντες ἀστοί.

Ναί· προκειμένου νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ μυσαρὰ αὐτὴ κατάστασις, ἐρρέτω ἀπειράκις ὁ πολιτισμὸς καὶ Ζήτη ἢ Φύσις!».

Kirkpatrick Sale

Πέντε όψεις ενός μύθου

Με θυμάμαι πολύ καθαρά να κάθομαι με τον πατέρα μου στο τραπέζι και να διαφωνούμε σχετικά με την πρόοδο, χρησιμοποιώντας όλη την εμπειρία και τη σοφία των δεκαπέντε μου τότε χρόνων. «Ζούμε σε μία περίοδο ανάπτυξης», είπα, «κοίτα μόνο τα αυτοκίνητα, πόσο άχαρα και αναξιόπιστα και αργοκίνητα ήταν παλιά, και πόσο κομψά και αποδοτικά και γρήγορα είναι σήμερα».

Αυτός ανασήκωσε για λίγο τα φρύδια. «Και ποιο είναι το αποτέλεσμα του να έχεις όλα αυτά τα θαυμάσια καινούργια κομψά, αποδοτικά και γρήγορα αυτοκίνητα;» ρώτησε. Έμεινα άφωνος! Προσπάθησα να βρω κάτι ν' απαντήσω. Συνέχισε...

«Πόσοι άνθρωποι σκοτώνονται κάθε χρόνο εξαιτίας αυτών των γρήγορων αυτοκινήτων, πόσοι ακρωτηριάζονται και μένουν ανάπηροι; Πώς ζούνε όλοι αυτοί που παράγουν αυτά τα αυτοκίνητα, στις περιφημες οικείες γραμμές παραγωγής, στην ίδια ρουτίνα για ώρες ακόμα και μέρες, όπως στα φιλμ του Chaplin; Πόσες περιοχές και δάση, πόσες πόλεις ή χωριά έχουν τσιμεντοστρωθεί, για να έχουν όλα αυτά τα αυτοκίνητα πρόσβαση και μέρος να παρκάρουν; Από πού έρχεται όλη αυτή η βενζίνη και με τι κόστος, και τι πραγματικά γίνεται καθώς αυτή καίγεται και διαχέεται στο περιβάλλον;».

Πριν ευτυχώς μπορέσω να φελλίσω μια απάντηση, μου μίλησε σχετικά με ένα άρθρο πάνω στο ζήτημα της προόδου, μια έννοια που δεν είχα μέχρι τότε σκεφτεί, ενός συναδέλφου του στο Cornell, του ιστορικού Carl Becker, ενός άνδρα που δεν είχα ξανακούσει, στην Εγκυκλοπαίδεια των Κοινωνικών Επιστημών, μία πηγή που δεν είχα ποτέ συναντήσει. «Διάβασέ το», μου είπε.

Δυστυχώς πέρασαν άλλα 15 χρόνια μέχρι να το κάνω, παρότι στο μεσοδιάστημα είχα κατορθώσει να αγγίξω τη σοφία του σκεπτικισμού του πατέρα μου, καθώς ο σύγχρονος τρόπος ζωής αδιάκοπα ξερνούσε άλλα παραδείγματα εφευρέσεων και επινοήσεων -ηλεκτροαση, ηλεκτρικό μαχαίρι, φούρνος μικροκυμάτων, πυρηνική ενέργεια- τα οποία εμφάνιζαν την ίδια προβληματική φύση της προόδου, όσον αφορά τα αρνητικά του τρόπου κατασκευής τους, όπως ακριβώς τα αυτοκίνητα. Όταν τελικά διάβασα το σπουδαίο κείμενο του Becker, κατά τη διάρκεια μιας εκ βάθρων επανεξέτασης του εκσυγχρονισμού, δεν χρειάστηκε κάποια προσπάθεια λόγια

να με πείσει για την περίεργη ιστορική προέλευση της έννοιας της πρόο-
 δου και της θέσης της όχι ως κάτι αναπόφευκτο, μιας δύναμης δεδομένης
 σαν τη βαρύτητα, όπως την είχα σχηματίσει στο νεανικό μου μυαλό, αλλά
 σαν ένα πολιτισμικό κατασκευάσμα που εφευρέθηκε για πρακτικούς λό-
 γους στην Αναγέννηση και προωθούσε την προπαγάνδα του Καπιταλι-
 σμού. Δεν ήταν τίποτε περισσότερο από έναν εξυπηρετικό μύθο, ένα βα-
 θιά κρυμμένο άκριτο δημιούργημα –όπως όλοι οι χρήσιμοι πολιτισμικοί
 μύθοι– που προωθούσε την ιδέα της αρμονικής και αιώνιας βελτίωσης των
 συνθηκών ζωής του ανθρώπου, κυρίως μέσα από την εκμετάλλευση της
 φύσης και την απόκτηση υλικών αγαθών.

Φυσικά σήμερα δεν υπάρχει πια αυτή η «μυστικιστική» αίσθηση. Πολ-
 λά δεκαπεντάχρονα σήμερα, βλέποντας καθαρά τους κινδύνους με τους
 οποίους η σύγχρονη τεχνολογία συνόδευσε την πρόοδο της, μερικοί από
 τους οποίους απειλούν ακόμα και τη διατήρηση του ανθρώπινου είδους,
 ήδη ξεκαθάρισαν ότι κάτι δεν πάει καλά με το μύθο. Είναι σκληρό από τη
 μια να μαθαίνεις ότι τα δάση εξαφανίζονται με ρυθμό 56 εκατομμυρίων
 εκταρίων το χρόνο, ότι η ερημοποίηση απειλεί 8 δισεκατομμύρια εκτάρια
 γης παγκοσμίως, ότι οι δεκαεπτά μεγαλύτεροι φαρότοποι του κόσμου
 βρίσκονται σε παρακμή και απέχουν μία δεκαετία μακριά από την ουσια-
 στική τους εξάντληση, ότι 26 εκατομμύρια τόνοι εδάφους εξαφανίζονται
 από τη διάβρωση και τη μόλυνση κάθε χρόνο, και από την άλλη να θεω-
 ρείς ότι αυτό το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, του οποίου η λειτουργία
 απαιτεί αυτό το αντίτιμο, οδηγείται στη σωστή κατεύθυνση και αυτή η
 κατεύθυνση ονομάζεται «ανάπτυξη».

* * *

Ο E. E. Cummings¹ αποκάλυψε κάποτε την πρόοδο ως την «ασθένεια
 της άνεσης» της σύγχρονης «άστεργης ανθρωπότητας»², και πράγματι έτσι
 είναι για μερικούς.

Κι όμως, σ' όλη αυτή την περίοδο από το θρίαμβο του καπιταλισμού,
 μόνο μια μειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού μπορεί να λεχθεί ότι ζει
 πραγματικά με άνεση και αυτή η άνεση, μονίμως επαπειλούμενη, έχει
 επιτευχθεί με σημαντικότητα αντάλλαγμα.

¹ Edward Estlin Cummings (1894-1962): αμερικάνος ποιητής, ζωγράφος, δοκιμο-
 γράφος, συγγραφέας και δραματουργός. Χαρακτηρίζεται από πολλούς ως η πιο δια-
 πρεπής ποιητική φωνή του 20^{ου} αιώνα.

² Έτσι μεταφράστηκε ο όρος του Cummings «manunkind».

Σήμερα σε ένα σύνολο 6 περίπου δισεκατομμυρίων ανθρώπων, υπολογίζεται ότι τουλάχιστον ένα εκατομμύριο άνθρωποι ζουν σε άθλια φτώχεια, μια ζωή σκληρή, άδεια και ελεεινά μικρή. Άλλα δύο δισεκατομμύρια ζουν σε ένα επίπεδο στοιχειώδους συντήρησης, συχνά επιβιώνοντας κυριολεκτικά με ψίχουλα, η πλειονότητα χωρίς πόσιμο νερό ή συνθήκες υγιεινής. Περισσότερο από 2 δισεκατομμύρια άλλοι ζούνε στα όρια της φτώχειας, με ετήσιο εισόδημα λιγότερο από \$5.000, χωρίς ιδιοκτησία, χωρίς αποταμιεύσεις, χωρίς να μπορούν να αφήσουν τίποτε στα παιδιά τους. Απομένει λιγότερο από ένα δισεκατομμύριο που κάπως αγωνίζονται για μια άνετη ζωή, με δουλειά και εισοδήματα κάποιας σταθερότητας, και τέλος μία ελάχιστη μειοψηφία στην κορυφή της πυραμίδας που πραγματικά μπορεί να πει κάποιος ότι έχει επιτύχει άνετη διαβίωση· σε όλο τον κόσμο, υπάρχουν 350 άνθρωποι που χαρακτηρίζονται δισεκατομμυριούχοι (και περίπου 3 εκατομμύρια εκατομμυριούχοι), που η συνολική τους περιουσία εκτιμάται ότι υπερβαίνει αυτήν του 45% του παγκόσμιου πληθυσμού.

Αυτό είναι η πρόοδος; Μια ασθένεια που μόνο λίγοι μπορούν να κολήσουν; Και τόσο άδεια και δυσανάλογα;

Στις Η.Π.Α., το πιο προηγμένο υλικό έθνος στον κόσμο και μακράν ο πιο διακαής πρωταθλητής της ιδέας της προόδου, περίπου 40 εκατομμύρια ζούνε κάτω από το όριο της φτώχειας και άλλα 20 εκατομμύρια κάτω από το όριο φτώχειας διορθωμένο για το πραγματικό κόστος ζωής· 6 εκατομμύρια είναι άνεργοι, πάνω από 30 εκατομμύρια λένε ότι είναι απογοητευμένοι για να ψάξουν για δουλειά και 45 εκατομμύρια βρίσκονται σε «επισφαλείς» εργασίες, προσωρινοί και «μερικής απασχόλησης», χωρίς επιδόματα ή ασφάλιση. Το 5% του πληθυσμού κατέχει τα δύο τρίτα του συνολικού πλούτου· το 60% δεν κατέχει περιουσιακά στοιχεία ή είναι υπερχρεωμένο· με όρους εισοδήματος, ένα 20% στην κορυφή κερδίζει το μισό του συνολικού εισοδήματος, ένα άλλο 20% στη βάση της πυραμίδας κερδίζει λιγότερο από το 4% αυτού.

Όλα αυτά δύσκολα υποδεικνύουν το είδος της υλικής άνεσης, που η πρόοδος υποτίθεται ότι έχει επιφέρει. Σίγουρα κάποιιοι στις Η.Π.Α. και σε όλο το βιομηχανικό κόσμο βρίσκονται σε ένα οικονομικό επίπεδο που ούτε μπορούσαν να ονειρευτούν οι γενιές που πέρασαν, ικανοί να έχουν τα πάντα στα πόδια τους απλά με το γύρισμα ενός κλειδιού ή ενός διακόπτη· και πιθανόν το ένα τρίτο του πληθυσμού του αποκαλούμενου «πρώτου κόσμου» ίσως μπορούμε να πούμε ότι ζει με ένα δεδομένο επίπεδο ευκο-

λίας και άνεσης. Όμως, αποτελεί και πραγματικότητα που τεκμηριώνεται στατιστικά ότι αυτό ακριβώς το τμήμα του πληθυσμού είναι που περισσότερο έντονα υποφέρει από την πραγματική «ασθένεια της άνεσης», που θα ονόμαζα «affluenza»³: καρδιακές παθήσεις, στρες, υπερκόπωση, προβληματικές οικογένειες, αλκοολισμό, ανασφάλεια, ανομία, ψύχωση, μοναξιά, ανικανότητα, αποξένωση, καταναλωτισμός, ψυχρότητα.

* * *

Ο Leopold Kohr, ο αυστριακός οικονομολόγος του οποίου το εμπνευσμένο έργο «Η κατάρρευση των εθνών» αποτελεί ένα βασικό εργαλείο για την κατανόηση της αποτυχίας της πολιτικής προόδου το τελευταίο μισό της χιλιετίας, συνήθιζε συχνά να κλεινει τις διαλέξεις του με το εξής παράδειγμα: «Ας υποθέσουμε ότι βρισκόμαστε πάνω στο τραίνο της προόδου, που τρέχει πρόσω ολοταχώς σε μια προκαθορισμένη διαδρομή, εφοδιασμένο από την άπληστη ανάπτυξη και την εξάντληση των αποθεμάτων, μέσα σε επευφημίες από τους πιο πολυβραβευμένους οικονομολόγους. Τι θα κάναμε εάν τότε ανακαλύπταμε ότι κατευθυνόμαστε αδιάκοπα σε μια βέβαιη καταστροφή μόλις λίγα μίλια πιο κάτω, καθώς ο δρόμος τελειώνει σε ένα απροσπέλαστο βράχος; Θα λάβουμε υπ' όψιν τις συμβουλές των οικονομολόγων να βάλουμε περισσότερα καύσιμα στη μηχανή, ώστε να τρέξουμε συνεχώς γρηγορότερα, ελπίζοντας ενδεχομένως ότι έτσι θα μπορέσουμε να δημιουργήσουμε ένα στρώμα ατμού τόσο ισχυρό, που θα μας βοηθήσει να προσγειωθούμε με ασφάλεια στην άλλη πλευρά; Ή θα αναζητήσουμε τα φρένα ή οτιδήποτε που θα μας σταματήσει στριγγλίζοντας όσο το δυνατόν πιο γρήγορα;»

Πρόοδος είναι ένας μύθος που μας διαβεβαιώνει ότι η υπερβολική ταχύτητα δεν είναι ποτέ λάθος. Οικολογία είναι η πειθαρχία που μας διδάσκει ότι αυτό είναι σκέτη καταστροφή.

* * *

Πρώτα, στο βωμό της προόδου, με τη φροντίδα των υπάκουων υπηρετών της, της επιστήμης και της τεχνολογίας, η σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία προέβη σε αφθονία θυσιών από το φυσικό κόσμο, μιμούμενη σε έναν πιο μεγαλοπρεπή και καταστροφικό βαθμό τις θρησκευτικές ιεροτελεστίες προηγούμενων αυτοκρατοριών, και οικοδομημένη πάνω στην ίδια αλαζονεία της κυριαρχίας στη φύση. Τώρα, απ' ό,τι φαίνεται, είμαστε έτοιμοι να προσφέρουμε ακόμα και την ίδια τη βιόσφαιρά μας.

³ Από το «affluence»: αφθονία, πλούτος.

Κανείς δεν γνωρίζει πόσο ανθεκτική είναι η βιόσφαιρα και πόση καταστροφή είναι ικανή να απορροφήσει μέχρι να σταματήσει να λειτουργεί —ή έστω, να λειτουργεί τόσο ικανοποιητικά, ώστε να παραμείνει ζωντανό το ανθρώπινο είδος. Τα τελευταία χρόνια κάποιες πολύ σεβαστές και έγκυρες φωνές καταλήγουν στο ότι, εάν συνεχιστεί αυτή η αμείλικτη ορμή της ανάπτυξης, η οποία πιέζει τόσο τη γη από την οποία εξαρτάται, θα φτάσουμε αυτό το σημείο πολύ σύντομα. Το ινστιτούτο Worldwatch, το οποίο ενεργεί ετήσιους απολογισμούς τέτοιων ζητημάτων, μας έχει προειδοποιήσει ότι δεν υπάρχει ούτε ένα σύστημα υποστηρικτικό της ζωής, από το οποίο εξαρτάται η ίδια η βιόσφαιρα —αέρας, νερό, έδαφος, θερμοκρασία κ.α.— που να μην απειλείται πλέον σοβαρά και στην πραγματικότητα να μην χειροτερεύει, δεκαετία τη δεκαετία. Όχι πολύ καιρό πριν, κορυφαίοι περιβαλλοντιστές επιστήμονες και ακτιβιστές συγκεντρώθηκαν στη Morelia του Mexico και εξέδωσαν μια προειδοποιητική δήλωση για «περιβαλλοντική καταστροφή», εκφράζοντας ομόφωνα την ανησυχία τους ότι «η ζωή στον πλανήτη μας βρίσκεται σε σοβαρό κίνδυνο». Και πρόσφατα, η «Αμερικανική Ένωση Ενδιαφερόμενων Επιστημόνων»⁴, σε μία έκθεση που προσυπέγραψαν περισσότεροι από εκατό νομπελίστες και 1.600 μέλη εθνικών επιστημονικών ακαδημιών απ' όλο τον κόσμο, διακήρυξαν μια «προειδοποίηση προς την ανθρωπότητα από τους επιστήμονες όλου του κόσμου»⁵, αναφέροντας ότι οι σημερινοί ρυθμοί περιβαλλοντικής κακοποίησης και πληθυσμιακής αύξησης δεν είναι δυνατόν να συνεχιστούν χωρίς την «απέραντη δυστυχία του ανθρώπου» και ένα πλανήτη τόσο «ανεπανόρθωτα ακρωτηριασμένο», ώστε «θα είναι αδύνατο να διατηρηθεί η ζωή με τον τρόπο που μέχρι σήμερα γνωρίζουμε».

Η υψηλής τεχνολογίας παγκόσμια οικονομία δεν θα ακούσει, δεν μπορεί να ακούσει. Συνεχίζει γρήγορα τη διόγκωσή της και την εκμετάλλευση. Χάρη σ' αυτήν, το ανθρώπινο γένος καταναλώνει ετησίως πάνω από το 40% της φωτοσυνθετικής ενέργειας του πλανήτη μας, παρά το γεγονός ότι δεν είμαστε τίποτε άλλο παρά ένα μόνο είδος ασήμαντου συγκριτικά αριθμού. Χάρη σε αυτήν, η παγκόσμια οικονομία έχει γιγαντωθεί πάνω από 5 φορές μέσα στα τελευταία 50 χρόνια και συνεχίζει με έναν ιλιγγιώδη ρυθμό να εξαντλεί τα παγκόσμια αποθέματα, να δημιουργεί διαρκώς μόλυνση και απορρίμματα, και να αυξάνει τις κολοσσιαίες ανισότητες εντός και μεταξύ των εθνών του κόσμου.

⁴ U.S. Union of Concerned Scientists.

⁵ World Scientists' Warning to Humanity.

* * *

Φανταστείτε έναν Αντικειμενικό Παρατηρητή που θα μετρήσει την επιτυχία της Προόδου –το μύθο της προόδου με κεφαλαίο Π, ο οποίος από την εποχή του Διαφωτισμού έχει ανατραφεί και οδηγηθεί και προΐσταται στο ευτυχές πάντρεμα επιστήμης και καπιταλισμού, που έχει παράγει το σύγχρονο βιομηχανικό πολιτισμό.

Υπήρξε γενικά καλύτερη ή χειρότερη αυτή η «πρόοδος» για τον άνθρωπο; Για τα άλλα είδη; Έχει φέρει περισσότερη ευτυχία στους ανθρώπους απ' ό,τι πριν; Περισσότερη δικαιοσύνη; Ισότητα; Μεγαλύτερη αποδοτικότητα; Και αν οι σκοποί της έχει αποδειχθεί ότι περισσότερο είναι ήπιοι παρά δεν είναι, τι γίνεται με τα μέσα της; Και με ποιο αντίτιμο αποκτήθηκαν τα οφέλη της; Και είναι διατηρήσιμα;

Ο Αντικειμενικός Παρατηρητής θα κατέληγε ότι στην καλύτερη των περιπτώσεων τα αποτελέσματα είναι μεικτά. Στα θετικά, δεν υπάρχει αμφισβήτηση ότι η υλική ευημερία έχει αυξηθεί για το ένα έκτο του παγκόσμιου πληθυσμού, για μερικούς μάλιστα πέρα από τα πιο φιλόγυρα όνειρα βασιλιάδων και αρχόντων του παρελθόντος. Ο κόσμος δημιούργησε συστήματα μεταφοράς και επικοινωνίας που επιτρέπουν άνθρωποι, αγαθά και πληροφορίες να διακινούνται σε ένα εύρος και ταχύτητα που ήταν αδύνατον πριν. Και πιθανόν για το ένα τρίτο αυτών των ανθρώπων να έχει αυξηθεί ο μέσος όρος ζωής, παράλληλα με τη γενικότερη βελτίωση στην ιατρική και τις συνθήκες υγιεινής, επιτρέποντας την αύξηση του πληθυσμού σχεδόν στο δεκαπλάσιο στους τελευταίους τρεις αιώνες.

Από την άλλη πλευρά, το κόστος είναι σημαντικό. Το αντίτυπο που έχει πάνω στα είδη και τα συστήματα του κόσμου η παροχή ευημερίας σε ένα δισεκατομμύριο ανθρώπους ήταν, όπως έχουμε δει, καταστροφικά εξοντωτικό –ένα μόνο μετρήσιμο μέγεθος είναι το γεγονός ότι επέφερε τη μόνιμη εξαφάνιση περίπου 500.000 ειδών τον τελευταίο μόνο αιώνα. Οι επιπτώσεις πάνω στα εναπομείναντα πέντε έκτα του ανθρώπινου είδους υπήρξαν παρομοίως καταστροφικές, μιας και οι περισσότεροι από αυτούς έχουν δει τις κοινότητές τους να αποικούνται ή να εκτοπίζονται, την οικονομία τους να περικόπτεται και να συρρικνώνεται και το περιβάλλον τους να διαφοροποιείται προς το χειρότερο κατά τη διάρκεια της, οδηγώντας τους σε μία κατάσταση στέρησης και δυστυχίας, σίγουρα πολύ χειρότερης από ποτέ, όσο δύσκολοι κι αν ήταν οι καιροί πριν την έλευση της βιομηχανικής κοινωνίας.

Αλλά ακόμα και αυτό το δισεκατομμύριο ανθρώπων, των οποίων η δι-

ατήρηση του επιπέδου ζωής απαιτεί κάθε χρόνο το 100% των διαθέσιμων παγκόσμιων αποθεμάτων, και γι' αυτό θα περίμενε κανείς σαν αποτέλεσμα να είναι ευτυχημένοι, δεν φαίνεται στην πραγματικότητα να είναι έτσι. Κανένας κοινωνικός δείκτης σε οποιαδήποτε προηγμένη κοινωνία δεν υποδηλώνει ότι οι άνθρωποι είναι περισσότερο ικανοποιημένοι απ' ό,τι ήταν μια γενιά πριν, ενώ διάφορες έρευνες δείχνουν ότι ο «δείκτης δυστυχίας» στις περισσότερες χώρες έχει αυξηθεί, και σημαντικά παραδείγματα του πραγματικού κόσμου (όπως ο αυξανόμενος ρυθμός των ψυχικών ασθενειών, των ναρκωτικών, του εγκλήματος, των διαζυγίων και της κατάθλιψης) φανερώνουν ότι τα αποτελέσματα της υλικής ευμάρειας δεν συμπεριλαμβάνουν και την ατομική ευτυχία.

Πράγματι, σε μεγαλύτερη κλίμακα, όλη αυτή η Πρόοδος, που θεωρητικά επιτεύχθηκε, απέτυχε να υλοποιηθεί, παρά τα τεράστια ποσά χρημάτων και τεχνολογίας που επιστρατεύτηκαν γι' αυτό το σκοπό. Ουσιαστικά, όλα τα όνειρα που τη στόλιζαν μέσα στα χρόνια, ειδικά στα πιο ζωντανά της στάδια στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τα είκοσι τελευταία χρόνια από την ανάπτυξη των ηλεκτρονικών υπολογιστών, σιόρπισαν σαν ουτοπικές φαντασιώσεις —κι αυτά που δεν σιόρπισαν, όπως η πυρηνική ενέργεια, η χημική γεωργία, το δικαίωμα επέκτασης⁶ και το κρᾶτος πρόνοιας, μετατράπηκαν σε εφιάλη. Η πρόοδος, ακόμα και στην πιο προηγμένη χώρα, δεν εξάλειψε τη φτώχεια (ο αριθμός των φτωχών έχει αυξηθεί και το πραγματικό εισόδημα έχει μειωθεί τα τελευταία 25 χρόνια) ή το σκληρό μόχθο (οι ώρες εργασίας έχουν αυξηθεί, καθώς υπάρχει δουλειά μέσα στο σπίτι και για τα δύο φύλα) ή την αμάθεια (το επίπεδο παιδείας μειώθηκε τα τελευταία πενήντα χρόνια, όπως και τα αποτελέσματα στις εξετάσεις) ή τις ασθένειες (οι ρυθμοί νοσηλείας, αρρώστιας και θανάτων, όλοι αυξήθηκαν από το 1980).

Φαίνεται απλό: πέρα από την ευημερία και τη μακροβιότητα, και αυτά περιορισμένα σε μία μειοψηφία, και το καθένα έχοντας επιφέρει σοβαρότατα καταστροφικές περιβαλλοντικές συνέπειες, η πρόοδος δεν έχει και πολλά άλλα να επιτύχει. Για τους οπαδούς της, φυσικά, μάλλον δεν θα έπρεπε κιόλας· αρκεί που ο πλούτος είναι αξιόπαινος, η αφθονία επιθυμητή και η μακροβιότητα κάτι το θετικό. Γι' αυτούς οι όροι του παιχνιδιού είναι απλοί: υλική βελτίωση για όσους το δυνατόν περισσότερους, όσο το δυνατόν γρηγορότερα και τίποτε άλλο· και σίγουρα παράγοντες όπως η

⁶ «Manifest Destiny»· δόγμα του 19^{ου} αιώνα, σύμφωνα με το οποίο οι ΗΠΑ είχαν δικαίωμα και καθήκον να επεκτείνονται προς τη νότιο αμερικανική ήπειρο.

προσωπική ηθική, η κοινωνική συνοχή, το πνευματικό βάθος ή η συμμετοχική διακυβέρνηση δεν φαίνεται να μετράνε και πολύ.

Όμως, ο Αντικειμενικός Παρατηρητής δεν είναι τόσο επιφανειακός και είναι ικανός να δει πόσο βαθιές και θανάσιμες είναι οι αδυναμίες μιας τέτοιας οπτικής. Ο Αντικειμενικός Παρατηρητής θα μπορούσε μόνο να καταλήξει στο ότι, αφού οι καρποί της προόδου είναι τόσο πενιχροί, τότε το κόστος απόκτησής τους είναι ιδιαίτερος υψηλό (με κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτικούς και περιβαλλοντικούς όρους)· και ότι ούτε οι κοινωνίες ούτε τα παγκόσμια οικοσυστήματα θα είναι σε θέση να επωμιστούν το κόστος αυτό για περισσότερες από λίγες δεκαετίες ακόμα, αν δεν έχουν ήδη καταστραφεί χωρίς πια σωτηρία.

* * *

Ο βρετανός φιλόσοφος και κριτικός Herbert Read έγραψε κάποτε ότι «μόνο σε έναν άνθρωπο που μαθητεύει στη φύση μπορούμε να αναθέσουμε τις μηχανές». Είναι μια οξυδερκής αντίληψη, την οποία υπογράμμισε, προσθέτοντας ότι «μόνο τέτοιοι άνθρωποι θα είναι σε θέση να επινοούν και να ελέγχουν αυτές τις μηχανές, ώστε τα προϊόντα τους να προάγουν τις βιολογικές ανάγκες και να μην αποτελούν άρνηση αυτών».

Μια μαθητεία στη φύση —να ένας μύθος που μια σταθερή, στέρεη κοινωνία θα μπορούσε να ακολουθήσει.

Ο Kirkpatrick Sale είναι ο συγγραφέας του «Επαναστάτες ενάντια στο Μέλλον» (1995), μια ιστορία των Λουδιτών⁷, και συντάκτης του «The Nation». Το παραπάνω δοκίμιο είναι μέρος του καινούργιου του βιβλίου για την πρόοδο που πρόκειται να εκδοθεί από τις εκδόσεις BEACON σύντομα.

Μετάφραση: Γιώργος Μπουρλής

⁷ Luddites· κίνημα βρετανών κλωστοϋφαντουργών του 19^{ου} αιώνα (από το όνομα του Ned Ludd) ενάντια στις αλλαγές που επέφερε η βιομηχανική επανάσταση. Σήμερα, ο όρος χρησιμοποιείται για όσους αντιτίθενται στην άλογη βιομηχανοποίηση και την άκριτη χρήση Η/Υ και γενικά νέων τεχνολογιών.

Ivan Illich

Ανάγκες

Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι ένα ημιτελές κείμενο που γράφτηκε το 1990. Ο συγγραφέας, για να καλύψει τις νοηματικές ατέλειες αυτού του προσχεδίου κάνει μια πληθώρα παραπομπών που ήταν αδύνατο να διατηρηθούν στην παρούσα έκδοση. Ακόμη κι έτσι, όμως, το δοκίμιο αυτό αποτελεί ένα κορυφαίο δείγμα της διεισδυτικής σκέψης του αυστριακού διανοούμενου πάνω στη θεωρία των αναγκών. Για μια πλήρη κάλυψη του θέματος, ο αναγνώστης θα πρέπει να στραφεί στο βιβλίο «Για τις ανάγκες του ανθρώπου σήμερα», Ιβάν Ίλιτς, Νησίδες, 1999.

Όπου κι αν ταξιδέψεις, το τοπίο είναι αναγνωρίσιμο· όλος ο κόσμος είναι ένα συνονθύλευμα από καμινάδες και χώρους πάρκινγκ, αγροτοβιομηχανίες και μεγαλουπόλεις. Τώρα, όμως, που η ανάπτυξη τελειώνει –η γη δεν ήταν ο σωστός πλανήτης για τέτοιου είδους κατασκευές– οι επενδύσεις ανάπτυξης μετατρέπονται ραγδαία σε ερείπια, σκουπίδια μέσα στα οποία πρέπει να ζήσουμε. Πριν είκοσι χρόνια, με τη διαίσθηση θεωρούσαμε τις συνέπειες της λατρείας της ανάπτυξης ήδη «παράλογες»· σήμερα, το περιοδικό *Time* τις δημοσιεύει με αποκαλυπτικά άρθρα. Και κανείς δεν ξέρει πώς να επιβιώσουμε με αυτούς τους νέους, τρομακτικούς καβαλάρηδες της αποιάλυσης (που είναι πολύ περισσότεροι από τέσσερις): την κλιματική αλλαγή, τη γενετική εξάλειψη ειδών, τη μόλυνση, την εξαφάνιση πολλών ανοσιών, την άνοδο της στάθμης των υδάτων και τις ετήσιες μετακινήσεις προσφύγων κατά εκατομμύρια. Προκειμένου και μόνο να αναφερθεί κάποιος σ' αυτά τα ζητήματα, αντιμετωπίζει το άλυτο δίλημμα της καλλιέργειας είτε του πανικού είτε του κινισμού. Ωστόσο, ακόμη πιο δύσκολη και από την επιβίωση σε αυτές τις «περιβαλλοντικές» συνθήκες είναι η τρομακτική ζωή με τις ανάγκες τις οποίες έχουν επιβάλλει τέσσερις δεκαετίες ανάπτυξης. Οι ανάγκες τις οποίες έχει εξάψει ο Χορός της ανάπτυξης όχι μόνο νομιμοποίησαν τη σύληση και δηλητηρίαση της γης, αλλά έπαιξαν και έναν πιο υπόγειο και σημαντικό ρόλο· μεταμόρφωσαν τελείως την ανθρώπινη φύση. Μετέτρεψαν το μυαλό και τις αισθήσεις του *homo sapiens* σ' εκείνες του *homo miserabilis*. Οι «βασικές ανάγκες» είναι, ίσως, η πιο ύπουλη κληρονομιά που άφησε πίσω της η ανάπτυξη.

Η μεταμόρφωση πραγματοποιήθηκε σε δύο αιώνες. Σ' αυτό το διάστημα, η κυρίαρχη ιδεολογία ήταν η εξέλιξη, που τώρα λέγεται πρόοδος, που τώρα λέγεται μεγέθυνση, που τώρα λέγεται ανάπτυξη. Σ' αυτή την κοσμική διαδικασία, οι άνθρωποι ισχυρίστηκαν ότι αναλάμβαναν «πόρους»

στον πολιτισμό και τη φύση —σ' αυτά που ήταν κοινά αγαθά— και τα μετέτρεψαν σε αξίες. Ο ιστορικός της σπάνης αφηγείται την ιστορία. Σαν τη σαντιγί που ξαφνικά πήζει και γίνεται βούτυρο, ο homo miserabilis εμφανίστηκε πρόσφατα, σχεδόν σε μια νύχτα, από τον ακρωτηριασμό του homo economicus, του πρωταγωνιστή της σπάνης. Η μεταπολεμική γενιά ήταν μάρτυρας αυτής της αλλαγής της ανθρώπινης φύσης από τον κανονικό στον άνθρωπο της ανάγκης. Οι μισοί από όλους τους ανθρώπους που γεννιούνται στη γη ως homo είναι του καινούριου είδους.

Σύμφωνα με αρχαιολογικούς υπολογισμούς το σύνολο των ενηλίκων που ανήκαν στο είδος homo sapiens ήταν πολύ λιγότεροι από πέντε δισεκατομμύρια. Έζησαν μεταξύ της εποχής που ζωγραφίστηκαν οι σπηλαιογραφίες της Lascaux και της χρονιάς που ο Πικάσο συντάραξε τον κόσμο με τον τρόπο της Γιουέρονια. Ήταν δέκα χιλιάδες γενιές και έζησαν με χιλιάδες διαφορετικούς τρόπους ζωής, μιλώντας αμέτρητες διαφορετικές γλώσσες. Ήταν άνθρωποι των πάγων και κτηνοτρόφοι, Ρωμαίοι και Μογγόλοι, ναύτες και νομάδες. Κάθε τρόπος ζωής οργάνωνε τη μία και μοναδική ανθρώπινη κατάσταση με διαφορετικό τρόπο: γύρω από την τσάπα, το αδράχτι, τα ξύλινα, χάλκινα ή σιδερένια εργαλεία. Αλλά σε κάθε περίπτωση, το να είσαι άνθρωπος σήμαινε κοινοτική συμμόρφωση στην κυριαρχία της αναγκαιότητας στον κάθε τόπο, στην κάθε εποχή. Κάθε πολιτισμός εξέφραζε αυτή την κυριαρχία της αναγκαιότητας με διαφορετικό ιδίωμα. Και κάθε αντίληψη της αναγκαιότητας εκφραζόταν με ένα διαφορετικό τρόπο ταφής των νεκρών, ένα διαφορετικό τελετουργικό εξορισμού των φόβων. Αυτή η τεράστια ποικιλία πολιτισμών βεβαιώνει την πλαστικότητα των επιθυμιών και πόθων που είχαν διαφορετική όψη σε κάθε πολιτισμό. Η φαντασία ώθησε τους Τόνγκα να κάνουν χιλιάδες μίλια στον ωκεανό· ώθησε τους Γολτέκους από το Μεξικό να χτίσουν ναούς στο Ουισκόνσιν, τους Μουσουλμάνους από τη Μογγολία να επισκεφτούν την Ka'aba και τους Σικωτσέζους τους Ιερούς Τόπους. Ωστόσο, παρά την πληθώρα μορφών πόνου και φόβου, τρόμου και έκστασης, του αγνώστου που ακολουθεί μετά το θάνατο, τίποτα δεν δείχνει ότι αυτή η αρχαία, μισή ανθρωπότητα βίωνε κάτι παρόμοιο με αυτό που εμείς θεωρούμε ως δεδομένο και το ονομάζουμε ανάγκη.

Το δεύτερο και μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας γεννήθηκε στην εποχή μου, μετά την Γιουέρονια το 1936. Οι περισσότεροι ενήλικες σήμερα είναι εθισμένοι στην ηλεκτρική ενέργεια, τα συνθετικά ρούχα, στο junk food και τα ταξίδια. Αν εμπιστευτούμε τους οστεο-παλαιολόγους,

που φαχουλεύουν τα νεκροταφεία για να μελετήσουν οστά, το δεύτερο μισό της ανθρωπότητας περιλαμβάνει ένα μεγάλο ποσοστό ανθρώπων που είναι υποσιτισμένοι και σωματικά εξασθενημένοι. Και οι περισσότεροι από αυτούς αποδέχονται άκριτα την ανθρώπινη κατάσταση τους ως εξαρτημένη από αγαθά και υπηρεσίες, μια εξάρτηση που ονομάζουν ανάγκη. Μέσα σε μία μόνο γενιά, ο άνθρωπος της ανάγκης –*homo miserabilis*– έγινε το κυρίαρχο είδος.

Το ιστορικό κίνημα της Δύσης κάτω από τη σημαία της εξέλιξης/προόδου/μεγέθυνσης/ανάπτυξης, ανακάλυψε και μετά υπέδειξε τις ανάγκες. Στη διαδικασία αυτή μπορούμε να παρατηρήσουμε μια μετάβαση από τον άνθρωπο του αδέξιου μόχθου στον άνθρωπο που είναι εθισμένος στην ανάγκη. Στο κείμενο αυτό ακολουθώ την ιστορία αυτού του εθισμού, όπως απεικονίζεται από τον όρο «ανάγκες», στο πλαίσιο της επίσημης ρητορικής της ανάπτυξης από την εποχή του προέδρου Τρούμαν.

Κατά μία σημαντική έννοια, η ανάπτυξη είναι μια εξέγερση, μια πεισματώδης άρνηση αποδοχής της αναγκαιότητας. Υποδηλώνει μια ταυτόχρονη αποδόμηση των αναγκαιοτήτων και ένα μετασχηματισμό των επιθυμιών σε ανάγκες. Στη ρητορική της ανάπτυξης, οι ανάγκες δεν είναι ούτε επιθυμίες ούτε αναγκαιότητες. Οι αναγκαιότητες απαιτούν συμμόρφωση, οι ανάγκες απαιτούν ικανοποίηση. Οι ανάγκες προσπαθούν να αρνηθούν την αναπόφευκτη απόσταση που χωρίζει την επιθυμία από την πραγμάτωσή της και δεν βασίζονται στην ελπίδα ότι η επιθυμία θα πραγματοποιηθεί. Οι άνθρωποι πάντα ζούσαν με την αναγκαιότητα ότι θα πεθάνουν, αν τους λείψει το καθημερινό ψωμί. Και όλοι οι άνθρωποι αισθάνθηκαν την επιθυμία για δόξα, στη γη ή στον παράδεισο.

Επιπλέον, οι ανάγκες πρέπει να διαχωριστούν από τις επιθυμίες. Από την εποχή του Χομπς και του Λοκ οι επιθυμίες αποδόθηκαν στον άντρα και τη γυναίκα, δημιουργώντας τον *homo economicus* που ζει υπό τη συνθήκη της σπάνης. Και η ύπαρξη των επιθυμιών υποτίθεται ότι αποδεικνυόταν από τη ζήτηση. Η μιμητική επιθυμία έφερε στο προσκήνιο τη δύναμη του άορατου χεριού της αγοράς, που βάζει τους ανθρώπους να τσακωνονται μεταξύ τους στο κυνήγι των σπάνιων αγαθών.

Κατά μία έννοια, οι ανάγκες είναι οι πιο πρόσφατες επιθυμίες –στη ρητορική της ανάπτυξης– καθώς οι επιλογές προσφέρονται, νομιμοποιούνται και υποδεικνύονται από επαγγελματίες. Στη συνέχεια αναπλάθονται για να ταιριάζουν στο διανοητικό σχήμα της συστημικής σκέψης. Όταν συμβαίνει αυτό, ο *homo economicus* μετατρέπεται ραγδαία σε απαρχαιωμένο

μύθο —ο πλανήτης δεν μπορεί να αντέξει πια αυτή τη σπάταλη χλιδή— και αντικαθίσταται από τον *homo systematicus*¹. Οι ανάγκες αυτού του τελευταίου δημιουργήματος μεταμορφώνονται από οικονομικές επιθυμίες σε συστημικές απαιτήσεις, οι οποίες καθορίζονται από μια ελιτίστικη επαγγελματική ηγεμονία, που δεν ανέχεται καμιά παρέκκλιση. Το γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι σήμερα αναγνωρίζουν ήδη τις συστημικές απαιτήσεις τους αποδεικνύει την ισχύ της επαγγελματικής επιρροής και διδασκαλίας, και τελικά την απώλεια της προσωπικής αυτονομίας. Η διαδικασία ξεκίνησε με την απώλεια των κοινών αγαθών και τώρα ολοκληρώνεται, καθώς οι άνθρωποι μετατρέπονται σε αφηρημένα στοιχεία ενός μαθηματικού αδιέξοδου. Η πιο πρόσφατη εννοιολόγηση αυτών των αφηρημένων στοιχείων έγινε εφικτή μέσω της επανασημασιολόγησης του κοινού ανθρώπου, που τώρα αντιμετωπίζεται ως ένα εύθραστο και προσωρινά λειτουργικό άνοσο σύστημα που βρίσκεται πάντα στο χείλος της κατάρρευσης. Η ίδια η φιλοσοφία αυτής της εξέλιξης αντανακλά με ακρίβεια τον απόκρυφο χαρακτήρα αυτής της εννοιολόγησης. Η κατάσταση του μεταμοντέρνου ανθρώπου και του κόσμου του έχει γίνει τόσο περίπλοκη, που μόνο οι πιο εξειδικευμένοι επαγγελματίες μπορούν να λειτουργήσουν ως ιερείς ικανοί να κατανοήσουν και να καθορίσουν σήμερα τις «ανάγκες».

Έτσι, το φαινόμενο «άνθρωπος» δεν ορίζεται πλέον από αυτό που είμαστε, από αυτά που αντιμετωπίζουμε, που ονειρευόμαστε· ούτε από το μύθο ότι μπορούμε να αναπαράγουμε μέσα σε συνθήκες σπάνης, αλλά μετρώντας αυτά που μας λείπουν και κατά συνέπεια αυτά που έχουμε ανάγκη. Αυτό το μέτρο, που ορίζεται από τη θεωρία ανάλυσης συστημάτων, υποδηλώνει μια ριζικά νέα αντίληψη για τη φύση και το νόμο, και προδιαγράφει μια πολιτική που νοιάζεται πιο πολύ για την ικανοποίηση των επαγγελματικά προκαθορισμένων προϋποθέσεων (ανάγκες) επιβίωσης παρά για την προσωπική απαίτηση ελευθερίας που θα καλλιεργούσε την αυτόνομη αντιμετώπιση του ζητήματος της επιβίωσης.

Είναι δύσκολο να μιλήσει πειστικά κάποιος για την ιστορικότητα των αναγκών. Ζούμε σε μια γενιά που δεν μπορεί να αρνηθεί την ύπαρξη των ανθρώπινων αναγκών, ειδικά την ύπαρξη των αναγκών των άλλων, των ξένων. Στο κοινό μυαλό, η ανθρώπινη φύση γίνεται πλέον αντιληπτή με τους

¹ Συστημική σκέψη: η σκέψη που οργανώνεται γύρω από το θεωρητικό σχήμα «σύστημα», που αποτελεί συνάθροιση οντοτήτων/αντικειμένων, υλικών ή αφηρημένων, τα οποία αποτελούν σύνολο και το κάθε στοιχείο αλληλεπιδρά ή συσχετίζεται με τουλάχιστον ένα ακόμη στοιχείο του συνόλου. ΣτΜ

όρους των κοινών αναγκών και όχι με τους όρους μιας αξιοπρέπειας κοινής για όλους, παρά τις διακρίσεις κοινωνικής θέσης. Σ' αυτό το πλαίσιο, ένα τριπλό bypass δεν θεωρείται ως μια ανόητη, ιδιότροπη επιθυμία ούτε ως μια απαίτηση που μπορούν μόνο οι πλούσιοι να έχουν, αλλά ως μια ανάγκη που μεταφράζεται σε δικαίωμα, το οποίο σήμερα απαιτεί την αναγνώρισή του. Γενικά, στο μυαλό των ανθρώπων οι ανάγκες νομιμοποιούνται απόλυτα, κατά παράδοξο τρόπο, όταν υπάρχει η βεβαιότητα ότι πρέπει να αποδοθούν στους ξένους –ειδικά κάτω από συνθήκες στις οποίες είναι προφανές ότι για την πλειοψηφία των ξένων αυτές οι ανάγκες δεν μπορούν να ικανοποιηθούν. Κατά ειρωνικό τρόπο, όταν η ανθρώπινη φύση ορίζεται κοινωνικά από ένα μάτσο ανάγκες βασικές για όλους, τότε εμφανίζεται ένα είδος επιστημονικής απόδειξης που δείχνει ότι για τα περισσότερα μέλη της ανθρώπινης οικογένειας είναι εντελώς απρόσιτα αυτά που είναι βασικά. Για να δούμε πώς φτάσαμε σ' αυτό το αδιέξοδο –το οποίο τώρα δίνει τη θέση του σε ένα μοντέλο συστημικής ανάλυσης– είναι διδακτικό να δούμε τα στάδια μέσα από τα οποία η ιδέα των αναγκών σχετίστηκε με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη τις τελευταίες δεκαετίες.

Η ιδέα της ανάπτυξης εισήλθε στο δυτικό πολιτικό λόγο με την ομιλία του Χάρι Τρούμαν, όταν ανέλαβε την προεδρία το 1949. Ο Τρούμαν έμοιαζε ειλικρινής, όταν υποστήριζε την ανάγκη της επέμβασης στα ξένα έθνη με «βιομηχανική πρόοδο», προκειμένου «να ανεβεί το επίπεδο ζωής» στις «υποανάπτυκτες περιοχές». Δεν μίλησε για επανάσταση. Ο στόχος του ήταν να «ελαφρύνει το βάρος των φτωχών», και αυτό μπορούσε να επιτευχθεί παράγοντας «περισσότερα τρόφιμα, περισσότερα ρούχα, περισσότερα υλικά οικοδόμησης και περισσότερη μηχανική δύναμη». Αυτός και οι σύμβουλοί του έβλεπαν «τη μεγαλύτερη παραγωγή ως το κλειδί της ευημερίας και της ειρήνης». Μίλησε με όρους δικαιολογημένων προσδοκιών, όχι για ανάγκες².

Τότε που έκανε την ομιλία του ο Τρούμαν, η φτώχεια –με όρους της οικονομίας της αγοράς– ήταν ακόμη η κοινή μοίρα της συντριπτικής πλειοψηφίας του κόσμου. Εντελώς απροσδόκητα, ορισμένα ελάχιστα έθνη έμοιαζαν να έχουν υπερνικήσει αυτό το πεπρωμένο, κι έτσι δημιούργησαν την επιθυμία στα άλλα να κάνουν το ίδιο. Η κοινή λογική του Τρούμαν τον οδήγησε να πιστεψει ότι μπορούσε να εφαρμοστεί παγκοσμίως ο νό-

² TRUMAN, Harry S. Inaugural Address, Jan 20, 1949.

μος της ανάπτυξης, όχι μόνο στα απομονωμένα άτομα ή ομάδες αλλά στην ανθρωπότητα εν γένει μέσω των εθνικών οικονομιών. Γι' αυτό χρησιμοποίησε τον όρο «υποανάπτυκτος» για τις συλλογικές κοινωνικές οντότητες και μίλησε για την ανάγκη δημιουργίας «μιας οικονομικής βάσης», ικανής να εκπληρώσει «τις προσδοκίες που έχει δημιουργήσει ο σύγχρονος κόσμος» στους ανθρώπους ολόκληρου του πλανήτη³.

Δώδεκα χρόνια αργότερα, οι Αμερικανοί άκουγαν τα εξής λόγια: «[...] άνθρωποι σε καλύβες και σε χωριά στη μισή υψηλίο αγωνίζονται να σπάσουν τα δεσμά της μαζικής μιζέριας [...] δεσμευόμαστε να τους βοηθήσουμε να βοηθήσουν τους εαυτούς τους [...] κάνουμε αυτή τη δέσμευση, όχι επειδή θέλουμε να μας ψηφίσουν, αλλά επειδή είναι σωστό». Έτσι μίλησε ο Τζ. Φ. Κένεντι στην ομιλία ανάληψης των καθηκόντων του το 1961.⁴ Η δήλωση αυτή εξέφραζε την αναδυόμενη συναίνεση στις ΗΠΑ ότι οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν ανάγκες που τους δίνουν κάποια δικαιώματα, τα οποία δικαιούνται να ικανοποιηθούν και, γι' αυτό, επιβάλλουν ορισμένες υποχρεώσεις στους πλούσιους και δυνατούς.

Σύμφωνα με τον Κένεντι, οι ανάγκες αυτές δεν ήταν απλώς οικονομικής φύσεως. Τα «φτωχά» έθνη «[...] έχουν αναγνωρίσει την ανάγκη για ένα εντατικό πρόγραμμα αυτοβοήθειας», μια ανάγκη «[...] για κοινωνική πρόοδο, η οποία είναι μια αναγκαιότητα συνθήκη της οικονομικής ανάπτυξης, όχι υποκατάστατό της [...] χωρίς κοινωνική ανάπτυξη, η μεγάλη πλειοψηφία του κόσμου θα παραμένει στη φτώχεια, ενώ οι λίγοι προνομιούχοι θα κερδίζουν τα οφέλη του αυξανόμενου πλούτου⁵».

Ένα χρόνο μετά την άνοδο του Κάστρο στην εξουσία, ο Κένεντι υποσχέθηκε κάτι περισσότερο από απλή οικονομική ή τεχνική βοήθεια: επίσημα υποσχέθηκε πολιτική παρέμβαση —«βοήθεια για μια ειρηνική επανάσταση ελπίδας». Επιπλέον, έφτασε να υιοθετήσει πλήρως την κυρίαρχη, συμβατική ρητορική της πολιτικής οικονομίας. Υποχρεώθηκε να συμφωνήσει με τον Χρουτσώφ, ο οποίος του είπε στη Βιέννη: «Η συνεχής επαναστατική διαδικασία σε διάφορες χώρες είναι το στάτους κβο, και οποιοσδήποτε προσπαθεί να σταματήσει αυτή τη διαδικασία όχι μόνο αλλάζει το στάτους κβο αλλά συνιστά απειλή⁶». Γι' αυτό μετά ο Κένεντι τό-

³ TRUMAN, Harry. Message to Congress June 24th 1949 (on Point Four).

⁴ KENNEDY, John F. Inaugural Address: January 20, 1961.

⁵ KENNEDY, John F. Special Message to Congress Requesting Appropriations for the Inter-American Fund for Social Progress and for Reconstruction in Chile. March 14, 1961.

⁶ Από το: Richard Nixon, 1999, Victory without War. σ. 48.

νισε «τις συνταρακτικές και επείγουσες συνθήκες» και την ανάγκη για μια «συμμαχία για κοινωνική πρόοδο». Για τον Τρούμαν ήταν ο σύγχρονος κόσμος «που δημιουργεί νέες προσδοκίες» και εστίασε στην ανάγκη «να μειωθεί το βάρος των φτωχών». Ο Κένεντι πίστευε ότι ο μισός κόσμος «ζει με τα δεσμά της μιζέριας», με μια αίσθηση αδικίας «που καλλιεργεί την πολιτική και κοινωνική εξέγερση». Σύμφωνα με την οπτική του Λευκού Οίου της δεκαετίας του '60, η φτώχεια έπαψε να είναι πεπρωμένο· είχε μετατραπεί σε μια λειτουργική έννοια –το αποτέλεσμα άδικων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, της έλλειψης σύγχρονης εκπαίδευσης, της ανεπαρκούς και οπισθοδρομικής τεχνολογίας. Η φτώχεια πλέον αντιμετωπιζόταν ως επιδημία, ως κάτι που θεραπεύεται, ως ένα πρόβλημα που πρέπει να λυθεί.

Το 1962, τα Ηνωμένα Έθνη όρισαν τη φτώχεια ως ένα καθορισμένο επίπεδο ζωής που σχετιζόταν κατά κάποιο τρόπο με αυτό που θεωρούνταν ανθρώπινο. Ο Γενικός Γραμματέας αναφέρθηκε «σ' εκείνους τους ανθρώπους που ζουν κάτω από ένα αποδεκτό ελάχιστο επίπεδο». Και το επίπεδο αυτό σύντομα αποκάλυψε την πολύπλοκη φύση του –λειτούργησε ακριβώς όπως μια ιατρογενής νόσος– διέσπειρε παγκοσμίως την επιδημία, τις λυπηρές συνέπειες των πολιτικών που θεωρήθηκαν ως θεραπείες αυτής της εννοιολόγησης της υποανάπτυξης. Τότε, το 1972, ο πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας διακήρυξε ότι «η πρόοδος που μετριέται με ένα και μοναδικό κριτήριο, το ΑΕΠ, ευθύνεται κατά ένα μεγάλο ποσοστό για την επιδείνωση των ανισοτήτων στην κατανομή του εισοδήματος». Για το λόγο αυτό, ο McNamara διακήρυξε ότι ο κύριος αντικειμενικός σκοπός των αναπτυξιακών πολιτικών πρέπει να είναι «η επίθεση στην απόλυτη φτώχεια», που είχε επεκταθεί ως αποτέλεσμα της οικονομικής μεγέθυνσης, και η οποία ήταν «[...] τόσο υπερβολική που υποβάθμιζε τις ζωές ανθρώπων κάτω από τα ελάχιστα όρια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας⁷». Σύντομα αυτά τα «όρια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας» θα εκφράζονταν σε δολάρια και σεντς από μια ομάδα κοινωνικών επιστημόνων που δημιούργησαν ένα είδος διανοητικής κλίμακας μέσα στο γραφείο του ΜακΝαμάρα.

Η σύγχυση και μερικές φορές η αντίθεση μεταξύ της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης –εμφανής στη σκέψη του ΜακΝαμάρα– μεταξύ της σιέτης μεγέθυνσης και της «αληθινής» ή ανθρώπινης ανάπτυξης, αποτέλεσε κομμάτι του δημόσιου λόγου, αυτού που έχω ονομάσει «ρητορική της

⁷ McNAMARA, Robert S. Address to the Board of Governors of the World Bank Group. Nairobi, Kenya: September 24 1973.

ανάπτυξης». Η έννοια «ανάγκες», αρχικά, απέκτησε την ενοχλητική της ισχύ μέσα από τις προσπάθειες των ειδικών να κατανοήσουν και να ορίσουν το διαχωρισμό αυτό, και τη δύναμη αυτή τη διατηρεί μέχρι σήμερα. Με τη χρήση αυτού του όρου, η ανθρωπιστική πολιτική θεωρία της ανάπτυξης επιδίωξε να συνδεθεί με μια «οντολογική [...] θεώρηση της ανθρώπινης φύσης»⁸. Προσπαθώντας να σχετιστεί με την εμπειρία του παρόντος, αυτή η προσπάθεια οδήγησε σε μια νέα (ιστορική) θεώρηση της φτώχειας.

Μέχρι πριν λίγες δεκαετίες, η «φτώχεια» ήταν συνώνυμη με την «ανθρώπινη κατάσταση». Θεωρούνταν ως ένα γενικό χαρακτηριστικό του κοινωνικού τοπίου κάθε πολιτισμού. Πρώτα και πάνω απ' όλα, αναφερόταν στις επισφαλείς συνθήκες κάτω από τις οποίες επιβίωναν οι περισσότεροι άνθρωποι τον περισσότερο καιρό. Η φτώχεια ήταν μια γενική έννοια που κάλυπτε τη διαφορετική εξήγηση που έδινε ο κάθε πολιτισμός στην αναγκαιότητα να ζει μέσα σε πολύ στενά όρια, που καθορίζονταν διαφορετικά σε κάθε τόπο και χρόνο. Ο κάθε πολιτισμός ανέπτυξε το δικό του μοναδικό και οικολογικά βιώσιμο τρόπο διαχείρισης αυτής της αναγκαιότητας (όπως μπορούμε να δούμε σήμερα). Αυτό σήμαινε «ανάγκη» παλιότερα: η δια βίου ικανότητα να αντιμετωπίζεις το θεμελιωδώς αναπόφευκτο. «Όλοι θα πεθάνουμε... αλλά όχι ακόμμη». Μέχρι πρόσφατα, λοιπόν, η φτώχεια δεν σήμαινε ευθέως έλλειψη.

Η αναγκαιότητα της αποδοχής της μοίρας, του κισμέτ, της θείας πρόνοιας, της βούλησης του Θεού έχασε μεγάλο μέρος της εγκυρότητάς της στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η πρόοδος αποκαλύπτει το πρόσωπό της, όταν ερμηνευτεί, βασικά, ως εξέγερση ενάντια στην αναγκαιότητα. Ήδη, στην εποχή του ατμού, ο μηχανικός γίνεται το σύμβολο του ελευθερωτή, ένας μεσσίας που θα οδηγήσει την ανθρωπότητα πέρα από το βασίλειο της αναγκαιότητας. Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η κοινωνία είχε μετατραπεί σε αντικείμενο χειραγωγητικής μηχανικής. Η ιδέα ήταν τόσο μολυσματική, ώστε ένας Πάπας του 20^{ου} αιώνα που ήταν προσωπικά αφοσιωμένος στον Αγ. Φρανσίσκο της Ασίζης –στο σύζυγο της «Κυρίας Φτώχειας», όπως αποκαλούσε ο ίδιος τον άγιο της φτώχειας– έδωσε εντολή στο ποιμνιό του να κάνουν το καθήκον τους και να προσπαθούν για όλο και περισσότερα⁹. [...]

⁸ C.B.MacPherson, "Needs and Wants: an ontological or historical problem?", Human needs and politics. Rushcutters Bay (NSW, Australia): Pergamon Press '77.

⁹ Pope PAUL VI. Encyclical Letter Progressio populorum.

Η σχέση των αναγκών με τη ρητορική της ανάπτυξης δεν είναι δυνατό να γίνει κατανοητή, αν δεν αντιληφτούμε ότι μόνο πρόσφατα «εργαλειοποιήθηκε» η φτώχεια, σε πρώτη φάση, και έτσι δόθηκε η δυνατότητα μετά να οριστεί ένα επίπεδο φτώχειας ως η συνοριακή γραμμή του πολέμου εναντίον της. Για τον Τρούμαν, η φτώχεια αντιπροσώπευε ακόμη ένα είδος κοινής βάσης πάνω από την οποία ορισμένοι εξυψώνονται –μέσω της τύχης, της βιομηχανίας ή του εγγλήματος. Μέχρι το 1970, οι προσπάθειες να αναλυθεί η έννοια της «φτώχειας» τής προσέδωσαν τα χαρακτηριστικά ενός οικονομικού κατώτατου επιπέδου. Αυτό άλλαξε τη φύση της για τους σύγχρονους ανθρώπους: έγινε ένα μέτρο έλλειψης του «κανακίου» εισοδήματος. Ορίζοντας ως φτωχούς εκείνους που τους λείπει κάποιο εισόδημα –το οποίο από μόνο του μπορεί να ικανοποιήσει τις «ανάγκες» τους– εκείνο που μπορεί το εισόδημα να αγοράσει επανακαθορίστηκε υπογείως ως εμπόρευμα. Η φτώχεια, στη Ν. Υόρκη αλλά και στην Αιθιοπία, έγινε ένα αφηρημένο, παγκόσμιο μέτρο υποκατανάλωσης. Εκείνοι που επιβιώνουν παρά την καταμετρημένη υποκατανάλωση θεωρήθηκαν, από τότε, ως θύματα δύο κακών: δεν μπορούν να καλύψουν την έλλειψη του εισοδήματός τους δραστηριοποιούμενοι σε εργασίες για την αυτοσυντήρησή τους και είναι καταδικασμένοι σε μια ύπαρξη που θεωρείται απάνθρωπη και αναξιοπρεπής.

Οι οικονομολόγοι άρχισαν να εξερευνούν τη σημασία αυτού του ανελαστικού ορίου. Συνειδητοποίησαν ότι δεν ήταν δυνατό να μιλάμε για (οικονομικές) επιθυμίες κάτω από ένα όριο εισοδήματος, όπου οι απαιτήσεις έχουν γίνει ουσιαστικά ασύμμετρες. Οι άνθρωποι που ζουν κάτω από το όριο της απόλυτης φτώχειας δεν έχουν τη δυνατότητα να συμπεριφερθούν σύμφωνα με την οικονομική λογική: δεν μπορούν να ανταλλάξουν τροφή για στέγη, ένδυση ή εργαλεία. Η νέα κατηγορία των οικονομικά παράλυτων, όπως ονομάζεται, μπορεί στην πραγματικότητα να επιβιώνει, αλλά δεν συμερίζεται πλήρως τα χαρακτηριστικά του homo economicus. Οι άνθρωποι αυτοί υπάρχουν σ' όλο τον κόσμο, αλλά είναι στο περιθώριο όχι μόνο της οικονομίας αλλά της ανθρωπότητας της ίδιας, αφού η τελευταία από την εποχή του Mandeville ορίστηκε με βάση την ικανότητα να κάνει επιλογές σε συνθήκες σπάνης.

[...]

Η ανάπτυξη μπορεί να ειπωθεί ως μια διαδικασία με την οποία οι άνθρωποι ξεριζώνονται από τα παραδοσιακά, πολιτισμικά κοινά αγαθά τους. Κατά τη ρήξη αυτή διαλύονται οι πολιτισμικοί δεσμοί: ακόμη κι αν η

κουλτούρα μπορεί να χρωματίζει την ανάπτυξη επιφανειακά –αρκεί κάποιος να παρατηρήσει τους ανθρώπους της υπαίθρου που μεταφτυτεύτηκαν στις μεγαλουπόλεις του Τρίτου κόσμου. Η ανάπτυξη μπορεί να ειπωθεί ως ένα δυνατό ρεύμα που σηκώνει στον αέρα τους ανθρώπους έξω από τον οικείο τους χώρο, και τους τοποθετεί σε μια τεχνητή πλατφόρμα, σε μια νέα δομή ύπαρξης. Προκειμένου να επιβιώσουν σ' αυτό το ανεγερθέν οικοδόμημα, οι άνθρωποι είναι υποχρεωμένοι να ξεπερνούν κάποια νέα ελάχιστα επίπεδα κατανάλωσης, για παράδειγμα, στην επίσημη εκπαίδευση και υγεία, στη συχνότητα χρήσης των μεταφορικών μέσων και ενοικίασης σπιτιών. Η συνολική διαδικασία συχνά διατυπώνεται στη γλώσσα της μηχανικής: δημιουργία υποδομών, κατασκευή και συντονισμός συστημάτων, διαφορετικά επίπεδα μεγέθυνσης, κοινωνικοί «ανεκμιστήρες». Ακόμη και η ανάπτυξη της υπαίθρου συζητείται σ' αυτή την αστεακή γλώσσα.

Κάτω από το μεγάλο βάρος των νέων δομών, το πολιτισμικό θεμέλιο της φτώχειας δεν μπορεί να παραμείνει ανέπαφο· καταρρέει. Οι άνθρωποι είναι υποχρεωμένοι να ζουν πάνω σ' έναν εύθραυστο φλοιό, κάτω από τον οποίο караδοκεί κάτι πρωτόγνωρο και απάνθρωπο. Στην παραδοσιακή φτώχεια, οι άνθρωποι μπορούσαν να βασίζονται ότι θα υπήρχε γι' αυτούς ένα πολιτισμικό δίχτυ σωτηρίας. Και μπορούσαν πάντα να υπολογίζουν στη γη, ως καταληψίες ή ζητιάνοι. Κανείς δεν μπορούσε να πέσει πιο κάτω από το έδαφος. Η κόλαση ήταν ένας αληθινός λάκκος, αλλά προοριζόταν για εκείνους που δεν μοιράζονταν τα αγαθά αυτής της ζωής με τους φτωχούς, και γι' αυτό θα βασανίζονταν μετά το θάνατο. Αυτό δεν ισχύει πια. Οι σύγχρονοι εκτοπισμένοι δεν είναι ούτε ζητιάνοι ούτε αλήτες. Είναι θύματα των αναγκών που τους αποδόθηκαν από κάποιους «μαστροπούς της φτώχειας». Έπεσαν κάτω από το όριο της φτώχειας, και κάθε χρόνος που περνάει εκμηδενίζει τις πιθανότητές τους να υπερβούν ξανά αυτό το όριο. [...]

Και όλο αυτό συνέβη παρά το γεγονός ότι για τον συμβατικό οικονομολόγο η «ανάγκη» είναι μια μη-λέξη. «Η οικονομική θεωρία δεν αναγνωρίζει ότι υπάρχουν τέτοια πράγματα όπως οι ανάγκες»¹⁰. Τα οικονομικά μπορούν να μας πουν πολλά χρήσιμα πράγματα για τις επιθυμίες, τις προτιμήσεις και τις απαιτήσεις. Αλλά η «ανάγκη» είναι προφανώς μια ηθική, ψυχολογική ή οργανική επιταγή που δεν επιδέχεται συμβιβασμό ή ρύθμιση –ούτε [οικονομική] ανάλυση.

¹⁰ LUTZ Mark A. ; LUX, Kenneth. Humanistic Economics: the new Challenge. NY, NY: The Bootstrap Press, 1988.

Οι περισσότεροι οικονομολόγοι, μέχρι σήμερα, θεωρούν τους εαυτούς τους ανίκανους να συμπεριλάβουν τις ανάγκες στις αναλύσεις τους και προτιμούν να αφήνουν τη συζήτηση για τις ανάγκες στους φιλόσοφους ή τους πολιτικούς. Από την άλλη μεριά, ένας αυξανόμενος αριθμός οικονομολόγων που κατακρίνουν τη συμβατική θεωρία και πρακτική της ανάπτυξης ανακαλύπτουν στις «βασικές ανάγκες» το θεμέλιο αυτού που ονομάστηκε «νέα οικονομική τάξη».¹¹ Νόμισαν ότι βρήκαν στις ανάγκες τον όρο για τις μη διαπραγματεύσιμες, ασύμμετρες απαιτήσεις της ανθρώπινης φύσης. Αυτές θα έπρεπε να ικανοποιούνται από την οικονομία πριν ακόμη διατυπωθούν συγκεκριμένα οι οικονομικές προτιμήσεις, επιλογές και επιθυμίες.

Αλλά πριν γίνει δυνατό να ενσωματωθούν οι ανάγκες σε μια οικονομική θεωρία, έπρεπε να οριστούν και να κατηγοριοποιηθούν. Για το σκοπό αυτό, η θεωρία του Μάσλοου για την ιεραρχία των αναγκών απέκτησε ξαφνικά μεγάλη ισχύ. Πράγματι, οι βιολογικές ανάγκες, η ασφάλεια, η αγάπη, η υπόληψη και, πάνω απ' όλα, η ανάγκη αυτοπραγμάτωσης, υποβόσκουν στις περισσότερες σύγχρονες συζητήσεις ως οι κυρίαρχες κατηγορίες. Σ' αντίθεση με τις επιθυμίες, οι οποίες, από την εποχή του Χομπς, θεωρούνται ισότιμες —«αφού είναι απλώς αυτά που θέλει ο κόσμος»— οι ανάγκες συστηματικά αντιμετωπίζονται σαν να τοποθετούνται σε μια αντικειμενική ιεραρχία. Αναφέρονται γενικά ως πραγματικότητες που πρέπει να μελετηθούν αντικειμενικά από τους ειδικούς των αναγκών, και οι οποίες μπορούν με κάποιο τρόπο να οδηγήσουν στον ορισμό μιας παγκόσμιας ηθικής. Για παράδειγμα, ο Έριχ Φρομ πιστεύει ότι η «λογική κοινωνία» είναι μια διευθέτηση, η οποία «[...] ανταποκρίνεται στις ανάγκες του ανθρώπου, όχι απαραίτητα σ' αυτές που αισθάνεται ως ανάγκες (γιατί ακόμη και οι πιο παθολογικοί σκοποί μπορούν υποκειμενικά να θεωρηθούν ως αυτό που επιθυμεί περισσότερο το άτομο), αλλά σ' αυτές που είναι αντικειμενικά οι ανάγκες του, όπως μπορούν να επιβεβαιωθούν από τη μελέτη του ανθρώπου»¹².

Μέχρι τώρα, η πιο ολοκληρωμένη κριτική μελέτη της ρητορικής των αναγκών και των συνεπειών της έχει γίνει από τη Marianne Groenemeyer. Πιο καθαρά απ' οποιονδήποτε άλλο, μας έδειξε ότι οι ανάγκες με την τρέχουσα σημασία είναι ένας νέος τρόπος διατύπωσης της παγκόσμιας σπάνης. Επιπλέον, αποδεικνύει ότι οι ανάγκες, που ορίζονται με το μαν-

¹¹ John GALTUNG. "The Basic Needs Approach" σσ. 55-57.

¹² Erich FROMM. "The Psychology of Normalcy." *Dissent* 1 (1154) σ. 43.

δύα της επιστήμης, επιτρέπουν τον επανακαθορισμό της ανθρώπινης φύσης σύμφωνα με τη βούληση και το συμφέρον των επαγγελματιών που τις διαχειρίζονται και τις υπηρετούν¹³. Ιδιαίτερη σημασία έχει ο ρόλος που παίζουν οι «βασικές ανάγκες» στη μετατροπή του οικονομικού ανθρώπου σε άνθρωπο των αναγκών, μια διαδικασία που συμπίπτει απόλυτα με τον επανακαθορισμό της φτώχειας στη σύγχρονη θεωρία της ανάπτυξης.

Η ανάπτυξη βασίζεται στην πεποίθηση ότι η αναγκαιότητα μπορεί να κυρωθεί από την αναίδεια της μηχανικής. Η ανάπτυξη ξεκινά πάνω από ένα ελάχιστο επίπεδο κατανάλωσης που καθορίζεται από τις επιστημονικές εικασίες για την ανθρώπινη φύση. Για να μοιραστεί ουσιαστικά κάποιος τα οφέλη της ανάπτυξης αυτής, πρέπει πρώτα να καταναλώσει μια συγκεκριμένη, ελάχιστη ποσότητα βασικών υπηρεσιών, οι οποίες πληρώνονται κυρίως από τους φόρους ή/και με δανεισμό από τις μελλοντικές γενιές. Για να είναι κάποιος αρκετά άνθρωπος και να μοιράζεται τον καινούριο αυτόν κόσμο, χρειάζεται μια προκαθορισμένη ποσότητα εκπαίδευσης, περίθαλψης, ενημέρωσης, μετακίνησης, ασφάλειας και διακυβέρνησης. Ωστόσο, «η επιμονή στις βασικές ανάγκες έχει αναπόφευκτα δύο όψεις: υποδηλώνει ότι μπορείς να γίνεις είτε περισσότερο είτε λιγότερο άνθρωπος [...] οι ανάγκες ορίζουν την ανθρωπότητα ως διαιρέσιμη¹⁴».

Για τον Talcott Parsons, ήδη από το 1951, «[...] την προσωπικότητα [...] πρέπει να την αντιλαμβανόμαστε ως την καθιέρωση μιας σχετικά εξειδικευμένης, καθορισμένης και σταθερής διάταξης αναγκών¹⁵». Όπως έδειξε ο Michael Ignatieff, καμία άλλη εποχή δεν είχε έναν όρο ή μια έννοια που να καταλαμβάνει τη θέση που έχει σήμερα για μας η ανάγκη στον αστερισμό των σημασιών¹⁶. Προφανώς οι ανάγκες δεν είναι τα «αναγκαία» του Άνταμ Σμιθ «[...] που είναι εκείνα που απαιτούνται για τη συντήρηση της ζωής και επιπλέον εκείνα τα οποία, ανάλογα με τα έθιμα της χώρας, είναι αναξιοπρέπεια να μην τα έχουν οι σοβαροί άνθρωποι αιόμνη και της χαμηλότερης τάξης [...] Τα έθιμα κατέστησαν τα δευτερεύοντα απαραίτητα για τη ζωή στην Αγγλία. Ο φτωχότερος σοβαρός άνθρωπος, ανεξάρτητα από το φύλο του, ντρέπεται να εμφανιστεί δημόσια

¹³ GRONEMEYER, Marianne. Die Macht der Bedürfnisse Reflexionen über ein Phantom. Hamburg, Rowohlt 1988.

¹⁴ ό.π. σ.22 και 17.

¹⁵ T. Parsons, Towards a General Theory of Action, Harvard University Press, 1951, σ.1,18.

¹⁶ Michael IGNATIEFF. The Needs of Strangers. London: Chatto and Windhus, The Hogarth Press, 1984.

χωρίς αυτά. Στη Σκωτία, το έθιμο τα έκανε αναγκαία για τη ζωή των ανδρών της χαμηλότερης τάξης αλλά όχι για τη ζωή των γυναικών, που μπορούν χωρίς ντροπή να περπατούν ξυπόλυτες. Στη Γαλλία, δεν είναι αναγκαία ούτε στους άνδρες ούτε στις γυναίκες¹⁷. [...] Το απόσπασμα αυτό μιλάει για έναν κόσμο όπου (1) οι ηθικές σχέσεις μεταξύ των ξένων διαμεσολαβούνταν από τα έθιμα ή την κουλτούρα και (2) η κοινωνική κατάσταση καθόριζε αναγκαιότητες, οι οποίες, ακριβώς γι' αυτούς τους δύο λόγους, δεν ήταν βασικές ανάγκες.

Σήμερα, η προσπάθεια να εισαχθεί η ηθική διάσταση στη ρητορική της ανάπτυξης πρέπει να αναιρέσει τις εθιμικές (ίσως πρέπει να πούμε τις «πολιτισμικές») νόρμες, τις οποίες ο Σμιθ έπαιρνε ως δεδομένες. Και στιδήποτε πλησιάζει στο χαρακτήρα της ηθικής ανάλυσης, μέσα στο πιο αμορραλιστικό από ποτέ πλαίσιο των αναπτυγμένων κοινωνιών, πρέπει να στραφεί σ' ένα νέο είδος επίκλησης που δεν βασίζεται στα έθιμα. Αυτή η κατάσταση αναδεικνύει και μερικώς νομιμοποιεί τους επαγγελματίες. Αυτοί μόνο βρίσκονται στην προνομιούχα θέση να «γνωρίζουν» τι χρειάζονται οι ξένοι, πολλοί περισσότερο από τους πελάτες τους ίδιους, γιατί οι τελευταίοι είναι καταδικασμένοι να παραπλανούνται από τους εκφυλισμούς των παραδοσιακών, πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών.

Χωρίς αμφιβολία, η προσέγγιση στην ανάπτυξη με βάση τις βασικές ανάγκες παρέχει κριτήρια πραγματικά καινούρια για τη διαμόρφωση θεσμικών δικαιωμάτων, βασισμένων στις υπαγορευμένες ανάγκες των πιο αδύναμων, οι οποίοι εξ' ορισμού είναι εκείνοι που δεν έχουν την ικανότητα να αναγνωρίσουν την ίδια τους τη δυστυχία, ως αποτέλεσμα των «ανικανοποίητων αναγκών» τους. Επομένως, το σύμβολο ή το μοντέλο για τον σύγχρονο ειδικό των αναγκών είναι ο γιατρός. Αυτός, και όχι ο ασθενής, γνωρίζει τι χρειάζεται ο δεύτερος, επειδή πολύ συχνά η «ασθένεια» είναι αποτέλεσμα της ίδιας της συμπεριφοράς του ασθενούς. Ο πρωτεύων σκοπός του διαγνώστη αναγκών συμπίπτει με αυτόν του σύγχρονου γιατρού – πρέπει να εκπαιδεύσει αυτούς που εξυπηρετεί να αποδεχθούν τις απόψεις του και να συμμορφωθούν με τις οδηγίες του.

Στη δεκαετία του '70, η «συμμετοχή» και η «προάσπιση» ήταν ακόμη ακηλίδωτοι όροι. Οι ειδικοί παρουσίαζαν τους εαυτούς τους ως υπηρέτες που βοηθούσαν τους φτωχούς να συνειδητοποιήσουν τις αληθινές τους ανάγκες, ως το Μεγάλο Αδελφό που τους βοηθάει στη διαμόρφωση των

¹⁷ Adam SMITH. The Wealth of Nations Book 5, ch II, part 2, art.IV.

δικαιωμάτων τους. Αυτό το όνειρο κοινωνικής πρόνοιας των παραξενιάρδιων και γαλανομάτηδων φιλόνητων μπορεί εύκολα σήμερα να απορριφθεί ως η ανοησία μιας περασμένης εποχής. Οι «ανάγκες» σε έναν απείρωτος περισσότερο αλληλεξαρτώμενο κόσμο, πολύπλοκο, μολυσμένο και συνωστισμένο, δεν μπορούν πλέον να αναγνωριστούν και να προσδιοριστούν χωρίς την εξονυχιστική, ομαδική έρευνα των ειδικών της συστημικής. Και σ' αυτόν τον καινούριο κόσμο, η ρητορική περί αναγκιών γίνεται το κύριο μέσο υποβάθμισης των ανθρώπων σε ατομικές μονάδες που απαιτούν inputs.

Βρισκόμαστε στο κατώφλι μια απαρατήρητης ακόμη μετάβασης από την πολιτική συνείδηση που θεμελιώνεται στην πρόοδο, την επέκταση και την ανάπτυξη —που έχει τις ρίζες της στα όνειρα του διαφωτισμού— σε μια νέα, ακόμη αβέβαιη, συνείδηση που καθορίζεται από τους μηχανισμούς που εξασφαλίζουν ένα «βιώσιμο σύστημα» ικανοποίησης των αναγκιών. Η ανάπτυξη είναι νεκρή, σύμφωνα. Αλλά οι ειδικοί που μας έδωσαν τις ανάγκες δουλεύουν τώρα νυχθημερόν για να επανανοσηματοδοτήσουν το δώρο τους προς εμάς, επανακαθορίζοντας και πάλι την ανθρωπότητα. Για να επιβιώσουμε, μας λένε, πρέπει τώρα να δούμε τους εαυτούς μας όχι ως πολίτες αλλά ως κυβερνο-οργανισμούς που αποτελούν άνοσα συστήματα, απειροελάχιστα μικρές μονάδες μιας σειράς περιεκτικών συστημάτων, που κανείς δεν ξέρει πού τελειώνουν. Ο σημαντικότερος συντελεστής γίνεται καλύτερα κατανοητός όχι ως ανάγκη αλλά ως απαίτηση, ως το σύμπλεγμα των απαιτήσεων κάθε συστήματος. Αν επικρατήσει αυτή η αντίληψη, τότε πράγματι θα πάψουν να υπάρχουν οι άνδρες και οι γυναίκες.

Μερικά χρόνια πριν, οι προαγωγοί της ανάπτυξης υποσχέθηκαν «περισσότερα», δημιουργώντας έτσι την ψυχολογική συνθήκη για την εμφύτευση των αναγκιών¹⁸, η οποία οδήγησε στη δημιουργία του εθισμένου στις ανάγκες ανθρώπου, έναν τρόπο ύπαρξης τον οποίο όλοι μοιραζόμαστε. Όσον αφορά τους νέους ειδικούς της συστημικής, ίσως τους τη φέρουμε με το ηθικό κουράγιο που χρειάζεται για την πάταξη των κακών συνθηκών.

Μετάφραση: Δημήτρης Κωνσταντίνου

¹⁸ Ivan ILLICH, "The Ritualization of Progress" in: De-schooling Society. Harper and Row: NY 1971.

Miguel Valencia
Απελευθερώνοντας την κοινωνική φαντασία
για να απελευθερώσουμε τα χωριά μας¹

Τα χωριά μας και οι πόλεις μας πεθαίνουν λόγω της έντονης ανάπτυξης. Παντού στο Μεξικό λειτουργεί η ίδια δύναμη. Αποδυναμώνει τα χωριά μας, αρρωσταίνει και σκοτώνει τους κατοίκους τους, καταστρέφει τις κοινωνίες μας και γελιοποιεί τις παραδοσιακές μας αξίες. Χρόνο με το χρόνο, προκαλεί την απώλεια των υποστηρικτικών μας δυνατοτήτων: τη στάθμη του νερού, τα ποτάμια και τις λίμνες, τα άλσχη, τα τροπικά δάση και τις θάλασσες. Συνεχώς κάνει πιο φτωχή τη χλωρίδα και την πανίδα της χώρας μας.

Η δύναμη που αναφέραμε νωρίτερα είναι ο εκσυγχρονισμός. Είναι ένας ακήρυχτος πόλεμος εναντίον της φύσης και τα κοινά αγαθά των ανθρώπων. Στο όνομα αυτού του πολέμου, τα χωράφια έχουν μολυνθεί με τις σημερινές μονοκαλλιέργειες όπως το καλαμπόκι, το κριθάρι, τους φοίνικες, όπως επίσης και με τη «μονοκαλλιέργεια» της αστικής άναρχης οικιστικής εξάπλωσης, των αγωγών και των πυλώνων. Όλες οι πόλεις έχουν κατακλυστεί από τσιμέντο, σωλήνες, αυτοκίνητα, θόρυβο, διαφημίσεις, εμπορικές φίρμες και πολυκαταστήματα. Οι χωρικοί και οι αστοί παρακολουθούν αβοήθητοι το πώς μέσα σε λίγους μήνες χτίζονται υπόγειες διαβάσεις πεζών, μεγάλα πάρκινγκ, τεράστια εμπορικά κέντρα και βιομηχανοποιημένοι οικισμοί. Μέσα σε λίγες ώρες βλέπουν το πώς τα δημόσια πάρκα και οι κήποι, τα πεζοδρόμια και οι πλατείες γεμίζουν με χρησιμοποιημένα πλαστικά μπουκάλια και σακούλες, τενεκεδάκια, φυλλάδια, υπολείμματα από μέταλλο, γυαλί και πλαστικό.

Οι πόλεις του Μεξικού χάνουν ταχύτατα τους αγρότες, τους τεχνίτες και τους σοφούς άνδρες και γυναίκες τους. Στο μεταξύ, βιώνουν μια κατακόρυφη αύξηση της βίας, της φτώχειας και της ανεργίας, εξ αιτίας της συνεχόμενης ανάπτυξης της μονοκαλλιέργειας τεράστιων εκτάσεων γης, της μετανάστευσης, των σοδειών που παράγουν ναρκωτικές ουσίες και της κυκλοφοριακής κίνησης, των ζαχαροπλασטיών και του μοντέρνου τρόπου ζωής. Οι πόλεις μας είναι περιοχές εκτεθειμένες σε δυνάμεις χωρίς πατρίδα. Η παγκόσμια οικονομία εξουσιάζει τη ζωή στα χωριά μας και οι πό-

¹ Ομιλία του Miguel Valencia στα πλαίσια σεμιναρίου απο-ανάπτυξης, Κοπεγχάγη Klimaforum, Δεκέμβρης 2009.

λεις μας έχουν χάσει τα μέσα για να μπορούν να λειτουργούν από μόνες τους.

Αντιπαράθεση και αντίσταση στην παγκοσμιοποίηση στο Μεξικό: Το χρονικό ενός αιματηρού πολέμου.

Οι διαφωνίες εμφανίστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990, αλλά με το ξεκίνημα αυτού του αιώνα εμφανίστηκαν τουλάχιστον 1500 τοπικά κινήματα: αγρότες (campesinos), ιθαγενείς, γυναίκες, γείτονες, πολίτες κάθε κοινωνικής τάξης απέρριψαν την κατασκευή αεροδρομίων, μεγάλων φραγμάτων, αυτοκινητόδρομων, πετρελαϊκών εγκαταστάσεων, εγκαταστάσεων διαχείρισης τοξικών αποβλήτων, ορυχείων, εγκαταστάσεων εξόρυξης νερού, γεφυρών και γραμμών του μετρό.

Οι πιο γνωστές διαμάχες στο Μεξικό:

- Η πόλη Ατένκο σταμάτησε την κατασκευή του καινούριου διεθνούς αεροδρομίου στην πόλη του Μεξικού.
- Ο Ignacio del Valle, ηγέτης του κινήματος των campesinos, βρίσκεται σε υψίστης ασφαλείας απομόνωση, καταδικασμένος σε 120 χρόνια φυλάκιση.
- Η πόλη Ζιμαπán σταμάτησε την κατασκευή μιας εγκατάστασης διαχείρισης τοξικών αποβλήτων.
- Οι κάτοικοι της πόλης Σαν Λούις Ποτόσι πέτυχαν να σταματήσουν τη λειτουργία του ορυχείου της Καναδικής εταιρείας San Xavier.
- Οι campesinos της Λα Παρότα ματαίωσαν το σχέδιο για ένα μεγάλο φράγμα στο Αικαπούλκο.
- Οι κάτοικοι της Κουάτρο Σιενέγκας συνεχώς αντιτίθενται στην εξόρυξη νερού από τα οικολογικά αποθέματα της ερήμου.

13 κινήματα πόλεων:

- Οι campesinos εναντίων της αστικοποίησης των οριζώνων της πολιτείας των Μορέλος.
- Οι campesinos και οι κάτοικοι της Tlahuac εναντίων της κατασκευής της δωδέκατης γραμμής του Μετρό στους υγροτόπους τους στην πόλη του Μεξικού.

Τα τελευταία χρόνια, υπάρχουν εντάλματα σύλληψης για τους περισσότερους από τους ηγέτες της αντίστασης στο Μεξικό. Τουλάχιστον κάθε δυο εβδομάδες, ένας τοπικός ηγέτης εξαφανίζεται μυστηριωδώς ή βρίσκεται βασανισμένος και δολοφονημένος από αγνώστους.

Η κοινωνική φαντασία χειραγωγείται από προγράμματα ανάπτυξης και η παγκοσμιοποίηση έχει γίνει μια τραγωδία.

Για δεκαετίες, τα γρήγορα αυτοκίνητα, οι αυτοκινητόδρομοι, τα μεγάλα φράγματα, οι γέφυρες, οι πύργοι, οι υπόγειες διαβάσεις, τα σπίτια στα προάστια, ως σύμβολα, κατέστρεφαν το μυαλό των περισσότερων ανθρώπων στο Μεξικό. Η παγκοσμιοποίηση, όμως, έρχεται σήμερα και ξαναπαρουσιάζει νέες εικόνες από όπλα, κρουαζιέρες, μοντέρνα σπίτια και πολλά άλλα, τα οποία έχουν κυριαρχήσει στο μυαλό μεριών ανθρώπων με χαμηλά εισοδήματα, της μεσαίας αλλά και της πιο ευκατάστατης τάξης στο Μεξικό. Το αμερικάνικο όνειρο ή ο ευρωπαϊκός τρόπος ζωής έχουν γίνει μέρος της κοινωνικής φαντασίας των Μεξικάνων. Αυτές, όμως, οι εικόνες είναι που καταστρέφουν τις πόλεις, τα χωριά και τους θησαυρούς της φύσης στο Μεξικό. Καθώς απορρέουν από το πρίσμα του πλούτου, αρκετά νέα δόγματα και «πιστεύω» νομίζω ότι έχουν εισβάλει στο μυαλό όχι μόνο του μεξικάνικου πληθυσμού αλλά και άλλων ανθρώπων σε διάφορες χώρες. Το καινούριο αυτό δόγμα μπορούμε να πούμε ότι περιλαμβάνει τα ακόλουθα: πίστη στην πρόοδο, στην ανάπτυξη και τον εικονομητισμό, πίστη στην επιστήμη και την τεχνολογία, πίστη στην οικονομική ανάπτυξη, στο μοντέρνο κράτος και τους δημοκρατικούς θεσμούς. Ως αποτέλεσμα της εμφάνισης των δογμάτων αυτών, οι άνθρωποι πιστεύουν ότι δεν υφίσταται η ανθρώπινη αξιοπρεπής ζωή πάνω σ' αυτόν τον πλανήτη χωρίς κινητά τηλέφωνα, λάπτοπ, εμφιαλωμένο νερό, αυτοκίνητα, γρήγορα τρένα, αεροπλάνα, μαζί με την ιδέα ότι οι παγκόσμιας κλάσης εφημερίδες, τα μεγάλα ραδιοφωνικά δίκτυα και οι τηλεοπτικοί σταθμοί εθνικής εμβέλειας είναι απαραίτητα για μια καλή ζωή. Ακόμη, ότι η κοινωνία δεν μπορεί να ευημερήσει χωρίς την ύπαρξη πληθώρας σχολικών πιστοποιητικών, πτυχίων πανεπιστημίων και διδακτορικών τίτλων.

Με το ξεκίνημα της κλασικής οικονομικής λογικής, κατά την επιστημονική επανάσταση του 18^{ου} αιώνα, προέκυψαν οι ακόλουθες αντιλήψεις:

Οι οικονομολόγοι παρουσίασαν την ιδέα ενός κόσμου χωρίς περιοριστικά όρια, χωρίς φρένο στην εκμετάλλευση της φύσης και την ιδέα της νομιμοποίησης ενεργειών μεγάλου ρίσκου σε τέτοιους καιρούς, τα μοντέρνα κράτη έχασαν την αίσθηση του μέτρου, του μεγέθους, της αναλογίας και του ορίου και ξεκίνησαν να φτιάχνουν βιομηχανικές δραστηριότητες και διεθνές εμπόριο. Σε αυτόν τον αιώνα, τα θεμελιώδη στοιχεία του νομικού μας συστήματος έχουν φτιαχτεί με σκοπό να προστατεύουν τους πειρατές, τους τραπεζίτες, τις εταιρείες· μετά ήρθε η επιστήμη και η τε-

χνολογία να γίνουν οι πιο σημαντικοί εταίροι της οικονομίας. Μέσα από αυτήν την επιστημονική επανάσταση προέκυψαν τα δόγματα της μοντέρνας μας σκέψης. Έτσι, ο καθένας μας σήμερα έχει να κάνει με μία μόνο διάσταση της ζωής: την οικονομική διάσταση.

Αυτός ο μονοδιάστατος άνθρωπος, όπως διατυπώθηκε από τον Herbert Marcuse το 1960, είναι τώρα παρών σε όλο τον κόσμο. Οι επιστήμονες της τεχνολογίας σήμερα διεξάγουν πειράματα υψηλού ρίσκου χρησιμοποιώντας την πυρηνική ενέργεια, τη γενετική μηχανική, τη ναυοτεχνολογία, τη ρομποτική, με τέτοιο τρόπο ώστε «να κάνουν τους ανθρώπους να είναι ένα είδος σε κίνδυνο», σύμφωνα με τον Bill Joy, τον μεγάλο αμερικανό επιστήμονα των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Η παγκόσμια οικονομία έχει κατακτήσει το μυαλό του σύγχρονου ανθρώπου, και καθοδηγεί τη ζωή του, τις ανάγκες του, τις επιθυμίες του και τα πιστεύω του. Η ιδέα της έλλειψης ικανών πόρων για να ικανοποιήσουμε τις ανάγκες μας, θεμελιώδης για τη λογική της οικονομίας, έχει διαποτίσει τη σύγχρονη σκέψη. Στις μέρες μας, λόγω τέτοιων οικονομικών ιδεών, οι πολυεθνικές και τα κράτη αντιμετωπίζουν το σαιξπηρικό δίλλημα «ανάπτυξη ή τίποτα», καθώς εφαρμόζουν την ασχήμια και το γιγαντισμό και επιταχύνουν τις αλλαγές που καθυποτάσσουν το σύγχρονο κόσμο.

Η οικονομία λειτουργεί με τα μέσα διαφόρων συστημάτων και με εργαλεία σχεδιασμένα από τους τεχνολογικούς επιστήμονες:

Τέτοια συστήματα είναι τα κράτη, οι παγκόσμιοι οργανισμοί, οι κεντρικές τράπεζες, τα οικονομικά κέντρα ελέγχου, η εργασία, τα σχολεία, τα πανεπιστήμια, τα νοσοκομεία, τα ΜΜΕ, η αγροτοβιομηχανία, ο τουρισμός, τα μεταφορικά μέσα. Εργαλεία όπως τα αυτοκίνητα, τα αεροπλάνα, το ίντερνετ και τα κινητά τηλέφωνα διαταράσσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και προκαλούν βαθιές αλλαγές στις αξίες, την πίστη, τις επιθυμίες και τις ανάγκες. Στην πορεία, προκύπτουν προκαθορισμένες νέες αξίες μέσα στο μυαλό των ανθρώπων, οι οποίες αλλάζουν την κοινωνική αντίληψη της πραγματικότητας: έχουμε μια αποξένωση του ατόμου από την κοινότητα, την κοινωνία ή τον κόσμο. Τα αποξενωμένα άτομα επιθυμούν να αποκοιτούν όλο και περισσότερα πράγματα, μεγαλύτερα και γρηγορότερα, και είναι αυτά τα άτομα που έχουν και τη μεγαλύτερη επιρροή. Τα συστήματα προάγουν την «ελεύθερη επιλογή» μέσα σε έναν κόσμο, όμως, χωρίς ατομικότητα. Μας εμφυσούν την αγάπη για ανταγωνισμό, κερδοφορία και τεχνικά ενδιαφέροντα. Διεγείρουν την ανωνυμία, τον κομπορμισμό, τους εθισμούς, τον καταναλωτισμό, τη δουλεία, την υποτέλεια,

τον ξεριζωμό και την απογοήτευση. Τα μοντέρνα συστήματα και οι αξίες προκαλούν το διαχωρισμό από τη φύση, την άσκοπη σπατάλη της ζωής μας, τη μιζέρια στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, την απέχθεια για χειρωνακτική εργασία, την αγάπη για την ιεραρχία και την περιφρόνηση για τον αυθορμητισμό. Μετατρέπουν την εργασία σε εθισμό και τον καταναλωτισμό σε βάση της ζωής. Τα τεχνο-συστήματα ενδυναμώνουν το κυρίαρχο σύστημα και υποβαθμίζουν το μυαλό των ανθρώπων. Η κυριαρχία της σύγχρονης κοινωνικής φαντασίας είναι ολοκληρωτική. Είναι φανερό ότι αυτά τα οικονομικά συστήματα είναι εναντίον της φυσικής τάξης και της ανθρώπινης ευτυχίας· μετατρέπουν τη φτώχεια σε μαρτύριο, επιφέρουν τρομακτική βία η οποία διαχέεται σε όλο τον κόσμο και τελικά οδηγούν στην καταστροφή της φύσης.

Τα σχολεία διδάσκουν τα μεγάλα πλεονεκτήματα της παραγωγικότητας και πώς να γίνει κανείς πειθαρχημένος καταναλωτής, αλλά στην ουσία διδάσκουν το πώς να ζούμε σε μόνιμη δουλειά και δυσαρέσκεια. Δεν είναι μόνο η Coca-Cola και τα αυτοκίνητα που γίνονται εθιστικά, αλλά και τα σχολεία και τα νοσοκομεία μετατρέπονται σε ναρκωτικό. Όπως είπε ο Ivan Illich, «το όπιο των σχολείων σήμερα είναι ισχυρότερο από αυτό των εκκλησιών στο παρελθόν». Τα ΜΜΕ συστηματικά παραπληροφορούν τους ανθρώπους μέσω του υπερβολικού όγκου πληροφοριών και των ασήμαντων λεπτομερειών που παρέχουν· ο συνδυασμός της παραπληροφόρησης με τις εμπορικές και πολιτικές διαφημίσεις προκαλούν διαστροφή, προπαγάνδα και χειραγώγηση. Τα σχολεία, σαν τον ιό HIV, καταστρέφουν την ανοσοποιητική άμυνα, όπως κάνουν οι έμποροι ναρκωτικών και σαν τη διαφήμιση παράγουν καινούριες ανάγκες. Η καθημερινή εργασία γίνεται ολοένα και πιο δυσκολονόητη, απαιτεί περισσότερες ώρες και έχει σαν αποτέλεσμα να καταλαμβάνει ολοκληρωτικά τη φαντασία μας. Η ανεργία εκλαμβάνεται από τους ανθρώπους σαν ένα προσωπικό φταίξιμο και όχι σαν μια αποτυχία του συστήματος η οποία οδηγεί σε παράλυση και καταστροφή της ζωής. Στη νέα καταναλωτική κοινωνία, όπως αναφέρει ο Zygmunt Bauman, τα άτομα διαφημίζουν ταυτόχρονα ένα προϊόν ενώ στην ουσία αυτοί οι ίδιοι είναι το προϊόν που διαφημίζουν· οι ίδιοι είναι οι καταναλωτές, οι διευθυντές μάρκετινγκ, οι πωλητές και το προϊόν προς πώληση. Οι εξετάσεις που πρέπει κάποιος να περάσει ώστε να πετύχει κοινωνική αναγνώριση απαιτούν από το άτομο να ανακινώνει τον εαυτό του σαν ένα πολύτιμο αντικείμενο ή ιδιοκτησία, σαν ένα προϊόν ικανό να προκαλέσει το ενδιαφέρον, να προσελκύσει πελάτες και να δημιουργήσει

ζήτηση.

Τα σύγχρονα συστήματα προκαλούν ομοιομορφία σε όλο τον κόσμο· εξαφανίζονται οι διαφορές ανάμεσα στις πόλεις, στα προάστια, στις κατοικίες, στα τοπία, στις γενιές, στα δύο φύλα. Μέσα σε αυτό το ομοιόμορφο περιβάλλον, η ανθρώπινη προσωπικότητα χάνει την ταυτότητά της και τις πολιτισμικές της καταβολές που οδηγούν τη ζωή των ανθρώπων. Η ατομική συμπεριφορά υψηλού ρίσκου εξαπλώνεται ραγδαία στον κόσμο: η κατανάλωση φαρμάκων, το έγκλημα, τα επικίνδυνα αθλήματα και οι ιδιαίτερες μορφές σεξουαλικότητας τείνουν να αυξάνονται· ο πανικός και η κενότητα στοιχειώνουν όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες και όσο αυξάνει η δυσλειτουργία της κοινωνίας, τόσο πιο ισχυροί γίνονται οι πολιτικοί και οι καπιταλιστές. Η τραγωδία, σήμερα, είναι ότι τόσο πολλοί άνθρωποι σε όλο τον κόσμο ζητούν τη δημιουργία όλο και περισσότερων θέσεων εργασίας· θέλουν περισσότερες επενδύσεις για τις υποδομές, για σπίτια, νοσοκομεία, επιστημονικά πειράματα και τεχνολογική πρόοδο. Οι άνθρωποι δείχνουν εμπιστοσύνη στα σύγχρονα συστήματα και στην αναπτυσσόμενη οικονομία, βασίζονται στα διαβρωτικά εργαλεία και τους θεσμούς που καταστρέφουν τις ζωές και το μέλλον τους.

Η απελευθέρωση της κοινωνικής φαντασίας είναι απαραίτητη για τον επαναπροσανατολισμό της ζωής και της οικονομίας

Είναι αδύνατο να απελευθερώσουμε την κοινωνική μας φαντασία χωρίς να κάνουμε μια σκληρή κριτική στο κυρίαρχο σύστημα. Η απελευθέρωση αυτή απαιτεί από τον καθένα μας να μελετά, να ερευνά, να εκφράζεται και να εργάζεται προς αυτήν την κατεύθυνση. Συνεπάγεται φιλοσοφική προσπάθεια, εμπεριέχει τον πόθο μας να είμαστε ελεύθεροι, την επιθυμία να αλλάξουμε τον τρόπο ζωής μας και το χτίσιμο μιας ανάλογης ατομικής συμπεριφοράς. Επίσης, απαιτεί αποτοξίνωση και επιμόρφωση προς την κατεύθυνση της απο-ανάπτυξης. Χωρίς να εγκαταλείψουμε το ναρκωτικό της ανάπτυξης, λέει ο Serge Latouche, δεν μπορούμε να αλλάξουμε την δική μας φαντασία, πόσο μάλλον να αλλάξουμε την φαντασία των άλλων.

Είναι αδύνατο να αλλάξουμε τον κόσμο με νόμους και διατάγματα... Το κλειδί είναι η προσωπική μεταμόρφωση... Καθώς η φαντασία μας έχει αποικηθεί από το σύστημα, ο εχθρός κρύβεται μέσα στο μυαλό μας... αλλά λόγω του συστημικού χαρακτήρα των κυρίαρχων αξιών κανένας μας δεν είναι υπεύθυνος και η διαδικασία είναι ανώνυμη... Έτσι, ο εχθρός είναι πάντα οι άλλοι και γι' αυτό νοιώθουμε ανίκανοι να μεταμορφώσουμε τους εαυτούς μας.

Ο Zygmunt Bauman αναφέρει: «Υπάρχει ένας κοινός τόπος μέσα στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία και αυτή είναι σπουδαία σκέψη...» Ο Latouche λέει: «Πέρα από την ελίτ, το κοινό σύνολο των αξιών και της πίστης που μοιράζονται οι άνθρωποι είναι αξιοσημείωτο». Για να απελευθερώσουμε τα χωριά μας, πολλοί άνθρωποι θα πρέπει να εγκαταλείψουν αρκετές αντιλήψεις όπως το να έχεις αυτοκίνητο, σπίτι στα προάστια, πτυχίο πανεπιστημίου. Πρέπει να εγκαταλείψουν την ιδέα ότι το να έχεις μια εργασιακή απασχόληση είναι καλό για την υγεία και το μέλλον. Εμείς οι ακτιβιστές της απο-ανάπτυξης θα πρέπει να αποδείξουμε στον κόσμο ότι μπορούμε να ζούμε πολύ καλύτερα με πολύ λιγότερες υποδομές, λιγότερα εργαλεία και υλικά αγαθά και με τη μικρότερη εξάρτηση από κυβερνήσεις, πολιτικά κόμματα και μεγάλες εταιρείες.

Η απελευθέρωση, όμως, απαιτεί επίσης την αυθόρμητη υπεράσπιση των εδαφών, των ζώων, των δασών, των ποταμών, των θαλασσών, της κουλτούρας των χωριών, της κοινής παραδοσιακής γνώσης των ανθρώπων, των ζωικών ειδών που κινδυνεύουν, του καθαρού αέρα, του δημόσιου χώρου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επίσης απαιτεί την απόρριψη των γενετικά μεταλλαγμένων τροφών, της πυρηνικής ενέργειας, της εντατικοποίησης της αγροτικής παραγωγής, της λειτουργίας ορυχείων και της εξόρυξης πετρελαίου, της συγκέντρωσης τοξικών αποβλήτων, της κατασκευής φραγμάτων, των μεγάλων αγροκτημάτων και κτηνοτροφικών μονάδων, των τυποποιημένων νοικοκυριών, της χρήσης αυτοκινήτων και της «ανάπτυξης» του τοπικού μας περιβάλλοντος. Απαιτεί ακόμη την αποκήρυξη της παραπλανητικής αντίληψης της συνεχόμενης ανάπτυξης. Η απελευθέρωση της κοινωνικής μας φαντασίας σηματοδοτεί την αναζωογόνηση των χωριών μας, παράγοντας μόνο για τις τοπικές ανάγκες και καταναλώνοντας τα τοπικά προϊόντα: την οργάνωση μικρο-συνεταιρισμών και μικρο-συνδικάτων· την αυθόρμητη μείωση των ωρών εργασίας και της τυποποιημένης κατανάλωσης και τέλος τη δημιουργία νέων οικολογικών κοινωνιών χωρίς άκαμπτους κανόνες. Σηματοδοτεί, επίσης, την καλλιέργεια λαχανικών στις δικές μας κατοικίες ή σε κοντινά μέρη της περιοχής μας, την καθημερινή μας μετακίνηση με τα πόδια ή με ποδήλατα, την τροποποίηση των τουαλετών και εγκαταστάσεων διαχείρισης νερού, το διαχωρισμό των υπολειμμάτων για επαναχρησιμοποίηση και ανακύκλωση, την υποστήριξη του τοπικού χρήματος, των δανείων και των καταθέσεων, και την παραγωγή και χρήση χειροποίητων προϊόντων. Εγκαταλείψτε τη χρήση των αυτοκινήτων, του εμφιαλωμένου νερού και την κατανάλωση κόκκι-

νου κρέατος. Εκτός όμως από αυτά, η απελευθέρωση της κοινωνικής φαντασίας σημαίνει και την ενίσχυση της πολιτικής και κοινωνικής μας ανάμιξης στο περιβάλλον του χωριού μας: τη συνεργασία για τις πρωτοβουλίες των πολιτών· την εθελοντική εργασία σε περιβαλλοντικά και κοινωνικά θέματα χωρίς την υποστήριξη της κυβέρνησης, των δομών, των εθνικών ή πολυεθνικών εταιρειών· τον πειραματισμό σε μεθόδους επιβίωσης κατά την οικονομική κρίση, τώρα που στερεύει το πετρέλαιο και εντείνονται οι κλιματικές αλλαγές· την άρνησή μας στην ενδυνάμωση του κράτους και του «ελεύθερου εμπορίου» και την αποκοπή μας από το συμβολικό σύστημα της παγκοσμιοποίησης. Και τέλος, κάτι επίσης πολύ σημαντικό, να κάνουμε την τέχνη αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής μας.

Μια πολιτισμική επανάσταση προκύπτει όταν άνδρες και γυναίκες δουλεύουν μαζί για την αναγέννηση των χωριών τους, των πόλεων και των κοινοτήτων τους, για την ανταποδοτικότητα και την αλληλεγγύη, όταν είναι ευλογημένοι με την αγάπη για τη φύση, τον αλτρουισμό, τη συνεργασία, την αυτονομία, την ωραιότητα και την αποστροφή προς την τεχνολογία.

Αυτή η πολιτισμική επανάσταση ξεκινά στο μυαλό μας τη στιγμή που συνειδητοποιούμε, όπως συνέβη στον Baruch Spinoza, ότι αυτή η λιτή ζωή αποτελεί από μόνη της μια πηγή φωτός που μας εμπνέει να κατανοήσουμε τις διαφορετικές διαστάσεις της φτώχειας και των δυνατοτήτων μας. Ότι, δηλαδή, οι χαρές της λιτής και φτωχής ζωής μάς επιτρέπουν να απελευθερώσουμε μια ισχυρή θέληση για να ζούμε ελεύθεροι μέσα στα φυσικά μας όρια και να αποφεύγουμε εξωτερικές παρεμβάσεις και φαντασίες που μειώνουν και αναστέλλουν τις επιθυμίες μας και τις δυνατότητές μας. Και όπως λέει ο Baruch Spinoza, θα πρέπει να αφήσουμε την πραγματικότητα να μας διδάξει την αλήθεια, έτσι ώστε να κατανοήσουμε τον κόσμο όπως είναι εδώ και τώρα. Με τον τρόπο αυτό θα μπορέσουμε να απελευθερωθούμε από όλες τις μορφές υποτέλειας και να αποκτήσουμε μια ελευθερία που έχει τις ρίζες της στις ανάγκες μας. Μόνο έτσι θα μπορέσουμε να βρούμε καλές απαντήσεις σε πολύ δύσκολα ερωτήματα. Πρέπει να ανακαλύψουμε και να σεβαστούμε το θεμελιώδη σύνδεσμο μεταξύ επιθυμίας και σκοπού, για τη σωστή ανάπτυξη των δυνατοτήτων μας, για να διευκολύνουμε τη δημιουργία κοινωνιών βασισμένων στην ελευθερία και το σεβασμό της ατομικότητας. Ο Spinoza είπε ότι «η αδυναμία από μόνη της συντελεί στο να αφήσουμε εξωτερικούς παράγοντες να διευθύνουν τη ζωή μας και να υποβαθμίσουν αυτό που απαιτεί η φύση μας». Αιώνες αρ-

γότερα ο Gandhi είπε: «Η ελευθερία μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την εσωτερική μας αυτονομία».

Η κλιματική αλλαγή, το τέλος του πετρελαίου και οι υψηλού ρίσκου τεχνολογίες μπορούν εύκολα να φέρουν σκληρές, επώδυνες και διαρθρωτικές αλλαγές στα χωριά μας τα επόμενα χρόνια. Αλλά οι χαρούμενες και ευχάριστες μεταμορφώσεις θα προκύψουν από την ανακάλυψη της εσωτερικής μας δύναμης και των δυνατοτήτων μας, καθώς θα υιοθετούμε αυθόρμητα τη φτωχή, λιτή, απλή και λιγότερο γρήγορη ζωή μας.

Μετάφραση: Μιλτιάδης Ζώτος

Charles Siegel

Το τέλος της οικονομικής ανάπτυξης¹

Η Αφθονία και τα προβλήματά της

Στις ΗΠΑ έχουμε ξεπεράσει ήδη τα όρια των ανθρωπίνων αναγκών. Η ανάπτυξη δεν βελτιώνει πλέον το επίπεδο ευημερίας του μέσου αμερικανού πολίτη.

Όπως θα δούμε παρακάτω, το ποσό που ξοδεύουν οι Αμερικανοί για περιθαλψη έχει εκτοξευτεί στα ύψη τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά σύμφωνα με τις μελέτες το ένα τρίτο όλων των ιατρικών διαδικασιών είναι άχρηστες. Το ποσό που ξοδεύουμε για εκπαίδευση έχει υπερδιπλασιαστεί τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά οι μελέτες δείχνουν ότι δεν υπάρχει σύνδεση μεταξύ των ποσών που ξοδεύουν τα σχολεία και της γνώσης που αποκτούν οι μαθητές. Το ποσό που ξοδεύουμε για στέγαση στα αραιοκατοικημένα προάστια και για αυτοκίνητα αυξάνεται κάθε χρόνο, αλλά η άναρχη επέκταση των προαστίων κάνει τις πόλεις μας λιγότερο βιώσιμες.

Ο μέσος αμερικανός πολίτης είναι πάνω από δύο φορές πιο πλούσιος σήμερα απ' ό,τι το 1965. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ και η ατομική κατανάλωση έχουν υπερδιπλασιαστεί από το 1965 μέχρι σήμερα, σε αποπληθωρισμένες τιμές². Ωστόσο, οι περισσότεροι Αμερικανοί δεν είναι πιο ευτυχημένοι σήμερα, ακόμη και με καθαρά υλιστικούς όρους, σε σχέση με τη δεκαετία του '60.

Γύρω στο 1960, εκδόθηκε μια πληθώρα βιβλίων για τον υπερβολικό πλούτο της Αμερικής: «The Waste Makers» του Vance Packard, «The Affluent Society» του John Kenneth Galbraith και το «Abundance for What?» του David Riesman³, για να αναφέρω μερικά. Οι κατασκευαστές αυτοκινήτων έφτιαχναν ογκώδη αυτοκίνητα με αεροτομές και οι οικονομολόγοι συμφωνούσαν ότι έπρεπε να ενθαρρύνουμε αυτή την άχρηστη κατανάλωση για να απορροφήσουμε την περίσσεια αγοραστική δύναμη των καταναλωτών.

¹ Έκδοση του Preservation Institute, 2006. Ολόκληρη η μελέτη στην ιστοσελίδα: <http://www.preservenet.com/endgrowth/EndGrowth.html>.

² U.S. Bureau of the Census, Statistical Abstract of the United States: 2006 (Washington, DC, 2006) σ. 448.

³ John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society* (New York, Houghton Mifflin, 1958). Vance Packard, *The Waste Makers* (New York, David McKay, 1960). David Riesman, *Abundance for What? and Other Essays* (New York, Doubleday, 1964).

Σήμερα, οι Αμερικανοί αισθάνονται περισσότερο πεισμένοι οικονομικά από τότε. Οι περισσότερες οικογένειες αισθάνονται ότι χρειάζονται δύο μισθούς για να επιβιώσουν. Αισθάνονται ότι δεν θα επιβίωναν, αν μειωνόταν το οικογενειακό τους εισόδημα στο επίπεδο της «χρυσής» δεκαετίας του '60.

[...]

Αντιπαραγωγική Ανάπτυξη

Ο Ιβάν Ίλιτς ήταν ο πρώτος που μίλησε για την «αντιπαραγωγικότητα» της ανάπτυξης, λέγοντας ότι έχουμε φτάσει σ' ένα σημείο όπου η οικονομική ανάπτυξη υποβαθμίζει την ευημερία μας. Στη μελέτη αυτή, θα αναζητήσουμε τη θεμελιώδη οικονομική αιτία της αντιπαραγωγικότητας: η ανάπτυξη παράγει όλο και περισσότερο μειωμένα οφέλη, ενώ δεν μειώνεται το κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος της.

Καθώς οι άνθρωποι γίνονται πιο πλούσιοι, στρέφονται από την αγορά αναγκαίων αγαθών στην αγορά αγαθών διευκόλυνσης της καθημερινότητας και στις πολυτέλειες. Κατά συνέπεια, φτάνουν σ' ένα σημείο όπου η περαιτέρω κατανάλωση αποφέρει ασήμαντα οφέλη. Στο σημείο εκείνο, η βασική τροφή που αγοράζουν οι άνθρωποι είναι ακόμη αναγκαία, τα περισσότερα προϊόντα που αγοράζουν είναι ακόμη χρήσιμα, αλλά αυτές οι τελευταίες «βελτιώσεις» στο βιοτικό τους επίπεδο δεν αυξάνουν σημαντικά την ευημερία τους.

Ωστόσο, η ανάπτυξη παράγει το ίδιο κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος, ανεξάρτητα αν τα προϊόντα είναι ή όχι χρήσιμα. Ένα εργοστάσιο παραγωγής ενέργειας προκαλεί τα ίδια περιβαλλοντικά προβλήματα, είτε η ενέργεια χρησιμοποιείται για κάτι χρήσιμο, όπως το φωτισμό στο σπίτι σας, είτε για κάτι ουσιαστικά άχρηστο, όπως το ηλεκτρικό ανοιχτήρι κονσερβών. Ένα κτιριακό συγκρότημα γραφείων στο κέντρο της πόλης προκαλεί την ίδια κυκλοφοριακή συμφόρηση, είτε οι επιχειρήσεις σ' αυτό παράγουν σπίτια είτε παράγουν απορριπτόμενες συσκευασίες αγαθών. Ένας βενζινοκινητήρας καταναλώνει πόρους και προκαλεί μόλυνση, είτε χρησιμοποιείται από ένα αγρότη για την παραγωγή τροφής είτε από έναν κάτοικο προαστίου που μετακινείται καθημερινά με το υπέρογο τζιπ του για να πάει στη δουλειά.

Στα χαμηλά εισοδήματα, το οφέλη των προϊόντων υπερνικούν τα προβλήματα που δημιουργούν: καλύτερα ν' αντιμετωπίζουμε το πρόβλημα της ρύπανσης, παρά να είμαστε χωρίς φως, σπίτι ή τροφή. Αλλά καθώς

συνεχίζει ν' αναπτύσσεται η οικονομία, φτάνουμε σ' ένα σημείο όπου το τελευταίο επιπρόσθετο προϊόν προσφέρει οφέλη που είναι λιγότερα από τα προβλήματα που δημιουργεί: δεν αξίζει να προκαλούμε ενεργειακές ελλείψεις και ν' αλλάζουμε το κλίμα του πλανήτη, προκειμένου να οδηγούμε ένα υπέρογκο τζίπ αντί για ένα μικρότερο αυτοκίνητο.

Το κόστος της ανάπτυξης εξαρτάται από την τεχνολογία που χρησιμοποιείται. Για παράδειγμα, το περιβαλλοντικό κόστος μειώνεται αν στραφούμε από τα ορυκτά καύσιμα στην ηλιακή ενέργεια. Μπορούμε συνειδητά να υιοθετήσουμε πολιτικές που μειώνουν το κόστος της ανάπτυξης στο μέλλον.

Αλλά σήμερα, η ανταγωνιστικότητα είναι κυρίαρχη στην οικονομία μας. Παρακάτω, θα δούμε ότι στην περίπτωση της περιθάλψης, της εκπαίδευσης και της βιωσιμότητας των γειτονιών έχουμε ήδη φτάσει σ' ένα σημείο όπου η ανάπτυξη αποφέρει αμελητέα οφέλη και δημιουργεί πραγματικά προβλήματα.

Η ιατρική περίθαλψη στο όριο

Τα τελευταία 50 χρόνια, τα έξοδα για ιατρική περίθαλψη στην Αμερική εκτοξεύτηκαν στα ύψη. Ωστόσο, το προσδόκιμο όριο ζωής αυξάνεται πολύ λιγότερο απ' ό,τι στις αρχές του 20ου αιώνα. Το να ξοδεύουμε περισσότερο για ιατρική περίθαλψη δεν προσφέρει πλέον μεγάλο όφελος, ενώ αντίθετα η αφθονία έχει γίνει η μεγαλύτερη απειλή για την υγεία, καθώς οι Αμερικανοί τρώνε περισσότερο φαστ-φουντ, είναι λιγότερο δραστήριοι σωματικά και αντιμετωπίζουν την επιδημία της παχυσαρκίας. Είναι ευρέως αποδεκτό ότι τα πιο σημαντικά πράγματα που μπορούν να κάνουν οι Αμερικανοί είναι να κόψουν το κάπνισμα, να κάνουν καλύτερη διατροφή και να γυμνάζονται —όχι να ξοδεύουν περισσότερο για ιατρική περίθαλψη.

Καταναλώνοντας περισσότερη ιατρική περίθαλψη

Τα έξοδα για ιατρική περίθαλψη στην Αμερική έχουν αυξηθεί από 5,1% του ΑΕΠ το 1960 σε 8% το 1975 και σε 15,4% του ΑΕΠ σήμερα. Αυτή είναι μια υπερβολική αύξηση αν λάβουμε υπόψη ότι το κατά κεφαλή ΑΕΠ έχει υπερδιπλασιαστεί από το 1960 μέχρι σήμερα. Και τα έξοδα αυτά αναμένονται να συνεχίσουν την ανοδική τους πορεία φτάνοντας στο 18,7% του ΑΕΠ μέχρι το 2014⁴.

⁴ Robert Pear, "Health Costs Will Keep Rising, U.S. Says, Along With Government Share of Paying Them," *New York Times*, 24 Φεβρουαρίου 2005, σ. A21.

Μέχρι τη δεκαετία του '70, ορισμένοι που ασκούσαν κοινωνική κριτική έλεγαν ότι πολλές από τις κοινές θεραπείες που εφαρμόζονταν ήταν άχρηστες.

Οι Αμερικανοί θεωρούν παρέκκλιση το να γεννηθούν στο σπίτι –μέχρι τη δεκαετία του '60, ουσιαστικά, όλες οι γεννήσεις μας πραγματοποιούνταν στα νοσοκομεία– αλλά οι μελέτες δείχνουν ότι οι γεννήσεις στο σπίτι, υπό την επιμέλεια μαιών που απέκτησαν τις δεξιότητές τους με μαθητεία ενός έτους, έχουν λιγότερες επιπλοκές από τις γεννήσεις στο νοσοκομείο, υπό την επιμέλεια ομάδων υπερεικπαιδευμένων γιατρών και νοσοκόμων. Επειδή οι γεννήσεις στα νοσοκομεία οργανώνονται με βάση το πρόγραμμα των γιατρών, υπάρχει πίεση να μειωθούν οι ωδίνες. Οι μαιές, αχριβώς επειδή κοστίζουν λιγότερο, μπορούν να έχουν περισσότερη υπομονή κατά τη φυσική διαδικασία της γέννας και είναι πιο επιτυχημένες από τα νοσοκομεία στις περιπτώσεις, όπου οι προγεννητικές εξετάσεις δείχνουν ότι η γέννα θα ολοκληρωθεί χωρίς επιπλοκές⁵.

Οι Αμερικανοί θεωρούν επίσης παρέκκλιση να πεθάνουν στο σπίτι. Πεθαίνουν στα νοσοκομεία περικυκλωμένοι από σωλήνες, γιατρούς και τεχνικούς, παρά στο σπίτι συντροφιά με φίλους και συγγενείς. Συχνά δεν υπάρχει θεραπεία που θα επιμηκύνει τη διάρκεια ωφέλιμου βίου: τα νοσοκομεία είναι γεμάτα με μηχανήματα που έχουν κύρια αποστολή να διατηρούν τη ζωή σε κατάσταση φυτού, αφού έχει χαθεί κάθε ελπίδα ανάκαμψης.

[...]

Η αντιπαραγωγικότητα έχει ήδη επηρεάσει την υγεία της Αμερικής. Παρότι το προσδόκιμο όριο ζωής ακόμη αυξάνεται, μελέτες έχουν δείξει ότι τα παιδιά είναι λιγότερο υγιή συνολικά απ' ό,τι ήταν πριν τρεις δεκαετίες και οι μεσήλικες Αμερικανοί είναι λιγότερο υγιείς σε σχέση μια δεκαετία πριν.

Η λειτουργία της αντιπαραγωγικότητας εξηγεί γιατί άλλα βιομηχανικά έθνη έχουν καλύτερη υγεία από τις ΗΠΑ. Παρότι ξοδεύουν λιγότερα για περίθαλψη, οι άνθρωποι σ' αυτές τις χώρες συνηθίζουν να περπατούν παρά να οδηγούν και συνηθίζουν να μαγειρεύουν με φρέσκα υλικά παρά να τρώνε φαστ-φουντ και συσκευασμένα φαγητά. Τα άλλα βιομηχανικά έθνη είναι πιο υγιή από την Αμερική, επειδή έχουμε φτάσει σ' ένα σημείο όπου το

⁵ Marsden Wagner, Pursuing The Birth Machine: The Search For Appropriate Birth Technology (Camperdown, NSW, Australia, Associates in Childbirth Education, 1994).

ποσό που ξοδεύουμε για ιατρική περίθαλψη είναι πολύ λιγότερο σημαντικό από την άσκηση, τη διατροφή και άλλες ατομικές συνήθειες που βελτιώνουν την υγεία του καθενός.

Ακόμη και η Κόστα Ρίκα, που ξοδεύει μόνο 305 δολάρια ανά άτομο ετησίως για ιατρική περίθαλψη, έχει σχεδόν το ίδιο προσδόκιμο ζωής με τις ΗΠΑ –77 χρόνια έναντι 78 των ΗΠΑ. Αυτά τα 305 δολάρια είναι αρκετά για να προσφέρουν τη βασική ιατρική περίθαλψη, πολύ χαμηλότερης ποιότητας από την Αμερική. Αλλά οι Κοσταρικανοί καπνίζουν μόνο τα μισά τσιγάρα απ' ό,τι οι Αμερικανοί, έχουν στην κατοχή τους πολύ λιγότερα αυτοκίνητα, περπατούν πολύ περισσότερο από τους Αμερικανούς και οι περισσότεροι τρέφονται ακόμη με την παραδοσιακή διατροφή του ρυζιού, των φασολιών, των φρούτων και των λαχανικών⁶.

Η εκπαίδευση στο όριο

Η εκπαίδευση είναι ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα της αποτυχίας της ανάπτυξης. Τα έξοδα για την εκπαίδευση έχουν αυξηθεί δραματικά, αλλά κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70 οι επιδόσεις των μαθητών χειροτέρευσαν δραματικά ταυτόχρονα με την αύξηση των εξόδων. Οι επιδόσεις είναι ακόμη πολύ χαμηλότερες από τα επίπεδα των αρχών του '60, όταν τα έξοδα ανά μαθητή (διορθωμένα για τον πληθωρισμό) ήταν λιγότερα από τα σημερινά μισά.

Από τότε που δημοσιεύτηκε η έκθεση Coleman το 1966, οι μελέτες έχουν δείξει κατηγορηματικά ότι τα περισσότερα έξοδα για την εκπαίδευση δεν βελτίωσαν τις ακαδημαϊκές επιδόσεις. Η ποιότητα της παιδείας έχει πολύ μικρότερη επίδραση στις επιδόσεις των παιδιών από την ποιότητα της οικογενειακής και κοινωνικής ζωής.

Οι ακαδημαϊκές επιδόσεις χειροτέρευσαν, επειδή το να ξοδεύουμε περισσότερα για εκπαίδευση απέφερε αμελητέα οφέλη, ενώ η οικονομική ανάπτυξη κόστισε πολύ στην ποιότητα της οικογενειακής και κοινωνικής ζωής.

Αντιπαραγωγικότητα και εκπαίδευση

Γιατί χειροτέρευσαν οι εκπαιδευτικές επιδόσεις, ενώ αυξήθηκαν τα έξοδα; Είναι ένα τέλειο παράδειγμα αντιπαραγωγικότητας. Τα περισσότερα

⁶ Phillip J. Longman, "The Health of Nations: Instead of Forcing Seniors into HOMs, How About Forcing Them to Exercise?" Washington Monthly, Απρίλιος 2003.

παιδιά της Αμερικής λάμβαναν ικανοποιητική εκπαίδευση το 1964 και τα αυξημένα έξοδα κατά τη δεκαετία του '60 δεν την βελτίωσαν σημαντικά. Ωστόσο, η οικονομία της ανάπτυξης έβλαψε την εκπαίδευση σημαντικά: οδήγησε τους γονείς στην υπεραπασχόληση και τους άφησε χωρίς ικανοποιητικό χρόνο να ασχοληθούν με τα παιδιά τους, δημιούργησε μια καταναλωτική κουλτούρα που λειτούργησε ενάντια στη μάθηση.

[...]

Η οικονομία της ανάπτυξης απαιτεί από τους περισσότερους γονείς να κάνουν δύο πλήρους απασχόλησης δουλειές για να υποστηρίξουν το βιοτικό τους επίπεδο. Το 1950 η τυπική οικογένεια υποστηριζόταν από ένα γονιό που δούλευε 40 ώρες την εβδομάδα. Αφού μπήκαν οι γυναίκες στην αγορά εργασίας, θα μπορούσαμε να έχουμε οικογένειες όπου οι δύο γονείς θα δούλευαν για 20 ώρες την εβδομάδα και θα είχαν ελεύθερο χρόνο για τα παιδιά τους και για παραγωγικές δραστηριότητες στα σπίτια τους και τις κοινότητες. Αντίθετα, έχουμε οικογένειες όπου και οι δύο γονείς απασχολούνται πλήρως και δεν έχουν καθόλου χρόνο για τα παιδιά τους· περισσότερα παιδιά από ποτέ δέχονται φροντίδα από κρατικές υπηρεσίες ή μένουν κλειδωμένα σε άδεια σπίτια.

Η έρευνα του Lawrence Steinberg σε περισσότερους από 20.000 μαθητές λυκείου σε εννιά κοινότητες –κατά πολύ, η πιο εκτεταμένη έρευνα που έγινε ποτέ– έδειξε ότι περίπου το 25% όλων των μαθητών λυκείου έχουν «γονείς εν διαστάσει που έχουν ‘εγκαταλείψει την ανατροφή των παιδιών τους’ εντελώς»⁷. Τα παιδιά αυτών των εν διαστάσει γονέων είναι πολύ πιθανό να είναι συναισθηματικά ανώριμα, να κάνουν χρήση ναρκωτικών, να γίνουν εγκληματίες, να υποφέρουν από άγχος, κατάθλιψη ή ψυχοσωματικές χρόνιες ασθένειες και να αποτύχουν στο σχολείο.⁸

Η οικονομία της ανάπτυξης έχει επίσης δημιουργήσει μια καταναλωτιστική κουλτούρα, η οποία υποβαθμίζει τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που είναι απαραίτητα για τη μάθηση.

Πρόσφατα, το λύκειο στο Σαν Ραμόν της Καλιφόρνια υιοθέτησε έναν κανόνα που απαγορεύει στους μαθητές να φέρουν τα iPod στο σχολείο. Οι μαθητές έστειλαν επιστολές, διαμαρτυρόμενοι για την απαγόρευση και ο διευθυντής έγινε αποδέκτης μιας πληθώρας γραμμάτων που του εξέφρα-

⁷ Lawrence Steinberg, *Beyond the Classroom: Why School Reform has Failed and What Parents Need to Do* (New York, Simon & Schuster, 1996) σ. 118.

⁸ Steinberg, *Beyond the Classroom*, σ. 120.

ζαν ότι ήταν αδιανόητο να απαγορευθεί τα iPod στο σχολείο και να περιμένει οι μαθητές να περουν ολόκληρη τη μέρα τους χωρίς διασκέδαση⁹.

Ακόμη χειρότερα, κάποιοι καθηγητές λένε ότι τα παιδιά περιμένουν απ' αυτούς να κάνουν το μάθημα αρκετά διασκεδαστικό, ώστε να τους τραβάει την προσοχή. Οι μαθητές βλέπουν τους καθηγητές ως περφόρμερς, ακριβώς αντίθετα από την παλιότερη ιδέα ότι ο καθηγητής πρέπει να απαιτεί ικανοποιητική επίδοση από τους μαθητές. Αυτά τα παιδιά προφανώς δεν θα καταβάλλουν την απαιτούμενη προσπάθεια για να μάθουν οτιδήποτε δύσκολο. Έχουν την προσδοκία να αναπαύονται και να τα μορφώνουν τα σχολεία, όπως περιμένουν να αναπαύονται και να τα διασκεδάσουν οι τηλεοράσεις τους και τα iPod.

Αυτή η λειτουργία της αντιπαραγωγικότητας εξηγεί γιατί άλλα βιομηχανικά έθνη έχουν υψηλότερες ακαδημαϊκές επιδόσεις από τις ΗΠΑ. Παρότι ξοδεύουν πολύ λιγότερα για εκπαίδευση, οι άνθρωποι σ' αυτές τις χώρες εργάζονται λιγότερες ώρες και έχουν περισσότερο χρόνο για τα παιδιά τους, ενώ τα παιδιά εκεί είναι λιγότερο προσκολλημένα στην κουλτούρα του καταναλωτισμού, των βιντεοπαιχνιδιών και της διασκέδασης.

Οι γειτονιές στο όριο

Η ιστορία των αμερικανικών πόλεων είναι ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα της αντιπαραγωγικότητας. Αρχικά η ανάπτυξη έκανε τις γειτονιές μας πιο βιώσιμες, όταν στραφήκαμε από τις περπατήσιμες πόλεις στα προάστια των τραμ. Αλλά κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, η ανάπτυξη έκανε τις γειτονιές μας λιγότερο βιώσιμες, καθώς στρεφόμεσταν από τα προάστια των τραμ στα προάστια άναρχης δόμησης και στους αυτοκινητόδρομους.

Καταναλώνοντας περισσότερη γη και μετακίνηση

Πριν τον 19^ο αιώνα, όλες οι πόλεις ήταν χτισμένες ως «περπατήσιμες πόλεις»¹⁰. Επειδή οι περισσότεροι άνθρωποι μετακινούνταν με τα πόδια, οι πόλεις έπρεπε να είναι πολύ πυκνοκατοικημένες. Οι άνθρωποι ζούσαν σε στενές, κολλητές μονοκατοικίες, σε διαμερίσματα κτηρίων με τρεις μέχρι και έξι ορόφους, που πολύ συχνά είχαν μαγαζιά στο ισόγειο. Οι δρόμοι ήταν στενοί και τα κτήρια δεν απείχαν καθόλου από τα πεζοδρό-

⁹ San Francisco Chronicle, Letters to the Editor, 12 και 13 Μαΐου 2006.

¹⁰ Kenneth T. Jackson, *Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States* (New York, Oxford University Press, 1985) σσ. 14-20.

μια. Τα παλιότερα τμήματα των ευρωπαϊκών πόλεων είναι ακόμη χτισμένα έτσι, και μερικές πρώιμες αμερικανικές πόλεις ήταν εξίσου πυκνοκατοικημένες: οι δρόμοι της Φιλαδέλφειας τον 18^ο αιώνα έμοιαζαν με τους δρόμους του Λονδίνου, αν και υπήρχαν τεράστιες περιοχές ανοιχτής γης παραδίπλα.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τα ατμόπλοια και οι άμαξες-λεωφορεία επέτρεψαν στην αμερικανική μεσαία τάξη να ζει σε λιγότερο πυκνοκατοικημένες πόλεις. Οι νέες γειτονίες συνήθως είχαν τριώροφες, κολλητές μονοκατοικίες: οι δρόμοι ήταν πιο φαρδιοί, τα σπίτια απείχαν μερικά μέτρα από το πεζοδρόμιο και είχαν μεγαλύτερες πίσω αυλές, ενώ δέντρα ήταν φυτεμένα κατά μήκος του πεζοδρομίου. Τα σπίτια συνήθως ήταν χτισμένα σε οικόπεδα 200τ.μ.

Ξεινώνοντας από τη δεκαετία του 1870, οι άμαξες σε σιδηροτροχιές, τα οχήματα τελεφερίκ και τα τρόλεϊ επέτρεψαν στη μεσαία τάξη να μετακινηθεί στα «προάστια των τραμ»¹¹, τα οποία σήμερα θεωρούμε ως τις κλασικές αμερικανικές γειτονίες. Αυτά είχαν μεμονωμένες κατοικίες με μεγάλες πίσω αυλές, πιο μικρές μπροστά και μπαλκόνια που έβλεπαν στους δεντροφυτεμένους δρόμους. Τα σπίτια συνήθως ήταν χτισμένα σε οικόπεδα 400τ.μ.

Τα προάστια των τραμ ήταν ευρύχωρα και ήσυχα, αλλά το κυριότερο μέσο μετακίνησης ήταν ακόμη το περπάτημα –παρόλο που είχαν το έναδέκατο της πυκνότητας της παραδοσιακής περπατήσιμης πόλης. Τα τραμ χρησιμοποιούνταν για τη μετακίνηση στις δουλειές και για περιστασιακά ταξίδια σε άλλες περιοχές της πόλης, αλλά όλοι ζούσαν σε απόσταση περπατήματος από τον κεντρικό δρόμο ή από τον εμπορικό δρόμο της γειτονιάς. Μπορούσες να πάρεις ένα τραμ από τον κεντρικό δρόμο, αλλά συνήθως δεν το χρειαζόσουν, γιατί έβρισκες επιτόπου μαγαζιά, ιατρεία και άλλες υπηρεσίες. Οι άνθρωποι χαιρετούσαν τους γείτονες που κάθονταν στις βεράντες τους, καθώς περπατούσαν στον εμπορικό δρόμο της γειτονιάς και συναντούσαν γείτονες στα τοπικά μαγαζιά. Η άμαξα ήταν σημάδι πλούτου 100 χρόνια πριν, και (όσο παράξενο κι αν φαίνεται σήμερα) οι Αμερικανοί της μεσαίας τάξης που έμεναν στις πόλεις και τα προάστια δεν είχαν δικιά τους οχήματα.

Πολλοί άνθρωποι προτιμούν τις πόλεις, αλλά για εκείνους που προτιμούν τον προαστιακό τρόπο ζωής, οι νέες τεχνολογίες μετακίνησης και η

¹¹ Sam B. Warner, Jr., *Streetcar Suburbs: The Process of Growth in Boston, 1870-1900* (Cambridge, Mass., Harvard University Press and the MIT Press, 1962).

οικονομική ανάπτυξη τους προσέφεραν αληθινά οφέλη κατά τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Από την περπατήσιμη πόλη, στη γειτονιά των κολλητών μονοκατοικιών, στα προάστια των τραμ, οι γειτονιές της μεσαίας τάξης έγιναν πιο πράσινες, πιο ήσυχες και ευρύχωρες, πιο υγιεινές και ασφαλείς για τα παιδιά.

Κατά τον 20^ο αιώνα, οι Αμερικανοί μετακινήθηκαν σε ακόμη πιο αραιοκατοικημένα προάστια. Μετά τον Α' Π.Π., η τυπική γειτονιά της μεσαίας τάξης ήταν ένα προάστιο με μονοκατοικίες σε οικοπέδα 700τ.μ.: συχνά τα μαγαζιά της γειτονιάς δεν ήταν κοντά για να πας εύκολα με τα πόδια, οπότε οι άνθρωποι οδηγούσαν λίγα τετράγωνα για να ψωνίσουν τα καθημερινά είδη. Μετά τον Β' Π.Π., όταν η ομοσπονδιακή κυβέρνηση προώθησε τον προαστισμό για να ενισχύσει την οικονομική ανάπτυξη, το προάστιο που χτίζεται γύρω από τους αυτοκινητόδρομους, με σπίτια σε οικοπέδα ενός στρέμματος, έγινε η τυπική γειτονιά της μεσαίας τάξης: για να ψωνίσεις τα καθημερινά είδη, έπρεπε να οδηγήσεις σε κεντρικούς δρόμους ταχείας κυκλοφορίας με εκνευριστική κίνηση. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, συνεχίσαμε να καταναλώνουμε περισσότερη γη και να μετακινούμαστε σε μεγαλύτερες αποστάσεις κάθε χρόνο.

Ωστόσο, αυτή η μεγαλύτερη κατανάλωση γης και μετακίνησης δεν έκανε τις πόλεις μας πιο βιώσιμες. Η υπερβολική χρήση της αυτοκίνησης έκανε τις γειτονιές πιο θορυβώδεις, πιο συνωστισμένες και λιγότερο ασφαλείς για τα παιδιά. Η εξοχή που υπήρχε στα πρώιμα προάστια αντικαταστάθηκε από ατελείωτους αυτοκινητόδρομους, εμπορικά κέντρα και τεράστιες βίλες. Η αίσθηση της κοινότητας στα πρώιμα προάστια εξαφανίστηκε, καθώς οι τοπικοί εμπορικοί δρόμοι αντικαταστάθηκαν από ανώνυμα, περιφερειακά εμπορικά κέντρα.

[...]

Υποχρεωτική Ανάπτυξη ή Επιλογή

Πολλά απ' αυτά που ξοδεύουμε για την ιατρική περίθαλψη, την εκπαίδευση, τη στέγαση στα προάστια και τις μετακινήσεις μας είναι σπατάλη. Ωστόσο, αν εξαλείψαμε αυτές τις σπατάλες, τι θα συνέβαινε στο ποσοστό της ανεργίας;

Το αυτοκίνητο και το προάστιο ήταν οι στυλοβάτες της μεταπολεμικής αμερικανικής οικονομίας. Εκείνο τον καιρό, οι αστικοί σχεδιαστές ήξεραν ότι οι αυτοκινητόδρομοι και τα προάστια ήταν σπατάλη, αλλά αυτό το θεωρούσαν καλό. Ένας από τους πιο αυταρχικούς ειδικούς της εποχής

είπε ότι ήταν σωστό να ξαναχτίσουμε τις πόλεις μας γύρω από το αυτοκίνητο, επειδή «ένας ορισμένος βαθμός προσχεδιασμένης σπατάλης είναι υγιής για μια οικονομία της αφθονίας... εφόσον ακολουθεί και υποστηρίζει τη γενικότερη τάση της ανάπτυξης και της προόδου...»¹². Προέβλεψε ότι στο μέλλον, όταν το αυτοκίνητο φτάσει στο σημείο κορεσμού, μπορούμε να καταφύγουμε στα ελικόπτερα ως το νέο στυλοβάτη της οικονομικής ανάπτυξης¹³.

Για πολλές δεκαετίες, οι Αμερικανοί πίστευαν ότι χρειαζόμαστε την ανάπτυξη, είτε παράγουμε κάτι χρήσιμο είτε όχι, απλώς και μόνο για να δημιουργούνται περισσότερες θέσεις εργασίας. Υπάρχει απόλυτη συναίνεση ότι χρειάζεται να δημιουργούμε δουλειές: όλοι οι πολιτικοί υπόσχονται στους ψηφοφόρους ότι θα δημιουργήσουν περισσότερες δουλειές από τους αντιπάλους τους.

Χρειάζεται πραγματικά η ανάπτυξη για να καταπολεμήσουμε την ανεργία, όπως φαίνεται να πιστεύουν όλοι; Ή μπορούμε να επιλέξουμε το βιοτικό μας επίπεδο;

[...]

Προσωπική επιλογή του βιοτικού επιπέδου

Αν οι άνθρωποι μπορούσαν να επιλέξουν το βιοτικό τους επίπεδο, θα άρχιζαν να σκέφτονται πιο προσεκτικά για το πώς ξοδεύουν τα χρήματά τους. Οι άνθρωποι, πριν αγοράσουν μια ψευδοπολυτελή, ογκώδη μονοκατοικία και δύο τζιπ για την οικογένεια, θα σκέφτονταν ότι θα μπορούσαν να δουλεύουν μία ή δύο μέρες λιγότερο κάθε βδομάδα, αν η οικογένεια είχε ένα σπίτι σε μια περπατήσιμη γειτονιά και ένα αυτοκίνητο. Για πρώτη φορά, οι άνθρωποι θα έπρεπε να πάρουν μια συνειδητή απόφαση σχετικά με το αν θέλουν περισσότερα λεφτά ή περισσότερο ελεύθερο χρόνο –και αυτό θα ήταν μια άκρως διαφωτιστική εμπειρία για τους σημερινούς Αμερικανούς, που δεν έχουν αρκετό χρόνο ούτε να φροντίσουν τα παιδιά τους.

Όλες αυτές οι αποφάσεις που θα έπαιρναν τα άτομα για το προσωπικό τους βιοτικό επίπεδο θα καθόριζε το συνολικό ΑΕΠ, το βιοτικό επίπεδο της χώρας συνολικά. Αν οι άνθρωποι αποκόμιζαν τα οφέλη της παραγωγικότητας με τη μορφή λιγότερων ωρών εργασίας, και όχι με τη μορφή πε-

¹² Jean Gottmann, *Megalopolis: The Urbanized Northeastern Seaboard of the United States* (Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1961) σ. 685.

¹³ Gottmann, *Megalopolis*, σ. 683.

ρισσότερων προϊόντων, θα είχαμε μια οικονομία χαμηλής ή μηδενικής ανάπτυξης χωρίς υψηλότερη ανεργία.

Αντί να δίνουμε βάρος στην ανάπτυξη για να δημιουργούμε δουλειές, ανεξάρτητα αν θέλουμε ή όχι τα προϊόντα της, θα δουλεύαμε τόσες ώρες όσες χρειάζεται για να αγοράσουμε αυτά που θέλουμε και μετά θα σταματούσαμε.

Ο οικονομικός σχεδιασμός θα χρειαζόταν ακόμη και τότε για να συντονίζει καλύτερα την οικονομία και για να αποφεύγεται η ανεργία. Οι οικονομολόγοι, προφανώς, θα έπρεπε να βρουν νέες τεχνικές σχεδιασμού για να διαχειριστούν τη μετάβαση σε μια οικονομία χωρίς ανάπτυξη. Αλλά τα τεχνικά προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζουν οι οικονομικοί σχεδιαστές πρέπει να υποτάσσονται στο βασικό ανθρώπινο ζήτημα του τι είδους ποιότητα ζωής θέλουμε, για το οποίο πρέπει οι ίδιοι οι άνθρωποι να αποφασίζουν.

Οι οικονομικοί σχεδιαστές δεν πρέπει να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη, ανεξάρτητα αν οι άνθρωποι θέλουν τα προϊόντα της ή όχι, μόνο για να δημιουργούν έξτρα θέσεις εργασίας. Οι σχεδιαστές θα έπρεπε να προσπαθούν να δώσουν στους ανθρώπους την ποσότητα εργασίας και το βιοτικό επίπεδο που πραγματικά θέλουν.

Πολιτική επιλογή του βιοτικού επιπέδου

Για να σταματήσουμε την ανάπτυξη, πρέπει επίσης να κάνουμε ορισμένες πολιτικές επιλογές για το βιοτικό επίπεδο. Σήμερα, αν οι Αμερικανοί είχαν την επιλογή να δουλεύουν μερικώς απασχολούμενοι, θα μείωναν ίσως την εργασία τους σε τέσσερις αντί για πέντε μέρες, αλλά δεν θα είχαν τη δυνατότητα για κάτι περισσότερο.

Η θεωρία των αγορών λέει ότι η ατομική επιλογή είναι αρκετή, επειδή παραβλέπει το ποσό της κατανάλωσης που επιβάλλεται στους ανθρώπους. Τα μισά από τα χρήματα που ξοδεύουν οι Αμερικανοί για ιατρική περίθαλψη είναι σπατάλη, για παράδειγμα, αλλά πληρώνουν οι ασφαλιστικές εταιρίες, και οι άνθρωποι που ξοδεύουν λιγότερα δεν κρατούν τα χρήματα που περισσεύουν. Οι περισσότερες αμερικανικές οικογένειες έχουν δύο ή περισσότερα αυτοκίνητα, αλλά ζουν σε προαστιακές γειτονιές, όπου κάθε ενήλικας χρειάζεται αυτοκίνητο. Προκειμένου να ξεφύγουμε από το φαύλο κύκλο, πρέπει να δράσουμε πολιτικά για να μεταρρυθμίσουμε τον τομέα της υγείας, να περιορίσουμε την άναρχη δόμηση και τη χρήση του αυτοκινήτου και να βάλουμε ένα τέλος στις άλλες μορφές υποχρεωτικής

κατανάλωσης.

Αν οι άνθρωποι είχαν ευέλικτα ωράρια, όχι μόνο θα σκέφτονταν αν θα έπρεπε να αγοράσουν τζιπ ή να δουλεύουν λιγότερο και ν' αγοράσουν ένα μικρότερο αυτοκίνητο, αλλά θα άρχιζαν επίσης να σκέφτονται ότι, αν έχτιζαν τις πόλεις έτσι ώστε να μη χρειάζεται το αυτοκίνητο, θα δούλευαν ακόμη λιγότερο.

Οι οικονομολόγοι, που έγραψαν για το τέλος της ανάπτυξης νωρίτερα στον αιώνα, θεώρησαν ότι η ζήτηση θα σταματούσε να αυξάνεται, όταν οι ανάγκες των ανθρώπων θα έφταναν σε σημείο κορεσμού. Οι ριζοσπάστες οικονομολόγοι θεωρούσαν ότι οι καταναλωτές σταδιακά θα επέλεγαν να έχουν περισσότερο ελεύθερο χρόνο παρά περισσότερα αγαθά. Οι συντηρητικοί οικονομολόγοι θεωρούσαν ότι οι άνθρωποι θα ήθελαν αιώνια να καταναλώνουν όλο και περισσότερο. Και οι δύο σχολές θεωρούσαν ότι το τέλος της ανάπτυξης εξαρτάται από τις ατομικές επιλογές στο πεδίο των αγορών.

Αλλά η ανάπτυξη δεν γίνεται να σταματήσει καθαρά μόνο ως συνέπεια της επιλογής των καταναλωτών: εξαιτίας των εγγενών μειονεκτημάτων των αγορών, η ζήτηση θα συνεχίσει να αυξάνεται ακόμη κι αφού γίνει αντιπαραγωγική.

Κατά κύριο λόγο, η αγορά δεν μπορεί να σταματήσει την ανάπτυξη, επειδή οι άνθρωποι συνεχίζουν να καταναλώνουν αν αυτό έχει κάποιο όφελος γι' αυτούς, ακόμη και πολύ μικρό, ανεξάρτητα από το κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος. Συνεχίζουν να καταναλώνουν περισσότερο προς όφελός τους, ακόμη κι αν το αποτέλεσμα για την κοινωνία ως σύνολο είναι καθαρή ζημιά. Στο παρελθόν ενθαρρύναμε την καταστροφική ανάπτυξη αυτού του είδους για να δημιουργήσουμε δουλειές—μέσω ομοσπονδιακών πολιτικών που προωθούσαν τη χρήση του αυτοκινήτου και την άναρχη επέκταση των προαστίων, για παράδειγμα—αλλά οι άνθρωποι θα επέλεγαν να κάνουν παρόμοια πράγματα ακόμη και σε μια πλήρως ελεύθερη αγορά.

Για παράδειγμα, οι άνθρωποι χρησιμοποιούν μεγάλα τζιπ και όχι μικρότερα αυτοκίνητα, ακόμη κι αν το κόστος για το περιβάλλον και τη συνολική οικονομία είναι πολύ μεγαλύτερο από το μικρό όφελος που κερδίζουν αυτοί.

Αντίστοιχα, οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τζετ-σι, δίκυκλα χιονιού και εκτός-δρόμου οχήματα για αναψυχή για να διασκεδάσουν οι ίδιοι, παρόλο που ο θόρυβος που κάνουν μειώνει την ψυχαγωγία όλων των υπολοί-

πων, προκαλεί μείωση των ορυκτών πόρων, μόλυνση και καταστροφή της φυσικής κατοικίας της άγριας πανίδας. Οι περιβαλλοντολόγοι θεωρούν ότι αυτές οι μορφές αναψυχής προκαλούν περισσότερα προβλήματα από τα οφέλη και πρέπει να περιοριστούν.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, το περιβαλλοντικό κίνημα αγωνίστηκε ενάντια στα εκτός-δρόμου οχήματα, στις τουριστικές επεμβάσεις σε τόπους άγριας φύσης, στην κατασκευή αυτοκινητόδρομων, στην άναρχη δόμηση και άλλες μορφές καταστροφικής ανάπτυξης. Τέτοιο μαζικό πολιτικό κίνημα δεν υπήρξε ποτέ στο παρελθόν. Αυτά τα ζητήματα έχουν αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία τώρα, γιατί έχουμε φτάσει στο σημείο όπου πολλά πράγματα που καταναλώνουμε αποφέρουν αμελητέα οφέλη, πολύ λιγότερα από το κοινωνικό και περιβαλλοντικό τους κόστος.

Οι αποφάσεις για τα ζητήματα αυτά πρέπει να παρθούν πολιτικά. Η αγορά δεν λειτουργεί, επειδή τα άτομα ενεργούν με βάση το δικό τους μικρό όφελος και συνήθως αψηφούν το περιβαλλοντικό και κοινωνικό κόστος. Συχνά κάνουν επιλογές, των οποίων το καθαρό αποτέλεσμα για την κοινωνία είναι ζημιά.

Το κύριο επιχείρημα υπέρ της ανάπτυξης, που ακούγεται στις πολιτικές διαμάχες για τα ζητήματα αυτά, είναι ότι δημιουργεί θέσεις εργασίας. Αν οι άνθρωποι μπορούσαν να επιλέξουν τις ώρες εργασίας τους, αυτό το επιχείρημα απαλείφεται: οι άνθρωποι θα έβλεπαν ότι, αν περιορίζαμε τις καταστροφικές μορφές κατανάλωσης, ο μέσος άνθρωπος θα δούλευε λιγότερες ώρες. Ο ισχυρισμός ότι η ανάπτυξη δημιουργεί περισσότερες δουλειές σημαίνει στην ουσία ότι η ανάπτυξη μας υποχρεώνει όλους να δουλεύουμε σκληρότερα. [...]

Για να ζούμε συνετά και ευχάριστα

Μετά το τέλος της ανάπτυξης, η οικονομία δεν θα αδρανήσει: θα συνεχίσει να υπάρχει τεχνολογική εξέλιξη και τα υπάρχοντα αγαθά και οι μέθοδοι θα συνεχίσουν να αντικαθίστανται από καινούριες. Αλλά θα υιοθετούσαμε νέες τεχνολογίες, μόνο αν ήταν χρήσιμες. Δεν θα ενισχύαμε τη ζήτηση για περισσότερα γκάτζετ —ανεξάρτητα αν είναι χρήσιμα ή όχι— απλώς και μόνο για να δημιουργήσουμε περισσότερες δουλειές: αντίθετα, οι άνθρωποι θα εργάζονταν λιγότερες ώρες.

Υπάρχει προφανώς ένα όριο στο πόσο μπορούν να μειωθούν οι εργάσιμες ώρες, επειδή φαίνεται ότι υπάρχει ένα όριο στο πόσο μπορεί να αυξηθεί η παραγωγικότητα των υπηρεσιών. Όπως έδειξε ο οικονομολόγος

William Baumol το '60, η ποιότητα των αυτοκινήτων δεν εξαρτάται από το πόσοι εργάτες τα παράγουν, αλλά η ποιότητα της εκπαίδευσης εξαρτάται από το λόγο μαθητές/δάσκαλοι. Κάποιες υπηρεσίες γνωρίζουν τώρα μια αύξηση της παραγωγικότητας λόγω των υπολογιστών, αλλά κάποιες υπηρεσίες προφανώς δεν πρόκειται ποτέ να αυτοματοποιηθούν πλήρως: πάντα θα χρειαζόμαστε ανθρώπους (όχι ρομπότ με τεχνητή νοημοσύνη) να διδάσκουν στα παιδιά μας, να παράγουν τέχνη και λογοτεχνία, να θεσπίζουν τους νόμους μας.

Από την αναγκαιότητα στην ελευθερία

Ωστόσο, οι ώρες εργασίας θα μειωθούν σημαντικά, και αυτό θα θέσει το ερώτημα του τι θα κάνουν οι άνθρωποι στον ελεύθερο χρόνο τους.

Για αρχή, οι άνθρωποι θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τον ελεύθερο χρόνο τους κάνοντας πράγματα που θα βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο. Αντί να ξοδεύουν περισσότερα χρήματα για ιατρική περίθαλψη, θα μπορούσαν οι άνθρωποι να ξοδεύουν περισσότερο χρόνο για γυμναστική, βελτιώνοντας την υγεία τους. Αντί να ξοδεύουν περισσότερα χρήματα για εκπαίδευση, θα μπορούσαν οι άνθρωποι να ξοδεύουν περισσότερο χρόνο στην ανατροφή των παιδιών τους. Αντί να ξοδεύουν περισσότερα χρήματα για σπίτια στα προάστια και για μετακινήσεις, θα μπορούσαν να ξοδεύουν περισσότερο χρόνο εργαζόμενοι σε ομάδες κοινότητας για να βελτιώσουν τις γειτονιές τους.

Επιπρόσθετα, οι άνθρωποι θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τον ελεύθερο χρόνο τους για να κάνουν τη δουλειά που αγαπάνε, ακόμη κι αν πληρώνονται ελάχιστα ή καθόλου απ' αυτήν. Κάποιοι θα μπορούσαν να έχουν μικρές επιχειρήσεις πέρα από το ωράριό τους: θα κέρδιζαν τα προς το ζην δουλεύοντας μερικώς σε κανονική δουλειά και θα μπορούσαν να ξοδεύουν τον περισσότερο χρόνο τους κατασκευάζοντας χειροτεχνίες ή σε οποιαδήποτε άλλη ασχολία, επειδή την απολαμβάνουν, ακόμη κι αν τους απέφερε ελάχιστα σεντς την ώρα. Άλλοι θα ξόδευαν τον περισσότερο χρόνο τους σε μη αμειβόμενη εργασία: για παράδειγμα, για μελέτη και γράψιμο, ασχολούμενοι με την τοπική πολιτική, την τέχνη, τα σπορ ή τη μουσική. Ακόμη και οι άνθρωποι που είναι ικανοποιημένοι από τις δουλειές τους θα ωφελούνταν από τον περισσότερο ελεύθερο χρόνο: οι περισσότεροι καθηγητές των κολεγίων θα χαιρόνταν αν είχαν λιγότερο φόρτο διδασκαλίας και περισσότερο χρόνο για έρευνα, μελέτη και συγγραφή· οι δικηγόροι, οι γιατροί, οι μηχανικοί και άλλοι επαγγελματίες θα χρησι-

μποιούσαν τον ελεύθερο χρόνο τους με παρόμοιο τρόπο.

Οι άνθρωποι θα μπορούσαν να κάνουν την εργασία που αγαπούν χωρίς να παραιτηθούν από την κανονική τους δουλειά, επειδή αυτή δεν θα τους αφαιρούσε πολύ χρόνο. Η εθελοντική εργασία αυτού του είδους μπορεί να προσφέρει τα αισθήματα της ολοκλήρωσης μιας εργασίας και τις κοινωνικές επαφές που οι περισσότεροι άνθρωποι τα βιώνουν σήμερα μέσα από τις δουλειές τους. Ταυτόχρονα, αυτή είναι εργασία που οι άνθρωποι κάνουν ελεύθερα, επειδή αισθάνονται ότι είναι ενδιαφέρουσα και σημαντική, και όχι μια δουλειά που κάνουν μόνο επειδή χρειάζονται το μισθό, όπως οι περισσότερες δουλειές σήμερα.

Όπως είπε ο Αριστοτέλης, οι δραστηριότητες που κάνουμε ελεύθερα είναι πιο απολαυστικές από την πληρωμένη εργασία, επειδή εκτελούνται οι ίδιες ως σκοποί και όχι ως μέσα για έναν άλλο σκοπό.

Ο δυτικός πολιτισμός έδωσε έμφαση στην αξία της ψυχαγωγίας από την εποχή του Αριστοτέλη μέχρι το 18^ο αιώνα, και αυτή ήταν μια κεντρική αξία στην εποχή της Αμερικανικής Επανάστασης. Ο αριστοκράτης Τζέφερσον ήταν γνωστός για την κλασική στάση του απέναντι στην ψυχαγωγία, αφιερώνοντας τον ελεύθερο χρόνο του στη φιλοσοφία και την αρχιτεκτονική. Ο μεσοαστός Φραγκλίνος, παρόλο που τον ξέρουμε ως εργατικό άνθρωπο που έκανε αποταμίευση, στην πραγματικότητα χρησιμοποίησε τις αποταμιεύσεις του για να συνταξιοδοτηθεί στα σαράντα του, ώστε να έχει τον ελεύθερο χρόνο να αφοσιωθεί πλήρως στην πολιτική και την επιστήμη.

Μόνο κατά το 19ο και 20ο αιώνα φτάσαμε να θεωρούμε την παραγωγή και τη συσσώρευση πλούτου ως καθαυτό σκοπούς, αντί για μέσα που οδηγούν στο στόχο μιας καλής ζωής. Αυτή η στάση μπορεί να ήταν χρήσιμη κατά την περίοδο της οικονομικής ανάπτυξης, αλλά όταν θα σταματήσει η ανάπτυξη, θα μπορούσαμε να δούμε ότι ο Αριστοτέλης είχε δίκιο όταν έλεγε ότι δουλεύουμε προκειμένου να έχουμε τη δυνατότητα να κάνουμε αυτά που μας ψυχαγωγούν, ότι ο σκοπός της δουλειάς είναι να υποστηρίξει τις δραστηριότητες που είναι από μόνες τους σκοποί.

Από την κλασική εποχή μέχρι το 18^ο αιώνα, η Δύση πίστευε στην αξία της ψυχαγωγίας, αλλά πάντοτε μόνο ένας μικρός αριθμός αριστοκρατών είχε τον ελεύθερο χρόνο που χρειαζόταν για μια ολοκληρωμένη ανθρώπινη ζωή και οι περισσότεροι άνθρωποι έπρεπε να μοχθούν για πολλές ώρες για να παράγουν απλώς τα αναγκαία. Τώρα, υπάρχει η δυνατότητα οι περισσότεροι άνθρωποι να μετακινηθούν από το βασίλειο της αναγκαιότητας

στο βασίλειο της ελευθερίας, ξοδεύοντας κάποιο χρόνο για την αναγκαία εργασία, αλλά έχοντας αρκετό ελεύθερο χρόνο για να αναπτύξουν πλήρως τα ταλέντα τους και για να ζήσουν ολοκληρωμένες ανθρώπινες ζωές.

Πόσο είναι αρκετό;

Για πρώτη φορά, η παγκόσμια οικονομία έφτασε στο σημείο όπου πρέπει να αποφασίσουμε πόσο είναι αρκετό. Σ' όλη την ανθρώπινη ιστορία, οι περισσότεροι άνθρωποι έζησαν στο όριο της επιβίωσης: η οικονομική ανάπτυξη ήταν προφανώς καλό πράγμα, όταν οι περισσότεροι άνθρωποι χρειάζονταν τροφή, στέγαση, βασική εκπαίδευση και ιατρική περίθαλψη. Όταν φτάνουμε σε μια οικονομία αφθονίας, όμως, μπορούμε να αποφασίσουμε τι βιοτικό επίπεδο θέλουμε.

Αν η ανάπτυξη συνεχιστεί θα φτάσει κάποια στιγμή στο σημείο όπου οι άνθρωποι θα έχουν αρκετά. Ακόμη και ο Herman Kahn, που υποστήριζε την οικονομική ανάπτυξη ενάντια στους οικολόγους, προέβλεψε ότι η ανάπτυξη θα τερματιστεί κάποια στιγμή, επειδή οι ανάγκες θα ικανοποιούνταν, όταν το παγκόσμιο κατά κεφαλή ακαθάριστο προϊόν θα έφτανε να είναι δυόμιση φορές μεγαλύτερο από το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Αμερικής το 1975, τότε που το έγραφε αυτό. Είναι ενδιαφέρον να δούμε ότι, αν προβάσουμε το κατά κεφαλή ΑΕΠ στο μέλλον, θα δούμε ότι μέσα σε δέκα χρόνια από τώρα, η Αμερική θα φτάσει στο επίπεδο εισοδημάτων, όπου ο αντι-οικολόγος Herman Kahn είπε ότι θα τερματιστεί η ανάπτυξη, επειδή οι ανάγκες θα ήταν ικανοποιημένες¹⁴.

Ο Kahn δεν ανέφερε καθόλου τους λόγους γιατί ο κόσμος θα έπρεπε να στοχεύει σε εισόδημα δυόμιση φορές μεγαλύτερο από το εισόδημα στην Αμερική του 1975. Έκανε ατελείωτες τεχνικές μελέτες, προσπαθώντας να αποδείξει ότι θα υπήρχαν αρκετοί πόροι και ενέργεια για να στηρίξουν αυτό το κατά κεφαλή παγκόσμιο ακαθάριστο προϊόν, αλλά ποτέ δεν έκανε μελέτες για να βρει αν οι άνθρωποι θα περνούσαν καλύτερα, εάν κατανάλωναν τόσο πολύ.

Αν εξετάσουμε αυτό το ζήτημα, καταλαβαίνουμε ότι στις ΗΠΑ έχουμε φτάσει ήδη σ' ένα σημείο όπου πολλά απ' αυτά που καταναλώνουμε είναι

¹⁴ Kahn και άλλοι, «The Next 200 Years». [...] Ο Kahn φαινόταν άπληστος στη δεκαετία του '70, αλλά σήμερα φαίνεται σωστός, συγκρινόμενος με την προοπτική της ασταμάτητης οικονομικής ανάπτυξης, που όλοι θεωρούν δεδομένη. Οι οικολόγοι θα έκαναν καλά να ξεπεράσουν τα σενάρια ολικής καταστροφής και να δουν ότι η ανάπτυξη μπορεί να σταματήσει επειδή αυτό είναι πιο σωστό, όπως είπε ο Kahn, αλλά σε χαμηλότερο επίπεδο απ' αυτό που απαιτούσε αυτός.

άχρηστα. Έχουμε δει ότι οι ΗΠΑ έχουν φτάσει στο σημείο όπου η ανάπτυξη δεν έχει αληθινά οφέλη, αλλά προκαλεί αληθινά προβλήματα. Τις τελευταίες δεκαετίες:

- Τα έξοδα για ιατρική περίθαλψη έχουν εκτοξευτεί στα ύψη χωρίς να αυξηθεί το προσδόκιμο ζωής και τα χειρότερα προβλήματα υγείας προκαλούνται από τις τροφές μαζικής παραγωγής που περιέχουν πολλά λίπη και ζάχαρη, από το κάπνισμα και από την έλλειψη γυμναστικής.
- Τα έξοδα για εκπαίδευση έχουν εκτοξευτεί στα ύψη, ενώ οι επιδόσεις των μαθητών έχουν μειωθεί και τα χειρότερα προβλήματα στην εκπαίδευση γεννιούνται από την υπερβολική διασκέδαση και από τους γονείς που εργάζονται τόσο πολύ, με αποτέλεσμα να μην έχουν χρόνο για τα παιδιά τους.
- Οι εκτάσεις γης που καταναλώνουμε και οι αποστάσεις που μετακινούμαστε με αυτοκίνητο έχουν εκτοξευτεί στα ύψη, αλλά οι πόλεις μας έχουν γίνει λιγότερο βιώσιμες και τα χειρότερα αστικά προβλήματα προκαλούνται από την υπερβολική χρήση των αυτοκινήτων και από τη στέγαση στα αραιοκατοικημένα προάστια.

Σε κάθε περίπτωση, η ανάπτυξη δεν μας δίνει πια σημαντικά οφέλη, αλλά προκαλεί σημαντικά προβλήματα. Σε κάθε περίπτωση, οι ιστορικές και διεθνείς συγκρίσεις δείχνουν ότι τουλάχιστον τα μισά απ' αυτά που καταναλώνουμε είναι άχρηστα.

[...]

Ωστόσο, η κατανάλωση, ο τρίτος παράγοντας της βιωσιμότητας [με τους άλλους δύο να είναι ο πληθυσμός και η τεχνολογία, ΣτΜ], δεν έτυχε ιδιαίτερης προσοχής στη δημόσια συζήτηση και καθόλου όσον αφορά την κυβερνητική δράση. Οι καθημερινοί άνθρωποι επεξεργάζονται αυτά τα ζητήματα: στην Αμερική αναπτύχθηκε για δεκαετίες ένα εθελοντικό κίνημα για το λιτό τρόπο ζωής, και το μπεστ-σέλερ βιβλίο «Your Money or Your Life»¹⁵ δίνει στους ανθρώπους πρακτικές συμβουλές σχετικά με το πώς να ζουν απλά και να εξοικονομούν αρκετά χρήματα ώστε να σταματήσουν να δουλεύουν. Αλλά αυτά τα ζητήματα δεν τέθηκαν ποτέ στη συζήτηση για την οικονομική πολιτική.

¹⁵ Joe Dominguez and Vicki Robin, *Your Money or Your Life: Transforming Your Relationship with Money and Achieving Financial Independence* (New York, Viking, 1992).

Οι οικονομολόγοι δεν κάνουν μελέτες για να βρουν ποιο επίπεδο ζωής είναι ιδανικό και πότε πρέπει να τερματιστεί η οικονομική ανάπτυξη επειδή οι ανάγκες έχουν κορεστεί. Οι πολιτικοί δεν προωθούν την επιλογή των ωρών εργασίας ως μέθοδο για την επιβράδυνση και τελικά τον τερματισμό της οικονομικής ανάπτυξης.

Θα μπορούσαμε να έχουμε μια βιώσιμη παγκόσμια οικονομία, που να προσφέρει αρκετά για όλους, αν τα αναπτυγμένα έθνη επέλεγαν ένα λιγότερο καταναλωτικό μέλλον. Όσο περισσότερα κάνουμε για να περιορίσουμε τη σπάταλη κατανάλωση μεταξύ των πλουσίων, τόσο μεγαλύτερη πιθανότητα έχουμε να δημιουργήσουμε ένα μέλλον όπου η ανάπτυξη θα τερματιστεί, επειδή όλοι θα έχουν αρκετά –όχι εξαιτίας της οικολογικής κρίσης. Ωστόσο, η συζήτηση για την παγκόσμια αναπτυξιακή πολιτική παραβλέπει το κρίσιμο ερώτημα: σε ποιο εισόδημα κατά κεφαλή πρέπει να στοχεύουμε, επειδή είναι καλύτερο όσον αφορά την ανθρώπινη κατάσταση;

Η πιο πιθανή πρόβλεψη για το μέλλον είναι ότι η αύξηση των τιμών των πόρων, η υπερθέρμανση του πλανήτη και άλλα οικολογικά προβλήματα θα αποτρέψουν τον περισσότερο κόσμο του πλανήτη να ξεφύγει από τη φτώχεια: θα υπάρχουν θύλακες ανήσυχων πλουσίων στις ΗΠΑ, την Ευρώπη και σε περιοχές της Ασίας, και θα δρομολογηθούν πολλά προγράμματα εξόδου από την κρίση, για να αντιμετωπιστεί η οικολογική υποβάθμιση και για να ξαναβάλουν την οικονομία πάλι σε τροχιά.

Αν είχαμε ξεκινήσει τη μετάβαση σε πιο βιώσιμη παραγωγή και απλούστερο τρόπο ζωής τη δεκαετία του '70, όταν για πρώτη φορά αναγνωρίστηκαν ευρέως τα οικολογικά όρια στην ανάπτυξη, θα μπορούσαμε να μεταβούμε σε μια βιώσιμη οικονομία μη ανάπτυξης χωρίς να βλάψουμε το παγκόσμιο περιβάλλον. Αυτή η ομαλή μετάβαση δεν είναι πλέον εφικτή: η υπερθέρμανση του πλανήτη έχει ήδη αρχίσει και δεν μπορούμε να τη σταματήσουμε, παρά μόνο να την επιβραδύνουμε.

Αυτή η απειλητική οικολογική κρίση είναι ένας λόγος παραπάνω για να ξεκινήσουμε τώρα τη μετάβαση.

Μετάφραση: Δημήτρης Κωνσταντίνου

Gustavo Esteva¹

Ο καρκίνος της οικονομικής ανάπτυξης

Πλέον είναι δυνατόν, μόνο μετά από τραγωδίες όπως αυτή που έλαβε χώρα στο Tabasco², να αμφισβητούμε δημόσια το κεντρικό δίδαγμα της κυρίαρχης θρησκείας: το στόχο της επιταχυνόμενης οικονομικής ανάπτυξης. Πενήντα χρόνια προπαγάνδας έχουν μετατρέψει το δόγμα των οικονομολόγων σε γενική προκατάληψη. Χωρίς καμία αμφισβήτηση, δεχόμαστε ότι η επιταχυνόμενη οικονομική ανάπτυξη είναι επιθυμητή. Έφτασε, όμως, τώρα η στιγμή να εγκαταλείψουμε αυτή την επιζήμια εμμονή.

Η όσο το δυνατό μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη μαζί με την αύξηση του πληθυσμού θεωρείται κοινός τόπος. Όμως δεν είναι. Όλα τα πράγματα θα έπρεπε να αναπτύσσονται μέχρι να φτάσουν σε μια σωστή αναλογία: φυτά, ζώα, άνθρωποι. Αν φτάνοντας σ' αυτή την αναλογία συνεχίζουν να αυξάνονται, τότε δημιουργείται ένα εξάμβλωμα, κοινώς καρκίνος. Οτιδήποτε αυξάνει, όταν οι τυπική οικονομία συνεχίζει να αναπτύσσεται, αποτελεί ένα τύπο κοινωνικού καρκίνου. Η εκμετάλλευση, η παράλογη ή εξοικονομική παραγωγή, η διαφθορά και η σπατάλη μεγαλώνουν με κόστος την κοινωνική δικαιοσύνη και την ευμάρεια της πλειοψηφίας.

Σε κάθε χώρα υπάρχουν πράγματα που έχουν αυξηθεί πάρα πολύ και θα έπρεπε να μειωθούν, ενώ άλλα δεν έχουν αναπτυχθεί αρκετά ή χρειάζονται συνεχή ανάπτυξη για το γενικότερο καλό. Ένας υψηλός βαθμός ανάπτυξης, μετρημένος ως ποσοστό του ΑΕΠ, συνήθως αντανακλά ανάπτυξη σε ό,τι είναι ήδη αρκετά ανεπτυγμένο, ένας αυθεντικός κοινωνικός καρκίνος, και μείωση σε ό,τι θα έπρεπε να συνεχίσει να αυξάνεται.

Η οικονομική ανάπτυξη δημιουργεί το αντίθετο απ' ό,τι υπόσχεται. Δεν παρέχει καλύτερη ποιότητα ζωής ή εργασία στους ανθρώπους ή μεγαλύτερη αποδοτικότητα στη χρήση των πρώτων υλών. Το αντίθετο μάλιστα:

¹ Ο Gustavo Esteva είναι ακτιβιστής, μη ακαδημαϊκός στοχαστής, συγγραφέας. Του απονεμήθηκε το Εθνικό βραβείο Οικονομικών το 1978, η Μεξικάνικη έκδοση του Πούλιτζερ το 2006, το Πτυχίο Τιμής Ένεκεν από το Πανεπιστήμιο του Βερμόντ. Διετέλεσε διευθυντής του Ερευνητικού Ινστιτούτου για την Κοινωνική Εξέλιξη των Η.Ε. και σύμβουλος των Ζαπατίστας. Το κείμενο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «La Jorna» της 23ης Νοεμβρίου 2007. ΣτΜ

² Νοτιοδυτική πολιτεία του Μεξικού που πλήγηκε από καταρρακτώδεις βροχές το Νοέμβριο του 2007, με αποτέλεσμα το 80% του εδάφους να καλυφθεί από νερό, 1 εκατομμύριο άνθρωποι να μείνουν άστεγοι και οι εκτιμώμενες υλικές ζημιές να ανέρχονται σε 5 δισεκατομμύρια δολάρια.

γεννά φτώχεια, ανεπάρκεια και αδικία. Υπάρχουν άφθονες ιστορικές αναφορές που υποστηρίζουν αυτό το επιχείρημα. Το να συνεχίζουμε να θεωρούμε την οικονομική ανάπτυξη σαν κοινωνικό στόχο είναι σκέτη ανοησία. Κάτι τέτοιο μπορεί να αποδοθεί μόνο στην άγνοια του απλού ανθρώπου, στον κυνισμό ή στον συνδυασμό αυτών των δύο.

Σχεδόν σαράντα χρόνια πριν, ο Πωλ Στρίτεν κατέγραψε για την ILO (International Labour Organization) αυτή τη διεστραμμένη σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και αδικίας. Απέδειξε ότι μεγαλύτερη ανάπτυξη αντιστοιχεί σε μεγαλύτερη φτώχεια, και ότι υπάρχει μια σχέση αιτίας και αιτιατού μεταξύ αυτών των δύο. Απέδειξε επίσης ότι το διάσημο φαινόμενο της διάχυσης (trickle down effect) —η ιδέα ότι ο αυξανόμενος πλούτος διαχέεται στη μάζα και γεννά ως επακόλουθο την ευμάρεια— είναι μια διεστραμμένη και ανυπόστατη παραίσθηση.

Η εστίαση όλων των κοινωνικών προσπαθειών στην οικονομική ανάπτυξη απλώς αποκρύπτει τον πραγματικό στόχο: μεγαλύτερο πλούτο για τους λίγους, επιτείνοντας τη γενικότερη φτώχεια και την καταστροφή της φύσης. Κάτι τέτοιο δεν είναι λογικό, μιας και η εμμονή των οικονομολόγων είναι να εφαρμόζουν σε όλη την κοινωνία μια αυστηρά καπιταλιστική αρχή που ισχύει μόνο μόνο για τους ίδιους: το κεφάλαιο που δεν αυξάνεται, πεθαίνει και αυτό στο διηνεκές. Για αυτό το λόγο, καλλιεργώντας αυτή την εμμονή, είναι σαν να δίδεται λευκή επιταγή στις δυνάμεις της αγοράς ή στην κυβέρνηση να συνεχίσουν αυτή την προσπάθεια, στο όνομα βέβαια της ευμάρειας της πλειοψηφίας, μιας ευμάρειας που ποτέ δεν υλοποιείται.

Θα πρέπει να επανακτήσουμε μια αίσθηση του μεγέθους των πραγμάτων, που είναι απλώς μια άλλη μορφή της κοινής λογικής: της λογικής που υπάρχει μέσα στην κοινωνία. Να αγωνιστούμε ενάντια σε έναν πολιτισμό της σπατάλης, της άποψης ότι όλα είναι αναλώσιμα, της καταστροφής και της αδικίας, και σε μια κουλτούρα που δημιούργησε το φαινόμενο του θερμοκηπίου και την υπερθέρμανση του πλανήτη Γη με καταστροφικές συνέπειες. Μπορούμε να διεκδικήσουμε με λογική και υπευθυνότητα την απόρριψη καθετί μη απαραίτητου, στο όνομα κοινωνικά βιώσιμων στόχων, και να παραμερίσουμε για πάντα την ειδωλολατρία της οικονομικής ανάπτυξης.

Έχει φθάσει πλέον το πλήρωμα του χρόνου για να προτείνουμε τα πλεονεκτήματα ενός αργητικού ρυθμού ανάπτυξης, ξεκαθαρίζοντας προς τα πού θα στρέψουμε τις προσπάθειές μας. Για παράδειγμα, υποστηρίζοντας

τους ευαίσθητους τομείς υψηλής παραγωγικότητας και αποδοτικότητας, όπως είναι αυτοί που αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό του κατατρεγμένου «άτυπου τομέα»³. Αυτό απαιτεί εστίαση στην ενδυνάμωση της παραγωγικής ικανότητας της πλειοψηφίας και όχι την υποστήριξη μη αποδοτικών γιγάντων. Ο εφιάλης του οικονομολόγου, μια πτώση στο ΑΕΠ, θα μπορούσε να είναι ευλογία για τη μάζα.

Είναι καιρός πια να σταματήσουμε αυτή την κυρίαρχη παραφροσύνη. Κάποια πράγματα χρειάζεται να αναπτυχθούν κι άλλα χρειάζεται να περιοριστούν. Ας αφήσουμε την ικανότητα της αυτοσυντήρησης και τη ζωτική μας αυτονομία να μεγαλώσει. Ας αφήσουμε χώρο έκφρασης στην ελευθερία και στην πρωτοβουλία να αναπτυχθεί. Ας αφήσουμε τις ευκαιρίες για μια καλή ζωή να πολλαπλασιαστούν, σύμφωνα με τον τρόπο που κάθε άτομο και κουλτούρα αντιλαμβάνονται την καλή ζωή. Και για να γίνει αυτό εφικτό, ας μειώσουμε το βάρος της επίσημης οικονομίας που μας καταπιέζει και μας φθείρει με όλα αυτά που αντιτίθενται σε μια καλή ζωή για όλους μας, ενώ ταυτόχρονα καταστρέφει τη φύση.

Μετάφραση: Η. Λογοθέτης

³ Ο τομέας της οικονομίας που δεν φορολογείται, δεν ελέγχεται από την κυβέρνηση ή δεν συμπεριλαμβάνεται στο ΑΕΠ, όπως η ανταλλακτική οικονομία.

Ivan Illich
Η σιαά του μέλλοντος

Ο Ιβάν Ίλιτς, εξαιτίας της ριζοσπαστικής κριτικής του στη βιομηχανική κοινωνία [σε βιβλία όπως «Ιατρική Νέμεση. Η απαλλοτρίωση της υγείας» (εκδ. Νησίδες), «Για τις ανάγκες του ανθρώπου σήμερα» (εκδ. Νησίδες), «Ευτραπεία» (εκδ. Κατσάνος), «Κοινωνία χωρίς σχολεία» (εκδ. Νεφέλη)] θεωρείται ευρέως ως ο πρωτοπόρος διανοούμενος του περιβαλλοντικού κινήματος, ως «ο προφήτης μιας εποχής των ορίων». Οι συντάκτες του περιοδικού NPQ (*New Perspectives Quarterly*, 1999, Vol. 16, Issue 2) Nathan Gardels και Marilyn Berlin Snell μίλησαν με τον Ίλιτς το 1989 στο σπίτι του σ' ένα μικρό χωριό στις πλαγιές της Σιέρα Μάδρε, περίπου 70 μίλια μακριά από την πόλη του Μεξικού.

NPQ: Εξαιτίας της ριζοσπαστικής κριτικής που κάνατε στη βιομηχανική κοινωνία 15 και 20 χρόνια πριν, θεωρείστε ως ένας πρωτοπόρος διανοούμενος του περιβαλλοντικού κινήματος.

Σήμερα, πολλές από τις έννοιές σας έχουν εισαχθεί στο λεξιλόγιο των κατεστημένων θεσμών της βιομηχανοποίησης και της ανάπτυξης: η Παγκόσμια Τράπεζα μιλάει πλέον για «βιώσιμη ανάπτυξη» και ενσωματώνει οικολογικούς προβληματισμούς στην προπαγάνδα για οικονομική ανάπτυξη: ο Τζορτζ Μπους, η Μάργκαρετ Θάτσερ και ο Μιχαήλ Γκορμπαςώφ ανησυχούν δημοσίως για την τρύπα του όζοντος και υπόσχονται μια «περιβαλλοντική ατζέντα». Τι έχει αλλάξει;

IVAN ILLICH: Αυτό που άλλαξε είναι ότι η κοινή λογική μας έχει αρχίσει να αναζητάει μια γλώσσα για να μιλήσει για τη σιαά που ρίχνει πάνω μας το μέλλον.

Η κεντρική θέση του πρώιμου έργου μου ήταν ότι οι περισσότερες δυστυχίες που προκαλεί ο άνθρωπος στον εαυτό του –από τα βάσανα των καρδιοπαθών και την αμάθεια των φτωχών μέχρι την κυκλοφοριακή συμφόρηση, την έλλειψη στέγης και τη μόλυνση του αέρα– είναι προϊόντα των θεσμών της βιομηχανικής κοινωνίας που αρχικά σχεδιάστηκαν για να προστατεύουν τον κοινό άνθρωπο από το περιβάλλον, να βελτιώσουν τις υλικές συνθήκες του και να ενισχύσουν τις ελευθερίες του. Παραβιάζοντας τα όρια που τίθενται στον άνθρωπο από τη φύση και την ιστορία, η βιομηχανική κοινωνία προκάλεσε ανικανότητα και δυστυχία στο όνομα της εξάλειψης της ανικανότητας και της δυστυχίας!

Σ' αυτή την πρώιμη κριτική μου, αναφέρθηκα στην προειδοποίηση του

Ομήρου για την καταδίκη από τη Νέμεση. Οδηγούμενος από την πλεονεξία ή την έμφυτη απληστία, ο Προμηθέας παραβίασε τα όρια της ανθρωπίνης κατάστασης. Επιτελώντας πράξη ύβρεως ή αμέτρητης αλαζονείας, έφερε τη φωτιά από τους ουρανούς και κατά συνέπεια καταδίκασε τον εαυτό του. Αλυσοδέθηκε σ' ένα βράχο, ένας αετός τού έτρωγε το συκώτι και οι άκαρδοι θεοί τον κρατούσαν ζωντανό θεραπεύοντας το συκώτι του κάθε νύχτα. Η τιμωρία του Προμηθέα από τη Νέμεση είναι μια αιώνια υπενθύμιση της αναπόδραστης κοσμικής ανταπόδοσης του κακού.

Σε όλες τις προβιομηχανικές ηθικές ήταν κοινή η ιδέα ότι το πεδίο δράσης της ανθρώπινης δραστηριότητας ήταν στενά περιορισμένο. Η τεχνολογία ήταν μια περιορισμένη εξυπηρέτηση της αναγκαιότητας, όχι εργαλείο που διευκόλυνε τις δραστηριότητες που επέλεγε ο άνθρωπος. Σε πιο πρόσφατους καιρούς, μέσα από την υπερβολική μας προσπάθεια να μετασχηματίσουμε την ανθρώπινη κατάσταση με τη βιομηχανοποίηση, όλος ο πολιτισμός μας έπεσε θύμα της ζήλειας των θεών. Τώρα ο Καθένας έχει γίνει Προμηθέας και η Νέμεση είναι ενδημική· είναι η συνέπεια της προόδου. Είμαστε όμηροι ενός τρόπου ζωής που οδηγεί στην ολική καταστροφή.

Ο άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει χωρίς τα αυτοκινητά του που ξερονούν CO₂ ή τα αποσμητικά με χλωροφθοράνθρακες που καταστρέφουν τη βιόσφαιρα. Δεν μπορεί να ζήσει χωρίς τις ακτινοθεραπείες του, τα φυτοφάρμακα και τις μη διασπώμενες πλαστικές σακούλες του σούπερ-μάρκετ. Στο πρώιμο έργο μου υποστήριζα ότι για να επιβιώσει το είδος θα έπρεπε να μάθει να ζει με τη Νέμεση.

Το 1970 είχα φτιάξει μια βιβλιογραφική λίστα για τα «περιβαλλοντικά ζητήματα» με αφορμή ένα σεμινάριο. Περιελάμβανε αριστέες από τις πρώτες μελέτες για τις γενετικές αλλαγές που υπέστησαν τα παιδιά μετά τις πυρηνικές δοκιμές στην ατόλη Bikini (δακτύλιος κοραλλιογενών νησιών στον Ειρηνικό ωκεανό, ΣτΜ), μια μελέτη για τα κατάλοιπα των φυτοφαρμάκων στο ανθρώπινο συκώτι και την πρώτη μελέτη για τα κατάλοιπα του DDT στο μητρικό γάλα. Εκείνον τον καιρό με κατέκριναν ευρέως για «αποικαλυψιακές ακρότητες».

Σήμερα, σχεδόν δύο δεκαετίες αργότερα, μια θλιβερή αίσθηση ανισορροπίας γεννιέται στην κοινή λογική. Η καταστροφή του όζοντος, η υπερθέρμανση της ατμόσφαιρας της γης, η μη αναστρέψιμη και προοδευτική εξάλειψη της γενετικής ποικιλομορφίας –όλα αυτά μας κάνουν να συνειδητοποιήσουμε τις συνέπειες της Προμηθειικής μας υπέρβασης.

Σήμερα, υπάρχει μια γενικευμένη αίσθηση ότι το μέλλον που προσδοκούσαμε δεν θα έρθει και αντιμετωπίζουμε αυτό που ο Μισέλ Φουκώ έχει ονομάσει «γνωσιολογική ρήξη» – μια απότομη αλλαγή της εικόνας του εαυτού μας στη συνείδηση, εξαιτίας της οποίας το αδιανόητο γίνεται νοητό. Για παράδειγμα, μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση ο αποκεφαλισμός ενός βασιλιά ήταν απλώς αδιανόητος. Τότε, ξαφνικά, αποκεφαλίστηκε ο βασιλιάς και αναδόθηκε μια ριζικά νέα αναπαράσταση του ρόλου του κοινού ανθρώπου στην κοινωνία. Δημιουργήθηκε μια γλώσσα που μιλούσε με νέους, προηγούμενως αδιανόητους όρους για τη λειτουργία της κοινωνίας.

Παρομοίως, δεν μας είναι πλέον ανεκτό να σιεφτόμαστε τις πυρηνικές βόμβες ως όπλα· τώρα αναγνωρίζονται ως εργαλεία αυτοεξόντωσης. Η καταστροφή του στρώματος όζοντος και η υπερθέρμανση της ατμόσφαιρας κάνουν απαράδεκτο το να σιεφτόμαστε τη βιομηχανική ανάπτυξη ως πρόοδο· τώρα μας φαίνεται ως προσβολή της ανθρώπινης κατάστασης. Ίσως για πρώτη φορά μπορούμε τώρα να διανοηθούμε ότι «αυτή η γη μπορεί να γίνει μη κατοικήσιμη», όπως το είπε κάποτε ο Σάμουελ Μπέκετ.

Αυτό που είναι καινούριο δεν είναι το μέγεθος ούτε και η ποιότητα, αλλά η ίδια η ουσία της επικείμενης ρήξης στη συνείδηση. Αυτή η ρήξη δεν είναι μια διακοπή της γραμμής εξέλιξης προς ένα νέο στάδιο, δεν είναι ούτε ένα πέρασμα από μια διάσταση προς μια νέα. Μπορούμε να την περιγράψουμε μόνο ως μια καταστροφική ρήξη με την εικόνα που είχε για τον εαυτό του ο βιομηχανικός άνθρωπος.

NPQ: Όταν η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη της νορβηγίδας πρωθυπουργού Brundtland μιλάει για «βιώσιμη ανάπτυξη», οι δύο όροι συνεισφέρουν αλλά και δυσχεραίνουν τη γλώσσα που μιλάει για τη σκιά του μέλλοντος. «Βιώσιμη» είναι η γλώσσα της ισορροπίας και των ορίων, «ανάπτυξη» είναι η γλώσσα της προσδοκίας περισσότερων.

ILLICH: Παρόλο που η Brundtland εκθέτει τις επιζήμιες παράπλευρες συνέπειες της βιομηχανικής προόδου και λέει στα πλούσια έθνη ότι πρέπει να σηκώσουν το βάρος της διάσωσης του πλανήτη, ωστόσο παραμένει στενά μέσα στα όρια της φιλολογίας της «ανάπτυξης». Ενώ η κυρία Brundtland είναι ικανή να αποσυνδέσει την επιδίωξη της ειρήνης και της δικαιοσύνης από το όνειρο της προόδου του 19^{ου} αιώνα, η αναγκαία κριτική της ιδέας της ανάπτυξης παραμένει εκτός του σκεπτικού της. Οι εξωτερικές φόρμες καταρρέουν, αλλά τα θεωρητικά στηρίγματα της «ανάπτυ-

ξης» παραμένουν ακλόνητα. Οι πιστικές ερωτήσεις σήμερα είναι: «Μετά την ανάπτυξη, τι; Τι έννοιες; Τι σύμβολα; Τι παραστάσεις;».

Προκειμένου να βρει κάποιος μια εναλλακτική γλώσσα, πρέπει να γυρίσει στο παρελθόν –να ανακαλύψει την ιστορία εκείνων των επινοημένων πεποιθήσεων που είναι οι μυθολογικές αποκρυσταλλώσεις γύρω από τις οποίες οργανώνεται η σύγχρονη εμπειρία, πεποιθήσεις όπως η «ανάγκη», η «επέκταση», η «συμμετοχή», η «ανάπτυξη». Παραφράζοντας τον χιλιανό ποιητή Vicente Huidobro, η εμβάθυνση στις εναλλακτικές λύσεις που δεν επιλέχθηκαν μπορεί να γίνει αν θυμηθούμε «εκείνες τις ώρες που έχασαν το ρολόι τους».

Για παράδειγμα, πριν τον Κορτέζ, υπήρχαν σπόροι μιας μοναδικής ποικιλίας ινδικού καλαμποκιού που προερχόταν εξελικτικά από τουλάχιστον 150 διαφορετικές ποικιλίες. Η ποικιλία αυτή είχε προσαρμοστεί μοναδικά στο μικροκλίμα της περιοχής που ζω. Όταν το άλεθαν για μαγείρεμα, το καλαμπόκι έπαιρνε το χαρακτηριστικό μπλε χρώμα των τοπικών λουλουδιών, διαφορετικών από άλλα που βρίσκονται 10 μίλια ανατολικά ή δυτικά από εδώ. Πολλές θρησκευτικές γιορτές, έθιμα του γάμου, ακόμη και οι φούρνοι και η διατροφή διαμορφώθηκαν με βάση αυτό το φυτό.

Τότε ήρθε ο σπόρος «θαύμα» του Δρ. Bourlag, με επιδοτήσεις από την κυβέρνηση για λιπάσματα, εντομοκτόνα και παρασιτοκτόνα. Τα πρώτα χρόνια, τα χωράφια είχαν εκπληκτικές σοδειές. Στη συνέχεια, όμως, σε λιγότερο από μια δεκαετία, τα χωράφια που καλλιεργούνταν κατά βαθμίδες από την εποχή πριν τον Κολόμβο, έμειναν ακαλλιεργητα και ισοπεδώθηκαν από τα νερά. Τώρα, οι νέοι δεν δουλεύουν στα χωράφια. Αναζητούν δουλειά σε μεγαλύτερες πόλεις, επισκευάζουν παλιά αυτοκίνητα ή προσπαθούν να κερδίσουν χρήματα πουλώντας μικροπράγματα από σπίτι σε σπίτι. Τα εργαλεία και οι γάιδαροι των πατεράδων τους εξαφανίστηκαν. Αυτές οι αλλαγές πραγματοποιήθηκαν τόσο γρήγορα που οι γιορτές του «μπλε καλαμποκιού» γίνονται ακόμη.

Μόνο αν εισέλθουμε ξανά στο σήμερα με γνώση από το χαμένο χρόνο της μπλε τορτίγια –για να προεκτείνω αυτό το παράδειγμα– θα μπορούσαμε να αποκτήσουμε έναν καινούριο τρόπο αντίληψης των πραγμάτων και ένα νέο σύνολο εννοιών που θα κατευθύνουν βιώσιμες «πολιτικές» χωρίς να καταφεύγουμε στην «ανάπτυξη».

NPQ: Ποια είναι η ιστορία του όρου «ανάπτυξη»; Πώς μεταμόρφωσε τη σχέση μας με τη φύση;

ILLICH: Η «ανθρώπινη κατάσταση» παλιότερα περιέγραφε έναν τρό-

πο ζωής περιορισμένο από αναλλοίωτες αναγκαιότητες. Κάθε πολιτισμός ανέπτυξε κοινές επιθυμίες ή προβολές μιας συμβολικής φύσης. Στην περίπτωση που μόλις ανέφερα, πριν την εποχή των μεταφορών και της ψύξης ή των τεχνητά παραγόμενων ποικιλιών σπόρων, καλλιεργούνταν πολλές ποικιλίες τροφών, όπως το μπλε καλαμπόκι, ακολουθούνταν περίπλοκα σχήματα διατροφής και λατρεύονταν οι εποχές. «Το καλό» καθοριζόταν μέσα από τα «κοινά αγαθά» –τη ζωή που περιοριζόταν από τα κοινώς αποδεκτά όρια.

Η «ανάπτυξη», από την άλλη μεριά, είναι μία από εκείνες τις σύγχρονες έννοιες που εκφράζουν την εξέγερση ενάντια στην «αναγκαιότητα» που κυβερνούσε όλες τις κοινωνίες μέχρι το 18^ο αιώνα. Η ιδέα της «ανάπτυξης» υπόσχεται την απόδραση από το βασίλειο της αναγκαιότητας, μετασχηματίζοντας τα «κοινά αγαθά» σε «πόρους» προς εκμετάλλευση, για να ικανοποιηθούν τα απεριόριστα «θέλω» του κτητικού ατόμου.

Η «ανάπτυξη» συνδυάζει την πίστη ότι η τεχνολογία θα μας απελευθερώσει από τους περιορισμούς που είχαν όλοι οι πολιτισμοί του παρελθόντος με τη βεβαιότητα του 20^{ου} αιώνα: την εξέλιξη. Ερμηνευμένη από την οπτιμιστική πολιτική επιστήμη και πράξη, η «εξέλιξη» έγινε «πρόοδος». Ο όρος «υπο-ανάπτυξη», στην πραγματικότητα, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Χάρι Τρούμαν το 1949, όταν η κατάρρευση της αποικιοκρατίας μετά τον Β' Π.Π. «αποκάλυψε» έναν κόσμο που δεν ακολουθούσε την κατεύθυνση της βιομηχανικής ανάπτυξης.

Παράλληλα με την κατασιευή της ιδέας της βιομηχανικής προόδου, μια άλλη έννοια, η οποία υποδήλωνε τη συναίνεση των «μαζών» στην ανάπτυξη, ήρθε στη μόδα: συμμετοχή. Εφόσον η ανάπτυξη περιορίζει τα δεσμά της αναγκαιότητας, οι άνθρωποι πρέπει για το δικό τους καλό να μετασχηματίσουν τις ασαφείς και μερικές φορές υποσυνείδητες επιθυμίες τους σε «ανάγκες», οι οποίες πρέπει μετά να ικανοποιηθούν.

Οι «ανάγκες» επανακαθορίζουν τα «θέλω» ως «ελλείψεις» που πρέπει να ικανοποιηθούν από κάποιους «πόρους». Αφού τα «θέλω» είναι απεριόριστα, οι πόροι γίνονται «σπάνιοι», επειδή φορτίζονται με την αξιολογική κρίση «έλλειψη». Αυτή είναι η βάση της ακόρεστης απαίτησης για περισσότερα.

Οι «ανάγκες» δεν είναι «αναγκαιότητες». Είναι «θέλω» που έχουν επανακαθοριστεί ως απαιτήσεις για αγαθά ή υπηρεσίες που προσφέρονται από επαγγελματίες, έξω από τις υπάρχουσες ικανότητες της κοινότητας. Η παγκόσμια εμφάνιση των «αναγκών» κατά τα τελευταία 30 χρόνια αντανά-

κλά, μ' αυτή την έννοια, έναν επανακαθορισμό της ανθρώπινης κατάστασης και αυτού που οριζόταν ως «Καλό».

Για παράδειγμα, σήμερα στην πόλη του Μεξικού, ο αυξανόμενος πληθυσμός έχει την ανάγκη να του παρέχεται φαγητό, επειδή λιγότεροι άνθρωποι σε απόλυτους αριθμούς μπορούν να καλλιεργήσουν τη δική τους τροφή. Περισσότεροι άνθρωποι χρειάζονται δημόσιες μεταφορές ή ανακυκλωμένα αμερικανικά αυτοκίνητα, αφού στην οικονομία της αγοράς δεν έχουν άλλη επιλογή από το να μετακινούνται για να πάνε στη δουλειά τους. Περισσότερα σπίτια με νερό και ηλεκτρισμό πρέπει να παρέχονται, με δανεισμό από βορειοαμερικανικές τράπεζες, επειδή υπάρχει λιγότερος χώρος κατάλληλος για αυτο-κατασκευασμένα καταλύματα και επειδή οι άνθρωποι έχουν χάσει τις ικανότητες που απαιτούνται για να φτιάξουν μια στέγη.

NPQ: Επομένως, στη ρίζα της περιβαλλοντικής καταστροφής και της εξάντλησης των πεπερασμένων πόρων υπάρχει ένα κίνητρο για οικονομική ανάπτυξη που ενισχύεται από το μετασχηματισμό της ανθρώπινης κατάστασης, που καθορίζεται από την αναγκαιότητα, σε ένα βασιλείο «αναγκών».

Αν είναι έτσι, τότε ο δρόμος «μετά την ανάπτυξη», κατά την άποψή σας, εμπεριέχει μια επιστροφή στη στοιχειώδη ύπαρξη και αποικατάσταση της έννοιας των κοινών αγαθών;

ILLICH: Ναι, ακριβώς. Βιωσιμότητα χωρίς ανάπτυξη, ή στοιχειώδης ύπαρξη, είναι απλώς η ζωή μέσα στα όρια των αυθεντικά βασικών αναγκών. Στέγη, τροφή, παιδεία, κοινότητα και προσωπική φιλία μπορούν όλα να ικανοποιηθούν μέσα σ' αυτό το πλαίσιο.

NPQ: Η αποποίηση της οικονομικής ανάπτυξης δεν φαίνεται ικανή, προς το παρόν, να τύχει σημαντικής πολιτικής υποστήριξης. Και, στους καιρούς μας, όπου λείπει η πολιτική βούληση, την αντικαθιστά η τεχνολογία. Πράγματι, αναρωτιέται κανείς γιατί δεν γίνεται να προχωρήσουμε στην εποχή της «μετασπάνης» αντί της «στοιχειώδους ύπαρξης». Γιατί να μην ακολουθήσουμε το δρόμο του οικολογικού εκσυγχρονισμού;

Αν η ενέργεια είναι πεπερασμένη, γιατί να μην έχουμε τεχνολογία που να χρησιμοποιεί τους πόρους πιο αποδοτικά; Αν τα βενζινοκίνητα αυτοκίνητα μολύνουν, γιατί να μη χρησιμοποιήσουμε τη μεθανόλη; Αν τα χιλιόμετρα που κάνουμε για το γραφείο είναι υπερβολικά, γιατί να μην κάσουμε σπίτι και να εργαζόμαστε στο κομπιούτερ;

ILLICH: Η Επανάσταση της Πληροφορικής έχει δώσει νέα πνοή σ'

αυτό που αλλιώς θα ήταν η εξαντλημένη λογική της βιομηχανικής ανάπτυξης. Δημιουργεί προσδοκίες ότι μέσω των εργαλείων του ο άνθρωπος θα ξεφύγει από τα όρια της φύσης του.

Από την άλλη μεριά, η στοιχειώδης ύπαρξη προϋποθέτει ένα σύμπλεγμα κοινά καθορισμένων αναγκών σε αρμονία με τα όρια της φύσης. Η κοινωνική επίγνωση που διαχωρίζει τη μετασπάνη από τη στοιχειώδη ύπαρξη βασίζεται στην ιστορική γνώση ότι η ανθρώπινη κατάσταση είναι επισφαλής.

NPQ: Με τις τεχνολογίες της Εποχής της Πληροφορίας, ειδικά την εμβιο-μηχανική, υποθέτω ότι είναι ακόμη πιο κρίσιμο να δούμε την απόπειρα διαφυγής από την ανθρώπινη κατάσταση ως μια παραβίαση. Κατά την άποψή σου, αυτή η ψευδαισθηση είναι τόσο πιο επικίνδυνη όσο περισσότερο εφικτή μας φαίνεται. Αυτό σε κάνει περισσότερο ή λιγότερο αισιόδοξο για το μέλλον;

ILLICH: Κάνω διαχωρισμό μεταξύ της ελπίδας και της προσδοκίας. Η «προσδοκία» βασίζεται σε μια πίστη στα εργαλεία και στην αφελή αποδοχή των κοινωνικά κατασκευασμένων πεποιθήσεων. Η «ελπίδα» βασίζεται στην ιστορική εμπειρία. Για να αντικρύσουμε το μέλλον ελεύθερα, πρέπει να παρατήσουμε και τον οπτιμισμό και τον πεσιμισμό και να θέσουμε όλες τις ελπίδες μας στα ανθρώπινα πλάσματα, να μην εμπιστευτούμε τα εργαλεία και τα όργανα.

Εγώ, για παράδειγμα, βλέπω ακλόνητα σημάδια ελπίδας στον τρόπο στοιχειώδους ζωής των χωρικών ή στο δίκτυο αντιβιστών που άλλοτε σώζουν δέντρα και άλλοτε φυτεύουν. Ωστόσο, παραδέχομαι ότι αδυνατώ ακόμη να φανταστώ πώς αυτές οι ελπιδοφόρες πράξεις μπορούν να μεταφραστούν σε «πολιτική», προτού αναγκαστούμε γι' αυτό από μια ολική καταστροφή.

NPQ: Προφανώς, όταν η εκδίχηση της φύσης αποικρυσταλλώνεται στα ερείπια μιας αρχαίας μητρόπολης σαν την πόλη του Μεξικού –όπου τα έμβρυα των αγέννητων παιδιών δηλητηριάζονται με μόλυβδο από τον αέρα που αναπνέουν οι μητέρες τους– τα ερείπιά της θα στέκουν σαν τον Προμηθέα ως απόδειξη της κατάρτας της Νέμεσης. Τότε, ίσως η «πολιτική» να εγκαταλείψει την ανάπτυξη, και νέες μορφές οργάνωσης της ζωής θα εφευριστούν.

ILLICH: Η πόλη του Μεξικού έχει υπερβεί την καταστροφή. Είναι ένα σύμβολο για ό,τι έχει πάει στραβά με την ανάπτυξη. Αυτή η αρχαία πόλη, χτισμένη σε μια λίμνη, στην καθαρή ατμόσφαιρα της υψίπεδης κοι-

λάδας, δεν θα έχει καθαρό αέρα ή νερό μέχρι το 2000. Ωστόσο, αυτό που είναι ειληπτικό είναι το πώς καταφέρει να επιβιώσει η πόλη αυτή.

Γιατί οι άνθρωποι εκεί δεν πεθαίνουν από δίψα; Από την τεράστια ποσότητα του νερού που έρχεται από τα βουνά, το 50% πηγαίνει σε λιγότερο από το 3% των νοικοκυριών και το 50% των νοικοκυριών αποκτούν λιγότερο από το 3% του νερού. Αυτό σημαίνει ότι αυτό το 50% έχει νερό μόνο για να πίνει, να μαγειρεύει και να πλένει, και χρησιμοποιεί καζανάκι μόνο κάθε 17^ο σκατό! Είναι αλήθεια ότι η αποχέτευση των περιττωμάτων στο νερό είναι εντελώς ανέφικτη στην πόλη του Μεξικού. Παρόλα αυτά, τα 5,5 εκατομμύρια άνθρωποι που δεν έχουν σταθερό μέρος για αφόδευση, με κάποιο τρόπο διατηρούν αυτήν την παράμετρο της ζωής τους υπό έλεγχο.

Έτσι, η πόλη του Μεξικού είναι επίσης και ένα σύμβολο της σταθερότητας της κοινοτικής αλληλεγγύης, πέρα από την καταστροφή. Σε έναν τέτοιο κόσμο, βλέπω να αναδύονται τρομακτικές αλλά αποτελεσματικές μορφές αυτοδιαχείρισης που κρατούν την κυβέρνηση και άλλους θεσμούς ανάπτυξης έξω από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των δραστηριοτήτων άρχισε μετά το σεισμό του 1985, όταν η κυβέρνηση παρέλυσε και δεν μπόρεσε να βοηθήσει στην ανάκαμψη.

Σήμερα, στις συνελεύσεις των Μπάριος (γειτονίες) εκφράζονται διαρκώς στις συζητήσεις απαιτήσεις σαν αυτές:

«Πώς γίνεται να έχουμε ακριτό νερό στην πόλη για όλους; Ας φτιάξουμε δεξαμενές, να τις γεμίσουμε και μετά να μοιράζουμε το νερό στη γειτονιά μας».

«Πώς να αποφύγουμε το μπουλιάρισμα και να ελαττώσουμε τα επίπεδα μολύβδου στην ατμόσφαιρα; Να μην έχουμε φορτηγά στους δρόμους της πόλης την ημέρα. Τη νύχτα μπορεί να έρχονται οι τροφές στην κεντρική αγορά της κάθε γειτονιάς και μετά να μεταφέρονται με καροτσάκι».

Τώρα, απαιτούν να αυτοδιαχειρίζονται και τα περιπτώματά τους! Σε πολλά μπάριος, υπάρχουν πολλά μέρη όπου δεν επιτρέπεται η είσοδος της αστυνομίας, επειδή θεωρείται απειλή. Αυτές είναι χειροπιαστές ενδείξεις ότι οι άνθρωποι μπορούν να βρουν εναλλακτικές λύσεις αντί της ανάπτυξης που έχει φυλακίσει όλη τη χώρα στο χρέος. Η αυτοδιαχείριση των αυθεντικά βασικών αναγκών είναι αυτό που συμβαίνει εδώ.

NPQ: Δηλαδή, νέες μορφές ύπαρξης αναδύονται από τα συντριμμια της ανάπτυξης;

ILLICH: Μερικοί μυθιστοριογράφοι, σαν τον Doris Lessing στο

«Πέμπτο Παιδί», δημιουργούν μια αίσθηση του αναδυόμενου μέλλοντος, του είδους των σχέσεων που είναι πιθανές μέσα στα συντρίμμια. Στα γραπτά του Lessing περιγράφονται τα τρομαγμένα πλάσματα που έχουν την ικανότητα επιβίωσης.

Είναι ενδιαφέρον που ανακαλύπτουμε αυτή την κοινή εμπειρία των περιθωριακών στη μετασεισμική, προ-οικολογική αποκάλυψη της πόλης του Μεξικού. Υπάρχει κάτι εδώ από τη γέυση της συμμορίας, του ρακισοσυλλέκτη, του κατοίκου των χωματερών. Η δυσκολία μας είναι να βρούμε μια γλώσσα για να μιλήσουμε γι' αυτήν την εναλλακτική λύση, επειδή σ' αντίθεση με την επαγγελματική σοφία οι άνθρωποι με ανικανοποίητες βασικές ανάγκες επιβιώνουν με νέες μορφές ευδαιμονίας.

Ίσως μπορούμε να τους φανταστούμε ως την τεχνοφαγική πλειοψηφία στα τέλη του 20^{ου} αιώνα – άνθρωποι που τρέφονται από τα απόβλητα της ανάπτυξης. Ο πληθυσμός αυτός, για παράδειγμα, αποτελεί το μισό ποσοστό των νέων του κέντρου του Σικάγο, που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο, καθώς και τα δύο τρίτα των κατοίκων της πόλης του Μεξικού, των οποίων τα περιττώματα δεν αποτελούν αντικείμενα κεντρικής διαχείρισης. Από την υποτάξη της Νέας Υόρκης μέχρι την «πόλη των νεκρών» στο Κάιρο, όπου οι άνθρωποι ζουν στα νεκροταφεία, οι άνθρωποι αυτοί που πεισματικά επιβιώνουν είναι οι αυθόρμητοι αρχιτέκτονες του μεταμοντέρνου «μέλλοντος» μας.

NPQ: Μαχητές του δρόμου είναι η εικόνα που έρχεται στο μυαλό...

ILLICH: Ένοχοι για το έγκλημα της «απόρριψης των κοινωνικών ψευδαισθήσεων», αυτοί οι μαχητές της ζωής επανειβερβαίνουν την ακλόνητη ελπίδα μέσα από την ανατριχιαστική μορφή της συμμορίας. Ως κοινωνότητες εκτός νόμου που δεν έχουν διπλωματική συνέπεια και τακτική, η εμπειρία τους αποκλείεται από τη ρητορική της Brundtland, εκτός από την αναφορά σ' αυτούς ως ανυπότακτους, «άπορους» πελάτες που απαιτούν τη στοργή των ξένων. Κι όμως, αυτοί, ως ζωντανές αποικηρούξεις του «μέλλοντος», κατά κάποιο τρόπο δείχνουν το δρόμο προς τα μπρος. Η θέλησή τους να εμπλακούν σε κοινοτιστικά πειράματα εκτός «ανάπτυξης» μας κάνει να χαμογελάμε για το πομπώδες ύφος των επαγγελματιών που σχεδιάζουν το επόμενο βήμα της ανθρωπότητας.

NPQ: Περιγράψατε ένα δρόμο πέρα από την ανάπτυξη και έξω από την κυρίαρχη δημόσια συζήτηση, όπως διαμορφώνεται τώρα από την επιτροπή Brundtland. Ποιο είναι το επόμενο βήμα μέσα στο κατεστημένο πλαίσιο;

ILLICH: Για μένα είναι ξεκάθαρο ότι μια έντονα κυβερνητική παγκόσμια οικολογία θα ακολουθήσει μετά την ωφελιμιστική ηθική διαχείριση που κυριαρχεί στο σκεπτικό της Brundtland.

Αρχικά, ο ωφελιμισμός αποτελούσε μια προσπάθεια για το μεγαλύτερο δυνατό «καλό» στο μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων. Μετά, κάπου στη δεκαετία του '70, κατέληξε να σημαίνει τον λιγότερο δυνατό πόνο για το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων. Αυτός ο ιατρικός συμβολισμός αναδεικνύει το επόμενο βήμα μετά την Brundtland: όχι το μεγαλύτερο καλό ούτε τον λιγότερο πόνο, αλλά την περισσότερη δυνατή διαχείριση του πόνου για την ανθρωπότητα.

NPQ: Στην ουσία, δηλαδή, με τη διασωλήνωση της γης σε μια αναπνευστική συσκευή και με τα ναρκωτικά...

ILLICH: Ακριβώς. Μετά την Brundtland προβλέπω να γίνεται διαχείριση της εξάντλησης των κοινών αγαθών και όχι αποκατάσταση του κοινού περιβάλλοντος θέτοντας πολιτισμικά όρια, πολιτικά νομιμοποιημένα, στην ανάπτυξη. Σ' αυτή την εκτοπία θα δούμε την τεχνολογική διαχείριση του ανθρώπου να συμπεριλαμβάνει τα πάντα, ακόμη και τους ρυθμούς αναπαραγωγής.

NPQ: Επομένως, θα καλωσόριζες την ανάδυση μιας νέας οικολογικής αντίληψης που επικεντρώνει την προσοχή του ανθρώπου στην αποκατάσταση της φυσικής ισορροπίας; Μπορεί αυτό να είναι το νέο παγκόσμιο ήθος που συνδέει τον κατακερματισμένο αυτόν πλανήτη;

ILLICH: Πρέπει να καταλάβεις ότι η έννοια της οικολογίας είναι στενά συνδεδεμένη με την έννοια της «ζωής». Η «ζωή» δεν νοείται έξω από «το θάνατο της φύσης». Σ' ένα μακρύ νήμα σιέψης που πηγαίνει πίσω μέχρι τον Αναξαγόρα (500-428π.Χ.) και φτάνει μέχρι το 16^ο αιώνα, η οργανική, συνολική αντίληψη της φύσης ήταν κεντρική ιδέα στη Δύση. Ο Θεός ήταν αυτός που συνέδεε τον Κόσμο. Ωστόσο, με την Επιστημονική Επανάσταση, ένα μηχανιστικό μοντέλο κυριάρχησε στη σιέψη. Ως αντικείμενο της ανθρώπινης βούλησης, η φύση μεταμορφώθηκε σε νεκρό υλικό. Αυτός ο θάνατος της φύσης θεωρώ ότι ήταν η πιο σημαντική συνέπεια της ριζικής αλλαγής της αντίληψης του ανθρώπου για το σύμπαν.

Σήμερα, αυτός ο τεχνητός χαρακτήρας της «ζωής» εμφανίζεται με ξεχωριστή δραμύτητα στον οικολογικό λόγο. Αυτό που συνδέει τις ζωντανές μορφές και το περιβάλλον τους –ο Θεός– χάνεται μέσα σε μια ψηφιακή αντίληψη ενός «οικοσυστήματος» το οποίο μέσω πολλαπλών διαδραστικών μηχανισμών μπορεί να ρυθμιστεί επιστημονικά, αν εισαχθούν στον

υπολογιστή τα σωστά δεδομένα από το σοφό άνθρωπο. Ο άνθρωπος, ο φορέας της ανισορροπίας, αναθέτει στον εαυτό του την αποστολή της αποκατάστασης της ισορροπίας στη φύση. Ο οικολόγος άνθρωπος προσπατεύει τη «ζωή» και τους πόρους από την εξαφάνιση.

Το αυτορυθμιζόμενο σύστημα της «ζωής» γίνεται έτσι το μοντέλο αντίστασης στη βιομηχανική καταστροφή. Είναι μια πολύ δελεαστική ιδέα και απλοποιεί τα πάντα. Σε μια προσπάθεια να τα βάλει με τη Νέμεση, ο άνθρωπος επεκτείνει το θράσος του στη διαχείριση όλου του Κόσμου! Στο όνομα της φύσης, η οικολογία ειδωλοποιεί τον Προμηθεϊκό άνθρωπο.

Μετάφραση: Δημήτρης Κωνσταντίνου

Serge Latouche

Οικονομικά της απο-ανάπτυξης¹

Γιατί λιγότερα μπορεί να είναι τόσο πολύ περισσότερα

Τον περασμένο Δεκέμβρη δημοσιεύσαμε ένα άρθρο σχετικά με τα οικονομικά της απο-ανάπτυξης, ένα θέμα που έγινε το κύριο αντικείμενο αντιπαράθεσης όχι μόνο μέσα στα πλαίσια του κινήματος της αντιπαγκοσμιοποίησης αλλά και γενικότερα παγκοσμίως. Το ερώτημα είναι: πώς η απο-ανάπτυξη θα μπορούσε να εφαρμοστεί στο Νότιο ημισφαίριο;

Η λογική της διαφήμισης κυριαρχεί στα μέσα ενημέρωσης, έτσι ώστε να αντιμετωπίζουν κάθε νέο θέμα-υλικό, πολιτισμικό ή οτιδήποτε άλλο, ως ένα νέο προϊόν. Και στο ξεκίνημα κάθε νέου προϊόντος, η λέξη κλειδί είναι το σκεπτικό του προϊόντος. Έτσι, όσο εξαπλωνόταν η συζήτηση για την απο-ανάπτυξη (που σημαίνει οικονομική συρρίκνωση ή περιορισμός), τόσο τα μέσα ενημέρωσης ρωτούσαν να μάθουν ποιο είναι το σκεπτικό του προϊόντος. Λυπούμαστε που θα απογοητεύσουμε τα μέσα ενημέρωσης, αλλά η απο-ανάπτυξη δεν είναι ένα προϊόν. Δεν υπάρχει καμία αντίστοιχη θεωρία για την απο-ανάπτυξη στις θεωρίες ανάπτυξης των οικονομικών. Η απο-ανάπτυξη είναι απλά ένας όρος που δημιουργήθηκε από ριζοσπαστικούς επικριτές της θεωρίας της ανάπτυξης, με σκοπό να μας απελευθερώσει από την οικονομική ορθότητα που μας εμποδίζει να προτείνουμε εναλλακτικά σχέδια για μετα-αναπτυξιακές πολιτικές.

Στην πραγματικότητα, η απο-ανάπτυξη δεν είναι ένα συγκεκριμένο σχέδιο αλλά μια λέξη κλειδί. Η κοινωνία έχει εγκλωβιστεί σε μια λογική, η οποία κυριαρχείται από τα αναπτυξιακά οικονομικά των προοδευτικών: η τυραννία τους έχει κάνει την κάθε σκέψη να φαντάζει απίθανη έξω από αυτό το πλαίσιο. Η ιδέα μιας κοινωνίας βασισμένης στην απο-ανάπτυξη είναι απλά ένας τρόπος να ερεθίσει τη σκέψη για εναλλακτικές προτάσεις. Το να κατηγορούνται οι υποστηρικτές της ότι απλά περιμένουν να δουν τις οικονομίες να συρρικνώνονται μέσα από το υπάρχον σύστημα, αντί να προτείνουν κάποια εναλλακτική πρόταση γι' αυτό, και να θεωρούνται ύποπτοι (όπως συμβαίνει με κάποιους οικονομολόγους της αντιπαγκοσμιοποίησης) για το ότι θέλουν να εμποδίσουν τον υποανάπτυκτο κόσμο να λύσει τα προβλήματά του, δηλώνει στην καλύτερη περίπτωση άγνοια και στη χειρότερη κακοπιστία.

¹ Νοέμβριος 2004, Le Monde diplomatique.

Οι υπέρμαχοι της οικονομικής συρρίκνωσης θέλουν να δημιουργήσουν ολοκληρωμένες, αυτόνομες και ουσιαστικά υπεύθυνες κοινωνίες τόσο στο Βόρειο όσο και στο Νότιο ημισφαίριο. Θα ήταν περισσότερο ακριβές και λιγότερο τρομακτικό αν αντικαθιστούσαμε τη λέξη «απο-ανάπτυξη» με την λέξη «μη-ανάπτυξη». Έτσι, όπως χρησιμοποιούμε τον όρο «ά-θεος», θα μπορούσαμε να χρησιμοποιούμε και τον όρο «αν-ανάπτυξη». Μετά από αυτά, το να απορρίπτουμε την τωρινή ορθοδοξία των οικονομικών σημαίνει ότι εγκαταλείπουμε ένα σύστημα πίστης, μια θρησκεία. Για να το πετύχουμε αυτό, χρειάζεται με πείσμα και τραχύτητα να αποδομήσουμε την ουσία της ανάπτυξης. Ο όρος «ανάπτυξη» έχει επαναπροσδιοριστεί και τροποποιηθεί τόσο πολύ, ώστε να μην έχει πια κανένα νόημα. Εν τούτοις, και παρά την αποτυχία του, αυτό το μαγικό σκεπτικό συνεχίζει να απαιτεί απόλυτη αφοσίωση από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα. Το δόγμα των «οικονομιστών»², κατά το οποίο η ανάπτυξη είναι το υπέρτατο αγαθό, είναι αδιάλλακτο. Ακόμη και οι οικονομολόγοι της αντιπαγκοσμιοποίησης βρίσκονται σε μια παράδοξη κατάσταση: γνωρίζουν το κακό που έχει προξενήσει η ανάπτυξη αλλά συνεχίζουν να μιλούν για το πώς θα καταστήσουν ικανές τις χώρες του Νότου να επωφεληθούν από αυτήν. Στο Βόρειο ημισφαίριο, το περισσότερο που είναι προετοιμασμένοι να κάνουν είναι να συνηγορήσουν για την επιβράδυνση της ανάπτυξης. Ένας αυξανόμενος αριθμός ακτιβιστών της αντιπαγκοσμιοποίησης αποδέχεται τώρα ότι η ανάπτυξη, όπως την έχουμε γνωρίσει, είναι και μη βιώσιμη και βλαπτική τόσο για την κοινωνία όσο και για την οικολογία. Εν τούτοις, έχουν μικρή εμπιστοσύνη στην απο-ανάπτυξη ως κατευθυντήρια αρχή: για το Νότο, που στερήθηκε την ανάπτυξη, δεν μπορούμε να του αρνηθούμε τουλάχιστον μια χρονική περίοδο ανάπτυξης, ακόμη κι αν κάτι τέτοιο θα του προκαλούσε προβλήματα.

Έτσι φτάνουμε σε ένα αδιέξοδο, όπου ούτε η ανάπτυξη ούτε η συρρίκνωση ταιριάζουν. Η προτεινόμενη συμφωνία για επιβράδυνση της ανάπτυξης ακολουθεί την παράδοση σε τέτοιες αντιπαράθεσεις, αφήνοντας όλους σε μια κατάσταση παρεξήγησης. Πιέζοντας απλά τις οικονομίες μας να αναπτύσσονται πιο αργά δεν θα έχουμε ποτέ τα οφέλη μιας κοινωνίας ελεύθερης από τη σταθερή ανάπτυξη (δηλαδή να είναι περιβαλλοντικά υπεύθυνη, πλήρως ολοκληρωμένη και αυτόνομη), αλλά θα πλήξουμε την εργασία, η οποία είναι το ένα και αναμφισβήτητο πλεονέκτημα της ταχεί-

² Οποιοδήποτε σύστημα που δίνει προτεραιότητα στα (καπιταλιστικά) οικονομικά ως τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας.

ας, άδικης και καταστροφικής επέτασης. Για να κατανοήσουμε γιατί η δημιουργία μιας μη αναπτυσσόμενης κοινωνίας είναι τόσο θεμιτή για το Βορρά και το Νότο, θα πρέπει να εξετάσουμε το ιστορικό της ιδέας αυτής. Η πρόταση για μια αυτόρρη και περιβαλλοντικά υπεύθυνη κοινωνία δεν είναι καινούρια· είναι μέρος της παράδοσης της αντιαναπτυξιακής κριτικής. Για περισσότερο από 40 χρόνια, μια διεθνής ομάδα σχολιαστών ανέλυσε την οικονομική ανάπτυξη στο Νότο και κατήγγειλε τη ζημιά που έχει γίνει³. Οι σχολιαστές αυτοί δεν ασχολήθηκαν μόνο με τον πρόσφατο καπιταλισμό ή τον ακραίο φιλελευθερισμό: για παράδειγμα, μελέτησαν τον Houari Boumediene από την Αλγερία και τον Julius Nyerere από την Τανζανία, οι χώρες των οποίων ήταν επισήμως σοσιαλιστικές, συμμετοχικές, αυτοδύναμες και βασισμένες στη λαϊκή αλληλεγγύη. Επίσης, επισήμαναν ότι η ανάπτυξη συχνά λάμβανε χώρα ή υποστηριζόταν από φιλανθρωπικές και ανθρωπιστικές μη κυβερνητικές οργανώσεις. Αλλά πέρα από κάποιες λίγες πετυχημένες περιπτώσεις το όλο θέμα υπήρξε μια παταγώδης αποτυχία. Αυτό που αναμενόταν να φέρει ευχαρίστηση σε όλους σε κάθε φάση της ζωής τους, οδήγησε τελικά σε διαφθορά, σύγχυση και σε σχέδια διαρθρωτικής προσαρμογής που απλά μετέτρεψαν τη φτώχεια σε πλήρη ένδεια.

Η απο-ανάπτυξη πρέπει να εφαρμοστεί τόσο στο Νότο όσο και στο Βορρά, αν είναι να υπάρξει οποιαδήποτε πιθανότητα για τις κοινωνίες του Νότου να μην οδηγηθούν στο αδιέξοδο των αναπτυξιακών οικονομικών. Όσο υπάρχει χρόνος, οι κοινωνίες αυτές δεν θα πρέπει να στοχεύουν στην ανάπτυξη αλλά στην απεμπλοκή τους από αυτήν, απομακρύνοντας τα εμπόδια που τους αποτρέπουν να αναπτυχθούν με διαφορετικό τρόπο. Αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να στραφούν σε μια εξιδανικευμένη εκδοχή μιας άτυπης οικονομίας. Τίποτα δεν αναμένεται να αλλάξει στο Νότο, αν ο Βορράς δεν υιοθετήσει κάποια μορφή συρρικνούμενης οικονομίας. Όσο οι πεινασμένες Αιθιοπία και Σομαλία συνεχίζουν να εξάγουν ζωτροφές για τα κατοικίδια ζώα του Βορρά, όσο το κρέας που τρώμε παράγεται από τη σόγια που προέρχεται από τα κατεστραμμένα τροπικά δάση του Αμαζονίου, η υπερβολική μας κατανάλωση καταπνίγει κάθε ενδεχόμενο για πραγματική αυτόρρη στο Νότο⁴.

³ Η ομάδα αυτή δημιούργησε το «The Development Dictionary», Zed Books, Λονδίνο, 1992.

⁴ Για να μην αναφέρουμε την περιβαλλοντική καταστροφή που προκάλεσαν αυτές οι εκιαθαρίσεις των δασών ή τις περιεργες καλλιέργειες μεγάλων γαιοκτημόνων που

Αν ο Νότος θέλει να προσπαθήσει να δημιουργήσει μη αναπτυσσόμενες κοινωνίες, θα πρέπει να επαναπροσδιορίσει τις απόψεις του. Οι χώρες του Νότου χρειάζεται να ξεφύγουν από την οικονομική και πολιτισμική τους εξάρτηση από το Βορρά, να ανακαλύψουν ξανά τη δική τους ιστορία –η οποία διακόπηκε από την αποικιοκρατία, την ανάπτυξη και την παγκοσμιοποίηση– και να θεσπίσουν ξεχωριστές γηγενείς πολιτισμικές ταυτότητες. Οι πολιτισμικές ιστορίες πολλών κοινωνιών αποκαλύπτουν υπάρχουσες αξίες της αντι-οικονομίας. Οι αξίες αυτές πρέπει να αναβιώσουν μαζί με προϊόντα που έχουν απορριφτεί και ξεχαστεί και με παραδοσιακές δεξιότητες και ικανότητες. Το να επιμένουμε για ανάπτυξη στο Νότο, σαν να είναι ο μόνος τρόπος να ξεφύγει από τη μιζέρια που του δημιούργησε η ανάπτυξη, μπορεί να οδηγήσει μόνο σε περισσότερη δυτικοποίηση. Οι προτάσεις για ανάπτυξη συχνά γεννιούνται με καλή πρόθεση –θέλουμε να χτίσουμε σχολεία και νοσοκομεία, να οργανώσουμε συστήματα διανομής νερού, να αποκαταστήσουμε την αυτάρκεια σε τροφή– αλλά όλα αυτά τα σχέδια διέπονται από εθνοκεντρική αντίληψη που είναι συνυφασμένη με την ιδέα της ανάπτυξης. Αν ρωτήσουμε τις κυβερνήσεις των κρατών για το τι θέλουν ή δούμε τα γκάλοπ του πληθυσμού που έχει εξαπατηθεί από τα ΜΜΕ, θα καταλάβουμε ότι δεν ζητούν σχολεία και νοσοκομεία, τα οποία θεωρούνται από το δυτικό πατερναλισμό ως θεμελιώδεις ανάγκες. Θέλουν κλιματιστικά, κινητά τηλέφωνα, ψυγεία και πάνω από όλα αυτοκίνητα (η Volkswagen και η General Motors σχεδιάζουν να ξεινήσουν την παραγωγή τριών εκατομμυρίων οχημάτων το χρόνο στην Κίνα, η Peugeot επίσης επενδύει πολλά χρήματα εκεί). Προς όφελος μιας ελίτ, πρέπει να προσθέσουμε στη λίστα και πυρηνικούς σταθμούς, μαχητικά αεροπλάνα και άρματα.

Ή θα μπορούσαμε να στραφούμε στα λόγια του εξοργισμένου πρόεδρου της Γουατεμάλας, όπως τα παραθέτει ο Alain Gras⁵: «Αφήστε τους φτωχούς ήσυχους και σταματήστε να μιλάτε διαρκώς για ανάπτυξη!». Όλοι οι ηγέτες των λαϊκών κινημάτων, από τη Vandana Shiva της Ινδίας μέχρι τον Emmanuel Ndione της Σενεγάλης, λένε το ίδιο πράγμα. Οι συνήγοροι της ανάπτυξης μπορεί να είναι απόλυτοι ως προς την ανάγκη να επαναφέρουμε την αυτάρκεια σε τροφή· αλλά οι όροι που χρησιμοποιούν αποδεικνύουν ότι υπήρχε αυτάρκεια, η οποία τώρα έχει χαθεί. Η Αφρική

στέρησαν από τους φτωχούς Βραζιλιάνους τα φασόλια ή τον κίνδυνο για διάφορες βιογενετικές καταστροφές σαν τη νόσο των τρελών αγελάδων.

⁵ Alain Gras, «Fragilité de la puissance», Fayard, Παρίσι, 2003.

ήταν αυτάρκης σε τροφή μέχρι το 1960, όταν και ξεκίνησε το μεγάλο κύμα της ανάπτυξης. Ο ιμπεριαλισμός, τα αναπτυξιακά οικονομικά και η παγκοσμιοποίηση κατέστρεψαν αυτή την αυτάρκεια και έκαναν τις αφρικανικές κοινωνίες περισσότερο εξαρτημένες σήμερα. Μπορεί να μην είχαν το νερό να τρέχει από τη βρύση του σπιτιού τους, αλλά το περισσότερο από το νερό που είχαν ήταν πόσιμο, μέχρι να έρθουν τα βιομηχανικά απόβλητα και να το μολύνουν.

Τα σχολεία και τα νοσοκομεία αποτελούν πραγματικά το σωστό τρόπο για να πετύχουμε καλά επίπεδα μόρφωσης και υγείας; Ο μεγάλος πολέμιος αυτής της αντίληψης και κοινωνικός στοχαστής Ivan Illich (1926-2002) είχε σοβαρές αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητά της, ακόμα και για τις χώρες του Βορρά⁶. Και όπως το έθεσε ο ιρανός οικονομολόγος Majid Rahnema, «αυτό που αποκαλούμε οικονομική βοήθεια εξυπηρετεί μόνο την ενδυνάμωση των δομών εκείνων που παράγουν φτώχεια. Η οικονομική βοήθεια δεν φτάνει ποτέ στα θύματα, τα οποία έχοντας χάσει όλα τους τα υπάρχοντα αναζητούν εναλλακτικούς τρόπους ζωής που να ταιριάζουν καλύτερα στις ανάγκες τους, έξω από το παγκοσμιοποιημένο σύστημα παραγωγή»⁷.

Δεν υπάρχει περίπτωση να γυρίσουμε με δίκαιο τρόπο στις παλιές μεθόδους, αρκεί να υπάρχει ένα καθολικό μοντέλο προοδευτικής συρρίνωσης της οικονομίας ή μη-αναπτυξιακές στρατηγικές. Τα εκατομμύρια των ανθρώπων, για τους οποίους η ανάπτυξη αποτέλεσε μόνο παράγοντα φτώχειας και αποκλεισμού, έμειναν στο τέλος με ένα προβληματικό μίγμα από χαμένη παράδοση και αναξιοποίητους νεωτερισμούς, μια παράδοξη δηλαδή κατάσταση η οποία μας δείχνει συνοπτικά τη διπλή πρόκληση που αντιμετωπίζουν. Δεν μπορούμε, όμως, να υποτιμήσουμε τη δύναμη των κοινωνικών και πολιτισμικών μας επιτευγμάτων: όταν η ανθρώπινη δημιουργικότητα και εφευρετικότητα ελευθερωθούν από τα δεσμά της οικονομίας και της μανίας για ανάπτυξη, τότε θα υπάρχει σοβαρός λόγος να πιστεύουμε ότι μπορούμε να πετύχουμε το στόχο μας.

Διαφορετικές κοινωνίες έχουν και διαφορετικούς τρόπους που αντιλαμβάνονται τον κοινό βασικό σκοπό της καλής ζωής. Αν θα έπρεπε να της δώσουμε ένα όνομα, θα μπορούσε να ήταν *beumran* (ακμάζουσα και ανθηρή), ορολογία που χρησιμοποιείται από τον άραβι ιστορικό και φιλό-

⁶ Ιβάν Ίλιτς, «Ιατρική νέμεση: η απαλλοτρίωση της υγείας», Εκδ. Νησίδες, 2010.

⁷ Majid Rahnema και Victoria Bawtree, «Quand la misère chasse la pauvreté», Actes Sud, Παρίσι, 2003.

σοφο Ibn Kaldûn (1332-1406), ή swadeshi-sarvodaya (αυτάρκεια και ευημερία) κατά τον Γιάντι ή bamtaare (καταμερισμένη ευημερία), όπως λέγεται στη γλώσσα των δυτικοαφρικανών Toucouleurs, ή fidnaa/gabbina (η λάμψη που έχει κάποιος που τρέφεται καλά και είναι απελευθερωμένος από κάθε στεναχώρια), όπως αναφέρεται στο λεξιλόγιο των Borana από την Αιθιοπία⁸. Αυτό που πραγματικά μετράει είναι τα όσα απαρνούμαστε συνεχίζοντας την καταστροφή στο όνομα της ανάπτυξης. Οι φρέσκιες και πραγματικές εναλλακτικές που αναδύονται καταδεικνύουν το δρόμο που οδηγεί σε μια μετα-αναπτυξιακή κοινωνία.

Ωστόσο, ούτε ο Βορράς ούτε ο Νότος θα ξεπεράσουν τον εθισμό τους στην ανάπτυξη χωρίς τη βοήθεια ενός συλλογικού και περιεκτικού προγράμματος αποτοξίνωσης. Το δόγμα της ανάπτυξης είναι κάτι σαν την ασθένεια και το φάρμακο. Όπως λέει ο Rahnama, ο Homo economicus έχει δύο στρατηγικές για να κατακτάει παρθένες περιοχές: στη μία λειτούργει σαν τον ιό HIV και στην άλλη σαν αυτόν που πουλάει το φάρμακο⁹ για τον ιό. Τα οικονομικά της ανάπτυξης, σαν τον ιό HIV, καταστρέφουν το ανοσοποιητικό σύστημα της κοινωνίας που προστατεύει από τις κοινωνικές ασθένειες. Και επειδή η ανάπτυξη χρειάζεται συνεχώς να τροφοδοτείται από νέες αγορές για να επιβιώσει, σαν τον έμπορο φαρμάκων, δημιουργεί σκόπιμα ανάγκες και εξαρτήσεις οι οποίες δεν υπήρχαν πριν. Το γεγονός ότι οι έμποροι αυτοί που βρίσκονται μέσα στην αλυσίδα τροφοδοσίας, κυρίως υπερεθνικές επιχειρήσεις, έχουν τεράστια οφέλη από το δικό μας εθισμό, καθιστά πολύ δύσκολο να τον ξεπεράσουμε. Ωστόσο, ο συνεχώς αυξανόμενος καταναλωτισμός δεν είναι βιώσιμος. Γι' αυτό αργά ή γρήγορα θα πρέπει να τον εγκαταλείψουμε.

Μετάφραση:Μιλτιάδης Ζώτος

⁸ Gudrun Dahl και Gemtchu Megerssa, «The spiral of the Ram's Horn: Boran concepts of development», στο Majid Rahnama και Victoria Bawtree, The Post-development Reader, Zed books, Λονδίνο, 1997.

⁹ Ο.π. Majid Rahnama και Victoria Bawtree.

Δημήτρης Κωνσταντίνου

Από την ανάπτυξη στην άμεση δημοκρατία

Η ανάπτυξη ως πανάκεια

Η ανάπτυξη είναι το μάντρα της συντριπτικής πλειοψηφίας των οικονομολόγων και πολιτικών σε κάθε γωνιά του πλανήτη. Η ελίτ αυτή που διαχειρίζεται τις ζωές μας και θέλει πάση θυσία να διατηρήσει τα προνόμια που της χαρίζει η καπιταλιστική οικονομία γνωρίζει πολύ καλά ότι το σύστημα αυτό χωρίς την ανάπτυξη θα κατέρρευε πάραυτα. Όλες οι εσωτερικές αντιφάσεις του, που είτε θα το οδηγούσαν στο μαρασμό είτε θα ανάγκαζαν όλους εμάς να αναζητήσουμε έναν άλλο τρόπο ζωής, υποτίθεται ότι αντιμετωπίζονται με την πανάκεια της ανάπτυξης. Αυτό δεν είναι σχήμα λόγου, γιατί η ανάπτυξη, παρότι δεν λύνει, υπόσχεται διαρκώς ότι θα αμβλύνει όλα τα προβλήματα που γεννά το σύστημα από τη φύση του. Φυσικά, τα προβλήματα επανέρχονται με την κίνηση του εικρεμούς και απαιτούν ακόμη μεγαλύτερη ανάπτυξη.

Οι τεράστιες οικονομικές ανισότητες μέσα στις κοινωνίες του «πρώτου» κόσμου αλλά και μεταξύ των κοινωνιών Βορρά και Νότου, Δύσης και Ανατολής προκαλούν την αγανάκτηση των ανθρώπων που ζητούν καλύτερο βιοτικό επίπεδο. Η αντίφαση της υπέρογκης παραγωγής πλούτου και της ταυτόχρονης εξαθλίωσης πολλών ανθρώπων θεραπεύεται με το μαγικό φίλτρο της ανάπτυξης. Υποτίθεται ότι η επέκταση των οικονομικών δραστηριοτήτων μεγαλώνει την πίτα που μοιράζονται οι άνθρωποι και, επομένως, μαζί με την αύξηση του μεριδίου των δυνατών αυξάνεται και το μερίδιο των αδυνάτων. Κατά καιρούς και κατά τόπους αυτό ήταν μια πραγματικότητα. Πρόκειται για το διάσημο φαινόμενο στους κύκλους των οικονομολόγων που λέγεται αγγλιστί «Trickle Down Effect» ή σε ελεύθερη μετάφραση «φαινόμενο της διάχυσης». Ωστόσο, το μερίδιο των δυνατών από τα οφέλη είναι πάντοτε συντριπτικά μεγαλύτερο από το μερίδιο των φτωχών και οι ανισότητες διογκώνονται. Επιπλέον, η ανάπτυξη συνεπάγεται και τεράστιες υλικές ζημιές τις οποίες υφίστανται δυσανάλογα οι διαπραγματευτικά πιο αδύνατοι, και θα έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη στην εξίσωση, όπως και ο τρόπος και η κατεύθυνση της ανάπτυξης, αλλά όλα αυτά είναι ψιλά γράμματα.

Ο πυλώνας του συστήματος, η σπάταλη και καταναλωτιστική νοοτροπία, που εμποτίζει τον homo economicus από τη γέννησή του και απειλεί να τον θάψει στα απόβλητά της, νομιμοποιείται και μπορεί να συνεχιστεί

μόνο αν μέσω της οικονομικής ανάπτυξης παράγουμε όλο και περισσότερα αντικείμενα δήθεν χρησιμότητας ή πόθου, για να αντικαθιστούμε διαρκώς εκείνα που τόσο σύντομα αποδεικνύεται ότι δεν γεννούσαν κανέναν πόθο ούτε εξυπηρετούσαν καμιά χρησιμότητα.

Ο εξαντλητικός ανταγωνισμός των οικονομικών μονάδων στο πεδίο της αγοράς θα κατέληγε σε αυτοεξόντωσή τους, αν η αρένα της μονομαχίας τους ήταν πεπερασμένη σαν το Κολοσσαίο. Μόνο μέσω της οικονομικής ανάπτυξης, το πεδίο μάχης των εταιριών, στο οποίο φυσικά πέφτουν ανθρώπινα κορμιά και όχι νομικά πρόσωπα, διαστέλλεται διαρκώς, επεκτείνοντας την εκμετάλλευση σε νέους τομείς αλλά και τόπους ζωής. Αυτή η επέκταση της οικονομίας γλιτώνει τους πληγωμένους μονομάχους από ένα βέβαιο θάνατο και τους δίνει την ευκαιρία να αναγεννηθούν σε κάποια άλλη άνομη ή όχι δραστηριότητα, για να μην λείψουν ποτέ οι μονομάχοι-θύματα στην αρένα.

Ακόμη και η ανεργία, χωρίς την οποία ο καπιταλισμός θα έπρεπε να καταφύγει στην καθολική βία για να χειραγωγήσει τους ανθρώπους, αυτή η μέγιστη αντίφαση του κοινοβουλευτικού καπιταλισμού που κόντεψε πολλές φορές να τον υπονομεύσει, έχει ως αντίδοτο τη διαρκή επέκταση της οικονομίας, δηλαδή την οικονομική ανάπτυξη, η οποία διατηρεί την ταλάντωση της ανεργίας μέσα σε κάποια όρια, ανακαλύπτοντας ολοένα νέους τόπους εκμετάλλευσης. Στην αντίθετη περίπτωση, η διαρκής μεγέθυνση της ανεργίας θα εξαφάνιζε είτε την ανθρωπότητα είτε τον καπιταλισμό. Με άλλα λόγια, η χίμαιρα της ανάπτυξης συντηρεί ένα σύστημα το οποίο δεν γίνεται να υπάρξει χωρίς ανεργία, με την υπόσχεση του περιορισμού της σε κάποια μαθηματικά, και άρα τεχνητά, όρια.

Μετά τα παραπάνω, το τελευταίο επιχείρημα της αναπτυξιολαγνείας είναι ότι μόνο μ' αυτήν θα καταφέρει η ανθρωπότητα να θρέψει και να συντηρήσει τον ραγδαία αυξανόμενο πληθυσμό της. Αλίμονο, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΗΕ, σχεδόν ο μισός πληθυσμός της γης (2,8 δις άνθρωποι) ζει με λιγότερο από 2 δολάρια τη μέρα. Όσοι απ' αυτούς δεν πεθαίνουν ή δεν σκοτώνουν για να ζήσουν συντηρούνται με προ- ή μετα- καπιταλιστικές, αντιαναπτυξιακές μεθόδους αυτοσυντήρησης (αγροτική αυτοπαραγωγή, κοινοτιστικές μορφές αλληλεγγύης, κ.ο.κ.) και όχι λόγω της οικονομίας ανάπτυξης. Εξάλλου, αν ήταν ζήτημα τροφής, η ανάπτυξη έπρεπε να τερματιστεί κάποιες δεκαετίες πριν, αφού παγκοσμίως παράγεται ήδη διπλάσια ποσότητα τροφής απ' αυτήν που απαιτείται για να καλυφθούν οι ανάγκες του πληθυσμού της γης. Το πρόβλημα δεν είναι η ποσότητα της

τροφής (δηλαδή η ανεπαρκής οικονομική ανάπτυξη) αλλά η προσβασιμότητα σ' αυτήν (δηλαδή η εκμετάλλευση που συνδέεται άρρηκτα με την οικονομική ανάπτυξη).

Συμπερασματικά, το μαγικό ραβδί της ανάπτυξης φέρεται ως λύση για όλα τα σημαντικά προβλήματα που γεννάει το σύστημα, γι' αυτό και κατέχει περίοπτη θέση στη ρητορική κάθε εξουσίας, αλλά θα ήταν πράγματι μαγικό αν έλυνε και το ζήτημα του πλανήτη, ο οποίος τυχαίνει να είναι πεπερασμένος και βάζει έτσι ένα κατηγορηματικό όριο στην απληστία των ανθρώπων, δηλαδή στον τρόπο που επιλέξαμε(ς) να ζούμε. Εκτός κι αν προτιμήσουμε λόγω υπερανάπτυξης να μετακομίσουμε σε διαστημικά κλουβιά πολυτελείας κάπου αλλού στο πλανητικό μας σύστημα, μέσα σε διαστημικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, εκτός των οποίων λόγω των περιβαλλοντικών συνθηκών η ύπαρξή μας θα είναι αδύνατη.

Τι μας στέρησε η ανάπτυξη

Κι όμως, η ανάπτυξη, που όχι μόνο δεν λύνει τις εσωτερικές αντιφάσεις του συστήματος αλλά αντίθετα χρησιμοποιείται για να τις διαιωνίζει, είναι αυτή που στέρησε από τους ανθρώπους τόσες μη μετρήσιμες και γι' αυτό ανεκτίμητες αξίες. Για το λόγο αυτό αξίζει να θυμηθούμε όλα αυτά που χάσαμε και συνεχίζουμε να χάνουμε εξαιτίας της, γνωρίζοντας ότι ανάπτυξη και αγοραιοποίηση αλληλοδιαπλέκονται. Γιατί μόνο με την επέκταση της ανεξέλεγκτης αγοράς σε ακόμη περισσότερους τομείς της ζωής μας γίνεται εφικτή η οικονομική ανάπτυξη, δηλαδή με την επέκταση της εμπορευματοποίησης και την καταπολέμηση όλων των μη καπιταλιστικών τρόπων οικονομίας.

Καταρχάς, η ανάπτυξη αποτελεί συστηματικό φορέα του αυταρχικού ιού. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι η πιο γρήγορη ανάπτυξη επιτυγχάνεται στα μη δημοκρατικά καθεστώτα. Σύμφωνα με στοιχεία του Δ.Ν.Τ.¹, η πραγματική αύξηση του ΑΕΠ τη δεκαπενταετία 1991-2005 στα απολυταρχικά καθεστώτα ήταν 6,28%, ενώ στα πιο δημοκρατικά ήταν 2,62%. Είναι λογικό, επομένως, οι κοινωνίες που αποζητούν μανιακά την ανάπτυξη (δεν ξέρω αν σας θυμίζει τίποτε αυτό) να θυσιάζουν τις πολιτικές τους ελευθερίες, αφού έχει αποδειχθεί ότι ο αυταρχισμός θα τους αποφέρει «καρπούς». Πράγματι, ανταμείβονται γι' αυτό: η μέση αύξηση του εισοδήματος στις δικτατορίες είναι 4.42% έναντι 3.95% που παρατηρείται στις

¹ I.M.F., World Economic Outlook 2006.

«δημοκρατίες»!² Ανάπτυξη και στρατικοποίηση πάνε μαζί. Στο βωμό της θυσιάζονται πολλάκις οι ελευθερίες μας.

Η απομάκρυνση του ανθρώπου από τη φύση, με όλες τις συνέπειές της, δεν πραγματοποιήθηκε σταδιακά. Αντίθετα, τα τελευταία τριακόσια χρόνια, ο άνθρωπος απομακρύνθηκε κάθετα από το φυσικό του περιβάλλον, ενώ κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια της οικονομικής ανάπτυξης εκτοξεύτηκε στη σφαίρα της μη φύσης. Η αφ' υψηλού αντιμετώπιση της φύσης και το αίσθημα της ψευτοπαντοδυναμίας του ανθρώπου επέτρεψαν την καταστροφή του πλανήτη, απειλώντας, όπως τραγικά διαπιστώνουμε σήμερα, τον ίδιο τον άνθρωπο. Αυτή η ιδιαίτερη για ζωικό είδος απομόνωση από τη φύση, δηλαδή η απώλεια επαφής με το περιβάλλον μας, προκάλεσε την απώλεια ισορροπίας και αυτογνωσίας του ανθρώπου, την ανικανότητα συνειδητοποίησης και χειρισμού του αναπόδραστου γεγονότος του θανάτου και κατά συνέπεια μυριάδες ψυχώσεις και συμπλέγματα. Εξορίζοντάς μας από τη φύση, η οικονομική ανάπτυξη απαίτησε και συνεχίζει να απαιτεί από εμάς να συνωσιζόμαστε σε υπέργειες μυρμηγκοφωλιές εκατομμυρίων ανθρώπων, γιατί έτσι θα μπορούσε να μας μαντρώσει στα εργοστάσιά της, τα οποία δεν συνέφερε να διασπείρει σε μεγάλες αποστάσεις, γιατί έτσι θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί ανενόχλητη, χωρίς τοπικές αντιστάσεις, την εγκαταλειμμένη φύση, έτσι θα δημιουργούνταν οι στρατιές ανέργων έτοιμες προς εκμετάλλευση, έτσι θα αποκτούσαμε ομοιογενή κουλτούρα και θα μπορούσε να μας πουλήσει ευκολότερα τα λογότυπα και τα προϊόντα της, γιατί έτσι θα γνώριζε ανάπτυξη ο τομέας των οικοδομών! Και χτίσαμε κατακόρυφα τις πολυόροφες φωλιές μας, χάνοντας το ανθρώπινο μέτρο, δηλαδή το βασικό κριτήριο χωροταξίας που έχουμε ανάγκη για να λειτουργήσουμε.

Μαζί με το ανθρώπινο μέτρο χάσαμε και την ανθρώπινη υγεία και παιδεία. Η ανάπτυξη δεν θα επέτρεπε στον εαυτό της να αδιαφορήσει για τόσο επικερδείς δραστηριότητες. Προς όφελός της εγκαταλείψαμε τους εαυτούς μας στους ειδικούς, χάσαμε την αυτοπεποίθηση, την αυτοδυναμία μας και γίναμε ανίκανοι να διαχειριστούμε τον παραμικρό πόνο, σωματικό ή ψυχικό. Ξεπουλήσαμε τον έλεγχο πάνω στο κορμί και την ψυχή μας στους γιατρούς και τις εταιρίες, και αυτοί κομπάζοντας μας φλομώνουν στα χημικά, με αντάλλαγμα «συνέδρια». Επειδή ο χρόνος μας πιέζει, πα-

² Democracy and development: political institutions and well-being in the world, 1950-1990 Adam Przeworski Fernando Limongi José Antonio Cheibub M. Alvarez

ρατήσαμε τη μάθηση των παιδιών μας στο έλεος των υπαλλήλων της κυρίαρχης ιδεολογίας, δηλαδή στους σαμάνους του μύθου της ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τα διδάγματά τους, λοιπόν, οικονομική ανάπτυξη σημαίνει οικονομισμός και μαθηματικοποίηση της ζωής. Οι αριθμοί σημαίνουν τα πάντα και πίσω απ' αυτούς κρύβεται το χρήμα, μια επίσης αφηρημένη έννοια που κατάντησε αυτοσκοπός. Για την εξυπηρέτηση των αριθμών υιοθετήσαμε τη μαζική παραγωγή των πάντων και μετατρέψαμε τον άνθρωπο σε γρανάζι της γραμμής παραγωγής. Για χάρη της ανάπτυξης εξαφανίσαμε τον άνθρωπο που ζούσε με την αυτόνομη, προσωπική του εργασία και στραφήκαμε στις υπέρογιες μονάδες παραγωγής και κατανάλωσης, προτιμώντας το συγκεντρωτισμό με τα παρεπόμενά του –τον αυταρχισμό και τον ελιτισμό ορισμένων, την αναξιοπρέπεια όλων των υπολοίπων. Και όσοι από τους πόρους δεν μπορούν να μετρηθούν με αριθμούς δεν μπαίνουν στις εξισώσεις και επιτρέπεται η κατασπατάλησή τους. Τα μαθηματικά ενάντια στην κοινή λογική. Το ίδιο ισχύει και για τα βουνά των αποβλήτων της ανάπτυξης, που μέχρι να τα μετατρέψουμε σε αριθμούς, θα μας πνίξουν οι χωματερές και οι μαφίες διαχείρισής τους.

Οι αριθμοί και τα προϊόντα της ανάπτυξης δεν είναι οσμές, δεν είναι χρώματα, δεν είναι ήχοι, δεν είναι παραλήρημα, δεν είναι όνειρα, με λίγα λόγια δεν είναι φαντασία. Είναι ο ακρωτηριασμός της φαντασίας, είναι η κατάρρευση των φετιχ, είναι απρόσωπα, άοσμα, άχρωμα, άηχα, δηλαδή άψυχα αντικείμενα που, όπως σοφά έγραψε ο Ευγένιος Αρανίτσης σ' ένα άρθρο του, «έχουν πάψει να αντανακλούν την προσοχή ή την τρυφερότητα εκείνων που τα έφτιαζαν και εμφανίζονται σαν εκτρώματα προερχόμενα από τερατώδεις, ανώνυμες, πανομοιότυπες μήτρες, οι οποίες τροφοδοτούν ασταμάτητα τον εφιαλτικό αναδιπλασιασμό της ασχήμιας ως μοναδικής διεξόδου προς το μέλλον. Διότι το μέλλον είναι άσχημο... Τώρα τα παιχνίδια ή τα μπιμπελό, πλαστικά ή μεταλλικά, όχι μόνο δεν μυρίζουν, αλλά είναι φτιαγμένα κατευθείαν απ' το δίχως καταγωγή και ιδιότητες υλικό μηδέν. Μην μπορώντας να ζωντανέψουν τις νύχτες, σε προκαλούν, αναιδώς, να τα αντικαταστήσεις στα γρήγορα με καινούργια».

Κι όμως, κάποιος πρέπει να καταναλώνει τους σωρούς των προϊόντων της ανάπτυξης και γι' αυτό απαιτούνται δύο πράγματα: να έχει χρήματα και να αισθάνεται ότι του είναι απαραίτητα. Το κινήγι του χρήματος σημαίνει εργασιομανία ή πιο σωστά μονομανία. Ο χρόνος γίνεται χρήμα, ένταση, εννευρισμός και μέσα του δεν χωρά ο άσκοπος συγχρωτισμός με τους άλλους ή με τον εαυτό μας ούτε ο άδολος συναισθηματισμός. Ο

χρόνος γίνεται ανάγκες, που κατασκευάζονται τεχνητά για να ικανοποιηθούν τις απαιτήσεις κατανάλωσης της ανάπτυξης, οι οποίες όμως είναι ακόρεστες και οι μονίμως ανικανοποίητες ανάγκες προσθέτουν το λιθαράκι τους στο ψηφιδωτό των ψυχώσεών μας.

Απο-ανάπτυξη

Αυτά που μας στέρησε η ανάπτυξη δεν είναι λίγα ούτε ασήμαντα. Μέσα στις συνθήκες αυτές γεννήθηκε στην αρχή άρρητα η έννοια της αποανάπτυξης στους στοχασμούς του Χένρι Ντέιβιντ Θωρό και του Λέο Τολστόι, θεμελιώθηκε τη δεκαετία του '60 από τους Ιβάν Ίλιτς, Ζακ Ελλύλ, Αντρέ Γιορτζ, Κ. Καστοριάδη κ.ά., και φτάνει μέχρι τις μέρες μας, τόσο θεωρητικά από τους Nicholas Georgescu-Roegen, Paul Aries, Μάρρεϊ Μπούκτσιν, Βαντάνα Σίβα, Σερζ Λατούς κ.ά., όσο και κινηματικά από τις κινήσεις Research&Degrowth, Attac, Via Campesina, Navdanya, Global Ecovillage Network, ZEGG, Escanda κ.ά. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της απο-ανάπτυξης, η υπερπαραγωγή και η υπερκατανάλωση ή θα δώσουν τη θέση τους στην αποικλιμάκωση, την ολιγάρχεια και την αυξημένη αυτάρχεια ή θα μας οδηγήσουν στην καταστροφή. Με την έννοια αυτή, η απο-ανάπτυξη είναι μονόδρομος. Στο συμπέρασμα αυτό μας οδηγεί η κοινή λογική, αρκεί να βρούμε το θράσος που απαιτείται για να αμφισβητήσουμε έστω και ακροθιγώς το σύγχρονο τρόπο ζωής. Ωστόσο, αυτό δεν είναι εύκολο, αφού κάθε οικονομικό σύστημα αναπαράγει έναν συγκεκριμένο ανθρωπολογικό τύπο, στον οποίο ανήκουμε κι εμείς. Το κεντρικό αυτό ζήτημα προσπαθεί να λύσει το πρόταγμα της αποανάπτυξης, όπως εκφράζεται από τον Σερζ Λατούς και άλλους θεωρητικούς, το οποίο στοχεύει στην απο-αποικιοποίηση του φαντασιακού μας από τον οικονομισμό και το μύθο της αέναης ανάπτυξης.

Ειτός από την εθελούσια ολιγάρχεια και την αυτάρχεια, οι θεωρητικοί της αποανάπτυξης μιλάνε για αυτοδιαχείριση, για τοπικά δίκτυα, για απόδραση από την κεντρικότητα της εργασίας και μείωση των ωρών, για ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, καθώς και για μέγιστο όριο εισοδήματος. Είναι προφανές ότι η εφαρμογή αυτών των θεμιτών και τόσο ανατρεπτικών ιδεών θα ήταν καταστροφική για τον καπιταλισμό, ένα οικονομικό σύστημα που βασιίζεται θεμελιωδώς στους κανόνες της αγοράς, στην ιδιοκτησία, την ψύχωση του χρήματος και της διαρκούς ανάπτυξης. Για το λόγο αυτό είμαστε υποχρεωμένοι να οδηγήσουμε το συλλογισμό στις λογικές του συνέπειες: Και μετά την απο-ανάπτυξη, τι; Μετά την κατάρρευση

ση του καπιταλισμού, τι;

Ο Τζον Μείναρντ Κέινς είχε γράψει το 1933: «Ο καπιταλισμός δεν είναι πετυχημένος. Δεν είναι ευφυής, δεν είναι όμορφος, δεν είναι δίκαιος, δεν είναι ηθικός. Και δεν μας προσφέρει αυτά που υπόσχεται. Με λίγα λόγια, τον αντιπαθούμε και αρχίζουμε να τον απεχθανόμαστε. Αλλά όταν αναρωτιόμαστε τι να βάλουμε στη θέση του, σαστίζουμε και χάνουμε τα λόγια μας». Εννοούσε στη θέση της «ελεύθερης»³ αγοράς, γιατί η αντικατάσταση των υπόλοιπων καπιταλιστικών θεσμών είναι ευκολότερη. Ο καπιταλισμός επιβιώνει, γιατί δεν ξέρουμε πώς να αποδράσουμε από το θεσμό της ολοκληρωτικής αγοράς⁴.

Πράγματι, σε πολλές ιστορικές περιστάσεις καταργήθηκε η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, η μισθωτή εργασία και η αυταρχική μέθοδος λήψης των αποφάσεων με πολύ θετικά αποτελέσματα. Θα δυσκολευτούμε πολύ, όμως, να ανακαλύψουμε κάποια περίπτωση όπου ο θεσμός της ολοκληρωτικής αγοράς να αντικαταστάθηκε από έναν άλλον ο οποίος να μην ήταν περισσότερο εξουσιαστικός (βλ. σοβιετικό μοντέλο). Αυτό είναι το ζητούμενο, γιατί στον πυρήνα του οικονομικού προβλήματος που ταλανίζει τις σύγχρονες, πολύπλοκες κοινωνίες είναι εγχευμένος αυτός ο θεσμός-ρυθμιστής των πάντων, που δεν έχει αντίπαλο δέος, και σ' αυτόν οφείλει τη μνημειώδη ανθεκτικότητά του ένας εμφανέστατα ανορθολογικός, αναποτελεσματικός, καταπιεστικός και εν τέλει ανθρωποφάγος καπιταλισμός, ο οποίος, αν τον δεις από την απαισιόδοξη πλευρά, θα συνεχίσει να λυμάνεται μέχρι να ρουφήξει και την τελευταία σταγόνα αίματος από τους ξενιστές του.

Στο βιβλίο του ο Σερζ Λατούς αναφέρεται στις αγορές άλλων κοινωνιών, όπου η ανάπτυξη δεν έχει ακόμη θεοποιηθεί και οι οικονομικές σχέσεις δεν κυριαρχούν. Θεωρεί ότι ο κοινωνικός θεσμός της αγοράς μπορεί να επανατοποθετηθεί μέσα σε μια άλλη λογική. Επικαλείται, μάλιστα, τον Κ. Καστοριάδη, σύμφωνα με τον οποίο «η αγορά μπορεί να γίνει ένα είδος μόνιμου δημοψηφίσματος, το οποίο θα επικυρώνει ή θα ακυρώνει τις αποφάσεις σχετικά με την παραγωγή». Ναι, αλλά αυτό δεν είναι αγορά, όπως τη ζούμε μέχρι τώρα, είναι κάτι διαφορετικό, είναι αυτό που ακόμη

³ Είναι από τις περιπτώσεις όπου η έννοια «ελεύθερη», όταν μπαίνει με εισαγωγικά, σημαίνει *ολοκληρωτική*.

⁴ Ολοκληρωτική αγορά: ο κυρίαρχος τρόπος με τον οποίο βαθμιαία από το 19ο αιώνα και μετά συντονίζουμε μεταξύ μας ποια αγαθά ή υπηρεσίες από το σύνολο των εκατομμυρίων ειδών προσφέρει ο καθένας μας, σε τι ποσότητες και με ποια σχέση τα ανταλλάζουμε μεταξύ μας.

ψάχνουμε. Αυτό που μας λείπει είναι μια άλλη διαδικασία οικονομικού σχεδιασμού με την οποία να αποφασίζουμε ποιες και πόσες πρώτες ύλες θα χρησιμοποιούμε, ποια και πόσα αγαθά και υπηρεσίες θα παράγουμε, ποια και πόσα απ' αυτά αναλογούν στον καθένα. Αυτό που μας λείπει είναι ο ειδημοκρατισμός της οικονομίας.

Άμεση δημοκρατία στην οικονομία

Το αίτημα αυτό είναι διαχρονικό, ωστόσο δεν έχει ικανοποιηθεί παρά μόνο αποσπασματικά και σε σπάνιες ιστορικές περιστάσεις. Η έννοια της άμεσης δημοκρατίας, ως πρόταγμα που έρχεται από το μέλλον και όχι αρχαιολαγικά από το παρελθόν, θεμελιώνεται πάνω στην αρχή ότι ο καθένας πρέπει να συμμετέχει και να καθορίζει τις αποφάσεις στο βαθμό που αυτές τον επηρεάζουν. Η εφαρμογή της αρχής αυτής στην οικονομία, που έχει νόημα μόνο εάν συνδυάζεται με την άμεση δημοκρατία στην πολιτική σφαίρα, σημαίνει ταυτόχρονα και αυτοδιαχείριση της παραγωγής και δημοκρατικό σχεδιασμό της οικονομίας.

Οι θεωρητικοί του μαρξισμού νόμισαν ότι έλυσαν το δεύτερο σκέλος με το σύστημα του κεντρικού, γραφειοκρατικού σχεδιασμού το οποίο, όμως, αποδείχθηκε περισσότερο εξουσιαστικό, άδικο και αναποτελεσματικό από το σύστημα της αγοράς. Αντίθετα, οι θεωρητικοί του αναρχισμού, όπως ο Πιοτρ Κροπότιν το 19^ο αιώνα, προσέφεραν σπέρματα δημοκρατικών διαδικασιών μιλώντας για ελεύθερες συμβάσεις παραγωγών και καταναλωτών, προετοιμάζοντας έτσι το έδαφος για τις μεταγενέστερες προσπάθειες, που τόλμησαν να διανοηθούν έναν εναλλακτικό, προς την ολοκληρωτική αγορά και τον κεντρικό σχεδιασμό, τρόπο λειτουργίας της οικονομίας.

Ενδεικτικά, ορισμένες τέτοιες προσπάθειες ήταν του Κ. Καστοριάδη, του Τ. Φωτόπουλου, των θεωρητικών της αποανάπτυξης, των Michael Albert και Robin Hahnel, του Pat Devine και του David Laibman. Απ' όλες αυτές, εκείνη που ξεχωρίζει με βάση το κριτήριο της άμεσης δημοκρατίας είναι ο *συμμετοχικός σχεδιασμός της οικονομίας από τους Χάνελ και Άλμπερτ*, γιατί προσφέρει την πιο συγκροτημένη πρόταση σχεδιασμού της οικονομίας από τα κάτω, που σέβεται την αυτονομία του ατόμου. Με άλλα λόγια, πλησιάζει περισσότερο στις αρχές της άμεσης δημοκρατίας, όπως αυτές αναδύθηκαν κυρίως στο δήμο της αρχαίας Αθήνας και κατά την Αμερικανική Επανάσταση του 1776 με τις συνελεύσεις των πολιτών (Town Hall Meetings), και δίνει την εντύπωση ότι μπορεί να αντικατα-

στήσει το σύστημα της αγοράς. Για το λόγο αυτό θα αναφέρουμε επιγραμματικά στην επόμενη ενότητα τις βασικές του αρχές⁵.

Όσον αφορά την αυτοδιαχείριση της παραγωγής, αυτή γίνεται εφικτή με τις παραδοσιακές κολεκτίβες, τις συνελεύσεις των εργαζομένων και τα συμβούλια, τα οποία συγκροτούνται για μεμονωμένους χώρους εργασίας, επαγγελματικούς κλάδους, βιομηχανίες και ομοσπονδίες. Ωστόσο, για να έχουν τη δυνατότητα όλοι οι εργαζόμενοι να συμμετέχουν ουσιαστικά στη λήψη αποφάσεων της συνέλευσής τους, είναι απαραίτητο να έχουν σφαιρική εικόνα του τρόπου λειτουργίας της επιχείρησής τους. Ένας εργαζόμενος που καταχωρεί ακατανόητα δεδομένα στον υπολογιστή επί οκτώ ώρες δεν έχει σφαιρική άποψη για τη συνολική εργασία στο χώρο του ούτε την απαραίτητη πληροφόρηση και κρίση για να λάβει ενεργά μέρος στη λήψη των αποφάσεων. Αντίθετα, οι εργαζόμενοι που έχουν διαρκώς περισσότερη πληροφόρηση, περισσότερες ευθύνες και αυτοπεποίθηση θα είναι εκείνοι που θα κυριαρχούν στις αποφάσεις και θα συγκροτούν μια άτυπη διευθυντική τάξη, ακόμη κι αν δεν υφίσταται τυπική ιεραρχία, ιδιοκτησία ή κομματική ταυτότητα. Για το λόγο αυτό, άμεση δημοκρατία στο χώρο εργασίας σημαίνει ότι κανείς δεν πρέπει να επιτελεί σε μόνιμη βάση μόνο αποχωνωτική, ανιαρή και δυσάρεστη εργασία ή, από την άλλη μεριά, μόνο πνευματική και ευχάριστη, που καλλιεργεί την κρίση του και του προσφέρει σφαιρική άποψη της δουλειάς. Αντίθετα, ο καθένας πρέπει να επιτελεί ένα ισορροπημένο πλέγμα δραστηριοτήτων, το οποίο να καλύπτει ισότιμα και τις δύο όψεις εργασιών.

Ωστόσο, οι κολεκτίβες και οι εργατικές συνελεύσεις δεν οδηγούν στον εκδημοκρατισμό της οικονομίας, εφόσον λειτουργούν μέσα στο περιβάλλον της ολοκληρωτικής αγοράς ή του κεντρικού σχεδιασμού. Στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης, ο αυταρχισμός του κεντρικού σχεδιασμού καταστρατηγούσε κάθε έννοια της άμεσης δημοκρατίας, παρά την ύπαρξη των εργατικών συνελεύσεων, οι οποίες φυσικά λειτουργούσαν με διεστραμμένα κίνητρα υπό το καθεστώς αστυνομικής επιτήρησης. Στην πε-

⁵ Το μοντέλο της συμμετοχικής οικονομίας, που εκπονήθηκε από τους Robin Hahnel και Michael Albert, όπως όλα τα μοντέλα, δεν λύνει τα προβλήματά μας. Από τα βασικά του στοιχεία εκείνο που ξεχωρίζει είναι ο συμμετοχικός σχεδιασμός για τους λόγους που αναφέρονται στο κείμενο. Επί της ουσίας, η αξία του μπορεί ν' αποδειχθεί μόνο στην πράξη. Για περισσότερες λεπτομέρειες, πάντως, και ανάλυση όλων των αμφιλεγόμενων σημείων των προτάσεων που αναφέρονται εδώ, ο αναγνώστης θα πρέπει να καταφύγει κυρίως στην αντίστοιχη αγγλική βιβλιογραφία που αναφέρεται στο τέλος.

ρίπτωση δε της Γιουγκοσλαβίας, κάθε αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση ήταν υποχρεωμένη να ανταγωνίζεται τις άλλες, για να κερδίσει μερίδιο της αγοράς και να μην τεθεί εκτός. Έτσι δημιουργήθηκε η ανάγκη για μανάτζερ που αποτέλεσαν μια νέα κυρίαρχη τάξη σ' ένα σύστημα με ιεραρχικό καταμερισμό εργασίας.

Μόνο ο συνδυασμός της αυτοδιαχείρισης της παραγωγής με μια διαδικασία συνειδητού σχεδιασμού και ελέγχου της οικονομίας από τα κάτω μπορεί να ικανοποιήσει το αίτημα της άμεσης δημοκρατίας στην οικονομία, ενώ ταυτόχρονα είναι και ο μόνος τρόπος πραγμάτωσης του τόσο επιτακτικού σήμερα προτάγματος της απο-ανάπτυξης, δηλαδή της απελευθέρωσης του φαντασιακού μας από τον οικονομισμό. Με άλλα λόγια, μόνο έξω από την κυριαρχία των αγορών και το μαθηματικό αυταρχισμό του κεντρικού σχεδιασμού θα πετύχουμε να ιεραρχήσουμε τις ανάγκες μας, να τις ικανοποιούμε με βάση την αυτονομία μας και να βάλουμε φρένο στα απεριόριστα «θέλω» που έγιναν δήθεν αναγκαιότητες.

Αμεσοδημοκρατικός Σχεδιασμός της οικονομίας

Οι παρακάτω προτάσεις αντιμετωπίζουν την οικονομία ως σύνολο, αλλά οι βασικές αρχές τους μπορούν να εφαρμοστούν σε κάθε λογής δικτυα μικρο-οικονομίας, τα οποία, εφόσον λειτουργήσουν πετυχημένα και αντισταθούν στον πόλεμο που θα τους γίνει, υπάρχει περίπτωση να εξαπλωθούν αλλάζοντας τον τρόπο που παράγουμε και καταναλώνουμε σήμερα. Επιπλέον, δεν πρόκειται για κάποιο δόγμα, αλλά για κατευθυντήριες ιδέες που αλλάζουν και προσαρμόζονται κατά περίπτωση.

Για να πετύχουμε τον αποικεντρωμένο σχεδιασμό της οικονομίας χρειάζεται να εκμεταλλευτούμε τις συνελεύσεις των γειτονιών, οι οποίες έτσι κι αλλιώς πρέπει να αποτελούν το βασικό θεσμό άσκησης της άμεσης δημοκρατίας στην πολιτική σφαίρα. Αυτές οι συνελεύσεις πολιτών, που σε επόμενες βαθμίδες θα καλύπτουν ευρύτερες συνοικίες, δήμους και ομοσπονδίες δήμων, μπορούν να λειτουργούν και ως συνελεύσεις κατανάλωσης, όταν απαιτείται, για να καταθέτουν τις απαιτήσεις σε κατανάλωση που τους αναλογούν, ξεκινώντας από το ατομικό επίπεδο και προχωρώντας στο επίπεδο της γειτονιάς, του δήμου και της ομοσπονδίας.

Πολύ χονδρικά, στη διαδικασία συμμετέχουν οι εργατιές συνελεύσεις σε όλες τις βαθμίδες τους, οι συνελεύσεις κατανάλωσης σε όλες τις βαθμίδες τους και μια επιτροπή διαχείρισης των δεδομένων. Η διαδικασία σχεδιασμού της οικονομίας είναι αρκετά απλή: (1) Όλα ξεκινούν από τα μη-

τρώα παραγωγής και κατανάλωσης του προηγούμενου έτους, όπου καταγράφηκαν οι τιμές κοινωνικού κόστους όλων των πόρων, κατηγοριών εργασίας και κεφαλαιακών αγαθών, καθώς και της παραγωγής όλων των αγαθών και υπηρεσιών⁶. (2) Οι συνελεύσεις κατανάλωσης σε όλες τις βαθμίδες τους ανταποκρίνονται με προτάσεις κατανάλωσης. Τα άτομα κάνουν προτάσεις που αφορούν ιδιωτικά αγαθά, ενώ οι συνελεύσεις γειτονιών κάνουν προτάσεις που περιλαμβάνουν τις ιδιωτικές καταναλώσεις καθώς και τυχόν συλλογικά καταναλωτικά αιτήματα, π.χ. την κατασκευή ενός πάρκου. Οι εργατικές συνελεύσεις σε όλες τις βαθμίδες τους ανταποκρίνονται με προτάσεις παραγωγής, παραθέτοντας τα προϊόντα που προτείνουν να παράγουν και τις εισροές που χρειάζονται για την παραγωγή τους. (3) Η επιτροπή διαχείρισης των δεδομένων υπολογίζει την διαφορά μεταξύ προσφοράς και ζήτησης για κάθε τελικό προϊόν και υπηρεσία, κεφαλαιακό αγαθό, φυσικό πόρο και κατηγορία εργασίας, και τροποποιεί τις ενδεικτικές τιμές του κοινωνικού κόστους για κάθε αγαθό, ανάλογα με τη διαφορά προσφοράς και ζήτησης. (4) Με βάση τις νέες τιμές, οι συνελεύσεις εργαζομένων και καταναλωτών αναθεωρούν και υποβάλλουν ξανά τις προτάσεις τους. Οι συνελεύσεις σε όλες τις βαθμίδες συνεχίζουν να τροποποιούν τις προτάσεις μέχρι να υποβάλλουν μια πρόταση που να γίνεται αποδεκτή από τις άλλες ομόβαθμες συνελεύσεις και μέχρι να εξισορροπηθεί η προσφορά και ζήτηση για όλα τα αγαθά, τις κατηγορίες εργασίας, τους πρωτεύοντες πόρους ή τα κεφαλαιακά αγαθά. Υπάρχει και η δυνατότητα, μετά από έναν αριθμό διαπραγματεύσεων και αφού έχει επιτευχθεί εξισορρόπηση σε μεγάλο βαθμό, η επιτροπή διαχείρισης δεδομένων να προεκτείνει τις προτάσεις αυτές καταθέτοντας ορισμένα ρεαλιστικά συνολικά σχέδια, ως εφαρμόσιμα, συνεπή ετήσια πλάνα προς επιλογή από όλους τους συντελεστές.

Με βάση τις τιμές αυτές, η διαδικασία σχεδιασμού ξεκαθαρίζει τότε

⁶ Το κοινωνικό κόστος έχει την ίδια έννοια με το λεγόμενο κόστος ευκαιρίας, δηλαδή το κοινωνικό κόστος της παραγωγής μιας μονάδας του προϊόντος X είναι η ποσότητα κάποιου άλλου προϊόντος Ψ που πρέπει να στερηθεί η κοινωνία για να χρησιμοποιηθούν οι παραγωγικοί συντελεστές στην παραγωγή του X αντί στην παραγωγή του Ψ. Για το λόγο αυτό, η σχέση προσφοράς και ζήτησης, που προκύπτει από τις διαβουλεύσεις των ανθρώπων οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τους τα ποιοτικά δεδομένα και δεν επηρεάζονται από στρεβλά κίνητρα, μπορεί να πλησιάσει περισσότερο στο αληθινό κοινωνικό κόστος των πραγμάτων.

μια πρόταση παραγωγής είναι μη αποδοτική⁷ και τότε μια πρόταση κατα-
 νάλωσης μιας γειτονιάς είναι άδικη⁸. Με τη γνώση αυτή δίνει το δικαίωμα
 στις υπόλοιπες συνελεύσεις να μην εγκρίνουν τις προτάσεις που τους φαί-
 νονται μη αποδοτικές ή άδικες. Η αξιολόγηση των προτάσεων απαιτεί
 ελάχιστο χρόνο, καθώς για τη συντριπτική πλειοψηφία των προτάσεων
 αρκεί να ελεγχθεί το κλάσμα του κοινωνικού οφέλους προς κοινωνικό κό-
 στος, όσον αφορά τις προτάσεις παραγωγής. Όταν αυτό είναι κάτω από το
 μέσο όρο σημαίνει πιθανώς ότι χρησιμοποιούνται οι πόροι μη αποδοτικά.
 Αντίστοιχα, όταν το κοινωνικό κόστος της κατανάλωσης ανά άτομο είναι
 μεγαλύτερο από το μέσο όρο απολαβών με βάση την προσπάθεια που
 καταβάλλουν στην εργασία τους τα μέλη μιας γειτονιάς, αυτό σημαίνει
 πιθανώς ότι η πρόταση κατανάλωσης είναι άδικη. Προφανώς, επειδή οι
 αριθμοί δεν αντικατοπτρίζουν όλη την αλήθεια, η πληροφόρηση όλων θα
 περιλαμβάνει και τα αναγκαία περιγραφικά και ποιοτικά δεδομένα, ώστε
 να υποστηρίζεται κάποια πρόταση που παρεκκλίνει από τα συνήθη και
 πρέπει να προβλέπεται διαδικασία εφέσεων αντιπαράθεσης των διαφωνού-
 ντων για τις σπάνιες περιπτώσεις.

Στις συνελεύσεις συμμετέχουν τόσο άνθρωποι, ώστε να είναι δυνατή η
 πρόσωπο με πρόσωπο διαβούλευση για τις προτάσεις, οι αποφάσεις αφο-
 ρούν μόνο τις δραστηριότητες των ίδιων των συνελεύσεων και δεν απαι-
 τούνται συναντήσεις μεταξύ των συνελεύσεων. Για παράδειγμα, η πρόταση
 μιας συνέλευσης εργαζομένων έχει ως εξής: «Αν συμφωνείτε –εσείς όλοι
 με τους οποίους συνεργαζόμαστε– να χρησιμοποιήσουμε τους εξής παρα-
 γωγικούς πόρους που ανήκουν σε όλους μας, τότε θα παραδώσουμε τα
 παρακάτω αγαθά και υπηρεσίες ως προϊόντα». Η αντίστοιχη πρόταση μιας
 συνέλευσης κατανάλωσης έχει ως εξής: «Θεωρούμε ότι οι απολαβές μας,
 όπως διαμορφώθηκαν από τους συναδέλφους μας στη δουλειά με βάση
 την προσπάθειά μας, μαζί με τα βοηθήματα που δικαιούνται τα μέλη οι-
 κογενειών, δείχνουν ότι έχουμε το δικαίωμα να καταναλώσουμε τα εξής
 αγαθά και υπηρεσίες, των οποίων η παραγωγή έχει ένα ισοδύναμο κοινω-
 νικό κόστος».

⁷ Αυτό γίνεται, εξετάζοντας απλώς το λόγο «κοινωνικό όφελος προς κοινωνικό κό-
 στος», με βάση την τιμή του προϊόντος (που εκφράζει το κοινωνικό όφελος αυτού) επί
 την ποσότητα που παράγεται προς την τιμή όλων των υλικών και ανθρωπίνων εισροών
 (που εκφράζει το κοινωνικό κόστος αυτών) επί την ποσότητα αυτών.

⁸ Συγκρίνοντας το κοινωνικό κόστος των αγαθών και υπηρεσιών που ζητάει για κατα-
 νάλωση με τις απολαβές που δικαιούνται κατά μέσο όρο τα μέλη της γειτονιάς.

Με βάση το προηγούμενο έτος και κυρίως τις διαβουλεύσεις που καθορίζουν την αληθινή προσφορά και ζήτηση, οι ενδεικτικές τιμές του κοινωνικού κόστους όλων των σπάνιων παραγωγικών πόρων (υλικών και ανθρωπίνων) και όλων των αγαθών και υπηρεσιών πλησιάζουν όσο είναι ανθρωπίνως δυνατό στις πραγματικές τιμές κοινωνικού κόστους και είναι διαθέσιμες σε όλους. Αυτό συμβαίνει διότι δεν υπάρχουν τα διεστραμμένα κίνητρα που είναι ενδημικά στον κεντρικό σχεδιασμό και την ολοκληρωτική αγορά. Στην ετήσια διαδικασία δημοκρατικού σχεδιασμού της οικονομίας, οι συνελεύσεις εργαζομένων δεν έχουν κανένα κίνητρο να παραπλανήσουν την κοινωνία για τις πραγματικές τους δυνατότητες παραγωγής, σ' αντίθεση με το σοβιετικό μοντέλο, γιατί η υποτίμηση των δυνατοτήτων τους μειώνει την πιθανότητα να τους παρασχεθούν οι πόροι που ζητούν. Επιπλέον, εξαλείφονται τα στρεβλά κίνητρα που οδηγούν τις καπιταλιστικές κοινωνίες στην καταστροφή του περιβάλλοντος και στην απαξίωση των δημόσιων αγαθών.

Στον αμεσοδημοκρατικό σχεδιασμό της οικονομίας, τα θύματα της μόλυνσης του περιβάλλοντος έχουν μεγάλο κίνητρο και τη δυνατότητα να αποφασίσουν πόση επιβάρυνση του περιβάλλοντος επιτρέπουν (η οποία πρέπει να κοστολογείται ανά στοιχείο επιβάρυνσης, π.χ. CO₂), και αυτές οι αρνητικές συνέπειες υπολογίζονται πλήρως στο κοινωνικό κόστος παραγωγής των διαφόρων αγαθών και υπηρεσιών (κάτι που δεν ισχύει στις αγορές, οι οποίες και παραβλέπουν το εξωτερικό κόστος της παραγωγής, δηλαδή το περιβαλλοντικό-κοινωνικό κόστος που μετακυλιεται στο σύνολο). Ταυτόχρονα οι κοινότητες πρέπει να έχουν το δικαίωμα να απαγορεύσουν πλήρως τη μόλυνση του περιβάλλοντος που τους επηρεάζει, εάν το αποφασίσουν. Επίσης, οι απαιτήσεις για δημόσια αγαθά σε διάφορα επίπεδα (γειτονιά, δήμος, περιφέρεια) αντιμετωπίζονται ταυτόχρονα και με τον ίδιο τρόπο με τις απαιτήσεις για ιδιωτική κατανάλωση, σε αντίθεση με τις αγορές που ευνοούν την ιδιωτική κατανάλωση σε βάρος της δημόσιας.

Παρά την αποστρόφη που δικαιολογημένα υπάρχει για την τιμολόγηση των πάντων στο πλαίσιο του καπιταλισμού, που γνωρίζει την τιμή όλων αλλά δεν αναγνωρίζει την πραγματική αξία κανενός, είναι αδύνατο για τον κάθε άνθρωπο να συμμετέχει σε μια διαδικασία σχεδιασμού μιας οικονομίας οποιασδήποτε κλίμακας, αν δεν γνωρίζει τις πραγματικές τιμές (όσο αυτό είναι δυνατό) του κοινωνικού κόστους. Σήμερα, οι τιμές είναι στρεβλές λόγω του εξωτερικού κόστους της παραγωγής και των ανισοτήτων

στην οικονομική και διαπραγματευτική δύναμη του καθενός⁹. Η πραγματική τιμή κοινωνικού κόστους, όμως, προκύπτει από τη βούληση ισότιμων ανθρώπων και από τα ποιοτικά δεδομένα που πρέπει να προβλέπονται σε μια αμεσοδημοκρατική διαδικασία και να είναι προσβάσιμα από όλους. Μόνο έτσι μπορεί οποιοσδήποτε να συμμετέχει σε μια ετήσια πρόταση κατανάλωσης ή παραγωγής και μπορεί να κρίνει γρήγορα και αυτόνομα αν μια πρόταση παραγωγής είναι κοινωνικά ωφέλιμη ή μια πρόταση κατανάλωσης είναι κοινωνικά άδικη.

Συμπέρασμα

Αυτή η κοινωνική διαδικασία των επαναλαμβανόμενων, αυτοπροτάσεων, που συνδυάζεται με τη διάχυση των αναγκαίων πληροφοριών και τη δημοκρατική έγκριση ή απόρριψη με βάση απλά κριτήρια κοινωνικής υπευθυνότητας, αποτελεί μια ρεαλιστική εφαρμογή της άμεσης δημοκρατίας στον ετήσιο σχεδιασμό της οικονομίας, απελευθερώνοντας την κοινωνία από τα δεσμά της ολοκληρωτικής αγοράς. Σ' αντίθεση με άλλες προτάσεις παρέχει τη μεγαλύτερη αυτονομία στις συνελεύσεις παραγωγής και κατανάλωσης, όσον αφορά τις ίδιες τις δραστηριότητές τους, και γι' αυτό καταπολεμά το φαινόμενο της αποστασιοποίησης και αδιαφορίας· μπορεί να πείσει τους ανθρώπους να συμμετέχουν στη διαδικασία αυτή. Ταυτόχρονα, αποκλείει την επικράτηση της συντεχνιακής νοστορίας και τον κατακερματισμό της κοινωνίας. Η ίδια η διαδικασία, και όχι τεχνοκρατικές φόρμουλες ή η διαπραγματευτική δύναμη ατόμων και ομάδων, δημιουργεί και παρέχει σε όλους τις πραγματικές τιμές κοινωνικού κόστους και τις πληροφορίες που είναι απαραίτητες για τη λήψη των αποφάσεών τους, σχετικά με το τι είναι αποδοτικό και τι δίκαιο. Μαθαίνει στους συμμετέχοντες ότι αυτό που επιλέγουν να κάνουν επηρεάζει τους άλλους, και αντίστροφα. Τέλος, δεν βασίζεται σε διαβουλευσεις αντιπροσώπων, αλλά στη συμμετοχή όλων πρόσωπο με πρόσωπο, και παρέχει ξεκάθαρα κριτήρια

⁹ Προφανώς η οικονομική και διαπραγματευτική δύναμη διαπλέκονται. Όλοι γνωρίζουμε ότι αυτός που έχει οικονομική δύναμη κάνει επενδύσεις, έχει μάρικετινγκ, διαφήμιση και μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς που οδηγεί σε ολιγοπώλια (διαπραγματευτική δύναμη) και σε τεχνητή ρύθμιση των τιμών. Κατά παρόμοιο τρόπο, οι πλούσιοι καταναλωτές του Κολωνακίου αυξάνουν την τιμή της άχρηστης υπηρεσίας ενός πλαστικού γιατρού, σ' αντίθεση με την τιμή ενός πολύτιμου παιδίατρου στα Σεπόλια που καθορίζεται από τη φτώχεια των πελατών του. Το ζήτημα της διαπραγματευτικής δύναμης ανακύπτει και λόγω του συντεχνιακού κατακερματισμού της κοινωνίας, ο οποίος επηρεάζει τις τιμές ανάλογα με το συμφέρον της κάθε συντεχνίας.

για την επίλυση διαφωνιών επί των προτάσεων, ελαχιστοποιώντας την πιθανότητα των ατελειωτων διαβουλεύσεων.

Η άμεση δημοκρατία στην οικονομία θα παραμείνει ουτοπία όσο τη διατηρούμε στο νεφελώδες περίβλημά της και δεν επεξεργαζόμαστε τους θεσμούς εκείνους που, θεμελιωμένοι πάνω στη δυνατότητα της αυτοαναίρεσης, μπορούν να την εφαρμόσουν και να την καλλιεργήσουν στις συνειδήσεις μας. Η άμεση δημοκρατία δεν είναι πανάκεια αλλά αναστοχασμός. Μπορεί να μας βοηθήσει να ξεφύγουμε από τα δεσμά της αγοράς, χωρίς να καταφύγουμε στην εύκολη λύση του αυταρχικού σχεδιασμού και της ισοπέδωσης του ατόμου προς όφελος της αγέλης και του ιατς. Με την άμεση δημοκρατία θα καταφέρουμε να αποκαθλώσουμε την οικονομία από το θρόνο της κυριαρχίας της και μόνο έτσι θα μπορέσουμε να κερδίσουμε το κρίσιμο «στοίχημα της απο-ανάπτυξης».

Στην εποχή μας, που η ολοκληρωτική αγορά με το δόλωμα της δυτικής «δημοκρατίας» τυλίγει όλο και περισσότερο τον πλανήτη στα πλοκάμια της και κοινωνίες σαν τη δική μας συνεχίζουν να αποδέχονται παθητικά την επιβολή αναπτυξιακών, δηλαδή παράλογων πολιτικών, αξία δεν έχει πλέον να μιλάμε ή να γράφουμε γι' αυτά τα πράγματα, αλλά να δημιουργήσουμε δομές και μικρο-οικονομίες με τις οποίες να αυτοσυντηρούμαστε αλληλέγγυα, έξω από τα δεσμά της αναπτυξιακής λογικής και της ολοκληρωτικής αγοράς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Science & Society, Vol.66, No 1, Άνοιξη 2002.
2. Κ. Καστοριάδης, «Για το Περιεχόμενο του Σοσιαλισμού», τεύχος 22 «Socialisme ou Barbarie», Άνοιξη 2002.
3. Σ. Λατούς, «Το στοίχημα της απο-ανάπτυξης», Εκδ. Βάνιας, 2008.
4. Τ. Φωτόπουλος, «Περιεκτική Δημοκρατία: Δέκα χρόνια μετά», Εκδ. Ελεύθερος Τύπος, 2008.
5. Μ. Άλμπερτ, «ΠΑΡΕΚΟΝ: Η ζωή μετά τον καπιταλισμό», Εκδ. Παρατηρητής, 2004.
6. Ομιλία του Ρόμπιν Χάνελ στη CNT: «Anarchist Planning for 21st century economies: A Proposal». Βαριελώνη, 10-4-2010. Η εισαγωγή δημοσιεύτηκε στη μηνιαία εφημερίδα ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ, τ. 67, Μάιος 2010.
7. Robin Hahnel, «Economic justice and democracy: From competition to cooperation», Routledge, 2005.
8. Michael Albert & Robin Hahnel, «The political economy of participatory economics», Princeton University Press, 1991.

Το παρόν έντυπο τυπώθηκε το Μάη του 2011. Η επιλογή τής με αντίτιμο διακίνησής του έγινε συνειδητά, αφού εξυπηρετεί αφενός να μην πεταχτεί ο κόπος και οι αγωνίες όσων συνέβαλαν στη δημιουργία του στα απαξιωτικά ράφια με τα διαφημιστικά φυλλάδια των βιβλιοπωλείων και αφετέρου να εξασφαλιστεί η συνέχεια της έκδοσής του.

Η **νυκτεγερσία** διακινείται από τις *Εκδόσεις Εξάρχεια*.

Τηλ. Επικοινωνίας: 6955493432-6974546230

e-mail: exarchiapress@yahoo.gr

Τιμή τεύχους 7 €

άγνοια

... στη θεωρία

IVAN ILLICH • Οι τρεις διαστάσεις της κοινωνικής επιλογής

... στη ζωή

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΟΥΡΑΗΣ • *Paul Avrich, ο ιστορικός του «ονείρου»*

... στην πράξη

ANDREW FLOOD • *Τι το διαφορετικό υπάρχει με τους Zapatistas;*

... στην Τέχνη

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΔΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ

προκατάληψη

«Ο μύθος της ανάπτυξης»

ΒΑΣΙΛΗΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ • *Έρρέτω άπειράκις ό πολιτισμός*

KIRKPATRICK SALE • *Πέντε όψεις ενός μύθου*

IVAN ILLICH • *Ανάγκες*

MIGUEL VALENCIA • *Απελευθερώνοντας την κοινωνική φαντασία*

CHARLES SIEGEL • *Το τέλος της οικονομικής ανάπτυξης*

GUSTAVO ESTEVA • *Ο καρκίνος της οικονομικής ανάπτυξης*

IVAN ILLICH • *Η σκιά του μέλλοντος*

SERGE LATOUCHE • *Οικονομικά της απο-ανάπτυξης*

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ • *Από την ανάπτυξη στην άμεση δημοκρατία*